

KAPAK

DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI

STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

SAM PAPERS 6/99

KAHİRE KONFERANSI'NIN 55. YILDÖNÜMÜ PANELİ
Mena House Oberaoi, Kahire

7 Aralık 1998
(Bildiriler)

Ankara - AĞustos 1999

İÇİNDEKİLER

- ÖNSÖZ

1. AÇILIŞ KONUŞMALARI

- Cemil Karaman
- Büyükelçi Faruk Loğoğlu
- Maher El Gindi
- Özden Toker

2. PANELİST SUNUMLARI

- Sami Kohen
- Emekli Büyükelçi Turgut Menemencioğlu
- Dr. Keith Hamilton
Konferans Savaşı: İngiltere, Türkiye ve Aralık 1943 Kahire Konferans
- Prof. Dr. Edward Weisband
İlahi Realizm ve Soğuk Savaş Barışı: İkinci Kahire Konferansı'nın Kalıcı Mirası
- Prof. Dr. Maria Antonia di Casola
İnönü, Roosevelt ve Churchill Arasında 7 Aralık 1943 Tarihli Kahire Konferansı: İtalyan Bakış Açısı
- Prof. Dr. Selim Deringil
İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Dış Politikası Bağlamında Kahire Konferansı
- Prof. Dr. Salahi R. Sonyel
İngiliz Belgeleri Işığında Aralık 1943 Kahire Konferansı: Türk Boyutu
- Prof. Dr. Abdel Vahab Bekr
Mısır Basını ve İnönü'nün 1943'teki Kahire Ziyareti

- PANEL PROGRAMI
- KATILIMCI LİSTESİ

SAYFA 5

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi, 1900 ve 2000 yılları arasında hiç olmadığı kadar değişti. Bu değişimin sembolü, insanın Ay'a ilk defa ayak basmasıdır. Ancak bu yüzyılın en önemli dönüm noktaları dünya savaşlarıdır - WWI and WW2. Daha önce insanlık hiç bu kadar fazla kayıp yaşamamıştır. 1900 ve 2000 yılları arasında gerçekleşen tüm değişimler işte bu savaşların sonuçları ya da türevleri olmuştur.

Bu iki dünya savaşı genç Cumhuriyet için büyük öneme sahiptir: Birinci Dünya Savaşı, Cumhuriyetin doğuşunu belirlemiştir; İkinci Dünya Savaşı ise Cumhuriyeti sınavın en zorlu sınavı olmuştur.

Çocukken İkinci Dünya Savaşı günlerini Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde geçirdim. Babam Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanıydı ve ülkemiz birbirleriyle savaşan ülkelerle çevriliydi.

O günleri hatırladığımda, en belirgin hatıralarımı, Polonya'nın işgali, Chopin'in ünlü *Polonaise-Fantaisie*'si ve Alman hava saldırılarının korkusu oluşturuyor. Her gece yatağımızın yanına kıyafetlerimizi hazır eder ve babamın o gizemli seyahatlerini merak ederdik. Bunlardan ilki Yenice-Adana'ya ikincisi ise Kahire-Mısır'aydı. Annem, babamı her zaman dualarla yolcu eder; dönüşünde onu Tanrı'ya şükrederek karşılardı. Türkiye savaşa katılıp etrafımızı sarmış olan ateşe düşecek miydi yahut bu çatışmadan uzak kalmayı başaracak mıydı?

Cumhurbaşkanı olarak babam İsmet İnönü, yakın meslektaşları, Dışişleri Bakanlığımız ve Genelkurmay Başkanlığımız Türkiye'yi savaşın ateşlerinden emniyette tutmak gibi zor bir görevde muvaffak oldu.

Eğer Türkiye o günlerde savaşa dâhil olsaydı, ülkemiz, bu bölge ve dünya şimdi nasıl olurdu? Dünya haritasında ne gibi değişiklikler meydana gelirdi?

Türkiye'nin savaşa katılmaması ile ilgili pek çok yorum yapıldı. Uzun yıllar boyunca insanlar, İnönü'nün altın bir heykelini mi dikmeli yoksa Türkiye'yi savaşa sokmama kararını Türk ulusunun mertliğinin ölümü olarak mı addetmeli diye düşündü. Gıdayı karneye bağlamak mı yoksa öksüz kalmak mı daha iyiydi?

SAYFA 6

ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Türkiye'nin, Müttefik Kuvvetlerin yanında savaşa ne zaman ve nasıl katılacağını görüşmek üzere 4-6 Aralık 1943'te Kahire'de Mena House Otel'de buluştu.

İnönü Vakfı olarak, amacımız bu tür tarihi olaylara odaklanarak onlara yorum ve katkılarla ışık tutmaktır. Bu amaçla Vakfımız, Dışişleri Bakanlığımız ve Mısırlı yetkililerin katkılarıyla ünlü Kahire Konferansı'nın 55. Yıldönümü anısına uluslararası bir panel organize etti. Birçok Türk, Amerikan, İngiliz ve İtalyan tarihçi, Kahire Konferansı'yla ilgili görüşlerini "Türkiye o dönemde İkinci Dünya Savaşı'na girseydi bunun tarihi sonuçları ne olurdu? Bugün, Türkiye, Balkanlar ve Ortadoğu nasıl görünürdü?" sorularını merkez alarak dile getirdi.

Özden TOKER
İnönü Vakfı Başkanı
Ankara, Temmuz 1999

SAYFA 7

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Cemil Karaman

Türkiye Büyükelçiliği Geçici Maslahatgüzarı

Başkan Roosevelt, Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Churchill arasında 1943'te gerçekleşen Kahire Konferansı'nın 55. yıldönümünü anmak için İnönü Vakfı tarafından düzenlenen bu organizasyonun açılışını bu unutulmaz yerde yapmak benim için bir ayrıcalıktır.

İnönü Vakfı'na girişimleri için tebriklerimi; bu panelin başarısı için en iyi dileklerimi ve Mısırlı yetkililere işbirliklerinden dolayı şükranlarımı sunuyorum.

Sözü, Türkiye Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Ekselansları Büyükelçi Faruk Loğoğlu'na bırakmak istiyorum.

SAYFA 9

Büyükelçi Faruk Loğoğlu Türkiye Dışışleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı

Ekselansları; Bayanlar ve Baylar,

İkinci Dünya Savaşı'nın gidişatını ve Türkiye'nin kaderini önemli ölçüde etkileyen bir olayı anmak için bu tarihi yerde toplanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanı İnönü, her iki güç tarafından taraf seçmesi konusunda baskı altındaydı. Türkiye stratejik bir ülke olmakla beraber, askeri imkân ve kabiliyetleri de önem arz ediyordu. Müttefikler, Almanya'ya karşı Türkiye'yi taraflarına katmanın savaşı kazandıracığına ya da en azından savaşı kısaltacağına inanıyorlardı.

Ancak İnönü, siyasi, askeri ve ekonomik gibi birbirleriyle ilişkili çok çeşitli nedenlerle Türkiye'yi savaşın dışında tutmak istedi. Üzerindeki baskıya son ana kadar dayandı; çünkü Türkiye'nin silahlı kuvvetleri hazır olmadan ve askeri hazırlıkları tamamlanmadan savaşa katılması halinde ülkenin milli çıkarlarının zedeleneceğine inanıyordu.

Eski bir general olan Cumhurbaşkanı İnönü, savaşın yol açtığı tahribatı çok iyi biliyordu. İmparatorluğun son günlerinde Osmanlı Ordusu'nda genç bir subay olarak görev yapmış; Birinci Dünya Savaşı'nda savaşmış ve ardından Kurtuluş Savaşı'nda komutanlık yapmıştı. Dolayısıyla, savaş ilan etmenin ve yürütmenin basit bir mesele olmadığı ve ülkesinin refahı için son derece önemli bir karar olduğunun tamamen farkındaydı.

Dahası, Türkiye savaş yorgunu bir ülkeydi. Halk, savaşa dahil olmak istemiyordu. Türkiye ekonomisi henüz güçlü değildi. Ordunun silahı yoktu. Tüm bu faktörler, İnönü'yü savaşın dışında kalmanın en iyi seçenek olduğuna inandırdı.

Savaş yılları boyunca İsmet İnönü'ye yön veren asıl amaç bu olmuştur. İnönü bu riskli ve yüksek bahisli oyunda dürüst bir oyuncuydu. Ülkesinin ve milletinin çıkarlarını koruma konusunda son derece hassastı.

SAYFA 10

İki büyük güç, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin liderleriyle bu zorlu müzakerelerdeki davranışı ve tavrı örnek teşkil etmektedir. Kahire Konferansı'ndaki duruşundan da anlaşılacağı üzere, İnönü'nün hem muhabere alanında, hem de diplomatik masada iyi bir savaşçı olduğu söylenebilir.

Kahire Konferansı, Savaş'ın kritik bir noktaya geldiği ve Türkiye üzerindeki baskıların arttığı bir dönemde yapıldı. Özellikle Churchill Türkiye'yi harp meydanına dâhil etme konusunda ısrarcıydı. Kahire Konferansı, Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Churchill arasında Adana'da daha önce yapılan görüşmenin devamı niteliğindedir.

Bugün, bu tarihi toplantı hakkında daha fazla bilgi sahibi olacağız.

Sözlerimi bitirirken, Cumhurbaşkanı İnönü'nün elli yıl önce Mısır halkından ve Kahire kentinden derinden etkilendiğini hatırlatmak isterim. Elli beş yıl sonra, Mısırlı dostlarımıza aynı hayranlığı duyuyoruz. Bugün Mısır, dünyamızın bu önemli bölgesinde liderlik yapan istikrarlı bir bölgesel güçtür. Türkiye, bu büyük ülkeyle yakın ve kardeşçe bir ilişkiye sahip olmaktan gurur ve mutluluk duymaktadır. Türkiye ve Mısır, ister Ortadoğu'da, ister Akdeniz'de veya Afrika'da olsun barış, istikrar ve refah için birlikte çalışmaya devam edecektir.

Son olarak, bu projenin gerçekleştirilmesinde bize nezaketle yardım eden tüm Mısırlı yetkililere yürekten teşekkürlerimizi ve bize sundukları eşsiz misafirperverlikleri için şükranlarımızı sunarız.

Teşekkür ederim.

SAYFA 11

Maher El-Gindi
Gize Valisi

Sayın Konuklar,

İlk olarak, lütfen size Mısır halkının selamını ve ilerici lideri, Ekselansları Sayın Cumhurbaşkanı Muhammed Hüsnu Mübarek'in selamlarını iletmeğ isterim. Nazik selamlar, nazik dileklerle birleşir ve dost ülkelere uzanır.

Hepiniz Mısır'a hoş geldiniz. Medeniyetin beşiğı, dâhilerin ve şanlı bir tarihin diyarı, tarihin en önemli yeri olan buraya; Kral Mena tarafından birleştirilen ve onun adını alan antik Firavun devletinin başkenti, Gize Valiliğı topraklarına hoş geldiniz. Kral Mena, kuzey ve güney bölgelerini yedi bin yıl önce birleştirdi. Sonra, Dördüncü Hanedan'ın kralları Keops (Khufu), oğlu Khafre (Kefren) ve torunu Mikerinos (Menkaura), yukarıımızdaki tepede Dünyanın Yedi Harikası'nın en görkemlisi ve tüm devirlerin en kadim anıtı Piramitleri ve Sfenks'i inşa ettirdi.

Sayın Konuklar,

Üç dünya liderinin 7 Aralık 1943'te bu otelde buluşmasının 55. yılını anmak için İnönü Vakfı tarafından düzenlenen bu önemli forumda Mısır'ı temsil etmek üzere Dışışleri Bakanımız Sayın Emir Musa tarafından onurlandırıldım. Liderler:

- Türkiye Cumhurbaşkanı, Ekselansları Sayın İsmet İnönü
- Amerika Birleşik Devletleri Başkanı, Ekselansları Sayın Franklin D. Roosevelt
- Birleşik Krallık Başbakanı, Ekselansları Sayın Winston Churchill.

İkinci Dünya Savaşı sırasında tüm dünya yanarken, o meşhur toplantı burada Mısır'da yapıldı.

SAYFA 12

Mısır'ı tarafsızlığından ve dünya tarihindeki yerinden dolayı seçmiş olabilirler; adeta tarihin avucundaki buluşmalarını vurgulamak istiyorlardı.

Mazinin bu meşhur toplantısını çevreleyen nedenler ve koşullar bunlardan oluşuyordu. Savaş yıllarının büyük sefaletini ve acılarını yaşayan nesille birlikte bu nedenler de ortadan kayboldu. Yaşamsal yasal haklarını talep eden yeni bir nesil geldi.

Yani, altın güneş demetleri, kasveti dağıtarak ışık yaymak için dünyaya geri geldi.

Bugün aynı noktada toplandınız; tüm dünya da kayıpların ve zararların etkilerini telafi etmek için barış senfonisini icra ediyor.

Sayın Konuklar,

Barışın sadece bir umut ya da talep olması yeterli değildir; barış, halkların yasal haklarını kabul etmek, kaybettikleri topraklarını onlara geri vermek ve bağımsızlıklarına saygı göstermek demektir.

Mısır'ın Ortadoğu'daki barış sürecine yönelik tutumunu belki takip etmişsinizdir. Liderimiz, Ekselansları Sayın Cumhurbaşkanı Muhammed Hüsnü Mübarek, dünya çapındaki tüm toplantılarda barış çağrısı yaptılar. Bölgedeki tam güvenliğin adalet ve bölgede silahsızlanmaya bağlı olduğunu her zaman vurgulamaktadır. Bölgede barış ve güvenliğe sahip olmak, adalet, eşitlik ve karşılıklı saygıya dayalı dengeli uluslararası ilişkiler kurmayı gerektirir.

Mısır'ın duruşunun takdir ve saygıyla karşılandığı konusunda şüphe yoktur.

Ülkelerinizin de barışı desteklediği su götürmez bir gerçektir.

Bugünkü toplantının anlamının sadece geçmişi anmak değil, tüm dünyaya olumlu bir barış çağrısı vermek olduğunu iletmek için sizlere hitap ediyorum. Barış, hakka ve adaletle dayanır; bu çağrı, tarihten geliyor.

Sayın Konuklar,

Ebedi diyar, medeniyetin, dâhilerin ve tarihin beşiği, Mısır'a hepiniz tekrar hoşgeldiniz.

Teşekkür ederim.

SAYFA 13

Özden Toker

İnönü Vakfı Başkanı

Saygıdeğer Gize Valisi, Ekselansları Sayın Faruk Loğoğlu, Panelimizin Tüm Katılımcıları ve Sayın Konuklar,

Bu tarihi mekânda, Mena House'da bizi varlığınıza onurlandırdığınız için hepimize teşekkür etmek istiyorum.

Ailem ve ben sizlerle burada olmaktan ne kadar mutlu ve gururlu olduğumuzu vakfımız, Türkiye İnönü Vakfı adına söylemek istiyorum.

Babam, Cumhurbaşkanı İnönü'nün, dünya özgürlüğü ve adaletine dair ve bilhassa Türkiye için son derece önemli konuları görüşmek üzere Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill ile 55 yıl önce birlikte olduğu yerdeyiz.

Ankara'da, Pembe Köşk olarak adlandırılan aile evimizde, bu üç seçkin tarihi kişiliğı yan yana otururken gösteren bir fotoğrafımız var. Fotoğrafın ortasında babam gayet rahat, kendinden emin ve halinden memnun görünüyor; Türkiye'yi ilgilendiren toplantı sonucundan memnun. Tarihin en kanlı savaşına Türkiye katılmayacaktı. Türkiye savaşın dışında kalarak, Müttefiklere daha iyi yardımcı olabileceğı konusunda Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill de mutabıktı.

O zamanlar, bizim zamanızdan çok farklıydı. 55 yılda dünya ve özellikle bizim bölgemiz birçok değışim geçirdi. İşte bu nedenle, İnönü Vakfı, hatıralarımızı tazelemek adına Mısır Hükümetinin yardımlarıyla bu paneli organize etmeye karar verdi.

1998, Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir yıl oldu. Cumhuriyetimizin 75. Yıldönümü tüm dünya çapında ve Lozan Barış Antlaşması'nın da imzalandığı yer olan İsviçre'de kutlanıyor.

Ve biz burada, 55 yıl önce tarihi Kahire Konferansı'nın yapıldığı şehirdeyiz.

SAYFA 14

Babam, Cumhurbaşkanı İnönü'nün, Türkiye'yi asıl savaştan ve ufuktaki Soğuk Savaş'tan uzak tutma mücadelesinde yalnız olmadığına dikkat çekmek isterim.

Cumhurbaşkanı İnönü tek kişilik bir gösteri yapmaya hiçbir zaman hevesli olmadı. Demokratik yönetim yöntemlerine inanan bir devlet adamıydı. Takım çalışmasının başarısına inanırdı. Ekibi, Türk Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı yetkililerinden oluşmaktaydı. Dönemin Dışişleri Bakanı Sayın Numan Menemencioğlu ve onun en yakın kurmayları bu ekibin bir parçasıydılar. Kahire'ye giden Türk delegasyonunun neredeyse tüm üyelerini tanıma şerefi ve mutluluğuna nail oldum.

Bu yüzden sizi daha fazla bekletmeden, Numan Menemencioğlu'nun yeğeni, Kahire Konferansı'na genç bir diplomat olarak katılan Büyükelçi Turgut Menemencioğlu'na birkaç şey söylemek istiyorum.

Onun aracılığıyla, Türk diplomasisi adına iki müttefik lideri, Türk bakış açısının adaletine inandıran tüm diplomatlara teşekkür etmek istiyorum.

Elli beş yıl önce, Cumhurbaşkanı İnönü'nün Kahire'de gerçekleştirdiği başka bir şey daha vardı. Mısır hükümetine nezaket ziyareti yaptı ve devlet başkanları tarafından ağırlandı.

Bugün, burada Mena House'da Kahire Konferansı'nı anmamızı sağlayan ev sahibimiz Dışişleri Bakanlığı'na ve bize gösterdikleri misafirperverlik için Turizm Bakanlığı'na şükranlarımı sunuyorum.

Şimdi sözü, seçkin katılımcılara bırakıyorum.

SAYFA 15

PANELİST SUNUMLARI

SAYFA 16

Sami Kohen

Köşe Yazarı, Milliyet Gazetesi

Seçkin Konuklar,

Bugün burada, bu önemli toplantının moderatörü olmaktan büyük onur duyuyorum. Pek çoğunuz gibi diplomat ya da tarihçi değilim.

Aralık 1943'te tarihi Kahire Konferansı gerçekleştiğinde henüz çocuktum. Yine de Türkiye'de hatta okulda genç öğrencilerin arasında bile konuşulan tek şey Türkiye'nin Kahire Konferansı'ndan sonra savaşa girip girmeyeceğiydi.

Aynı zamanda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Türk milletinin itimadının tam olduğunu ve Türkiye'yi yıkımdan kurtarmak için elinden geleni yapacağından kuşku duymadığını hatırlıyorum.

Türkiye savaşın dışında kalmayı başardı ancak savaşın etkilerini ve zorluklarını hepimiz yaşadık. Tüm Türkler gibi ebeveynlerimin de ekme karnesi ve diğer zaruri ihtiyaçlarını edinebilmek için kuyruk olduğu günleri hatırlıyorum.

Dediğim gibi, Kahire Konferansı zamanında çok küçüktüm. Ancak çoğu Türk gibi gazetede (o zamanlar televizyon yoktu) İnönü'nün Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill ile birlikte fotoğraflarını gördüğümde çok etkilenmişim; gurur verici bir andı.

Elbette benim neslim ve sonraki nesil Kahire Konferansı'nda neler olduğunu liderlerin anılarından ve tarih kitaplarından öğrendi.

Bugün burada Kahire'de, seçkin diplomatların ve tüm bu değerli tarihi materyali üreten akademisyenlerin huzurundayız.

Tarihin bu önemli bölümü hakkında seçkin konuşmacılarımızdan bugün öğrenecek çok şeyimiz olduğuna eminim.

Şimdi ilk sunum için Turgut Menemencioglu'na dönüyorum.

SAYFA 17

Turgut Menemenciöglu Emekli Büyükelçi

Burası Mena House bölgesi, Kahire'ye birkaç kilometre uzaklıkta ve Piramitlere çok yakın. Mısır yetkililerine ve halkına nazik misafirperverlikleri için teşekkürlerimizi sunuyoruz. yarım yüzyıl önce 4 Aralık 1943'te savaşın kritik döneminde Cumhurbaşkanı İnönü'nün heyetinin bir üyesi olarak Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill ile görüşmek üzere buraya ilk kez geldiğim günkü heyecanı bir kez daha yaşıyorum.

O tarihten önce bir dizi çok mühim siyasi gelişme cereyan etmişti: Eylül 1943'te Madrid ve Stockholm'daki Türk büyükelçileri, Ankara'daki Dışişleri Bakanlığı'na, Sovyetler Birliği ve Almanya arasında ayrı bir barış yapma çabaları hakkında güvenilir bilgilere sahip olduklarını bildirir gizli raporlar gönderdiler.

Bu raporlar Ankara'ya ulaştığı vakit savaşın gidişatı şöyleydi:

1- Stalingrad'daki önemli zaferden sonra Sovyet ordusu geri çekilmiş; Almanlar ise Leningrad'dan Dinyeper Irmağı'na uzanan geniş bir hatta kış taarruzundaydı. Alman ordusu karşı taarruzlar gerçekleştirerek Kiev'i tekrar ele geçirmişti. Sovyet Ordusu, İngiliz ve Amerikalılardan teçhizat yardımı alarak, tümenlerinin sayısını 240-260 arasına çıkarmıştı. Diğer yandan Almanya ve müttefikleri de 240-260 arası tümene sahipti. Sayı olarak az olmalarına karşın teknik kapasiteleri üstündü. Sonuç olarak, yeni Sovyet başarılarına rağmen, Alman ordusunun daha büyük bir muharebe gücü vardı.

2- Amerikan ve İngiliz orduları, Almanları Kuzey Afrika'da yenmiş; Sicilya'ya ve Güney İtalya'ya geçiş yapmışlardı. Fakat bu dar cephenin ortasında Alman direnişi onları durdurmayı başarmıştı.

SAYFA 18

3- Batı Avrupa'da ikinci bir cephe açılmasına dair tartışmalar mevcut olmasına rağmen yakın gelecekte böyle bir operasyonun başlayacağına dair bir işaret yoktu.

4- Türkiye'nin durumuna gelince: ülke, Karadeniz'de Kırım'dan Balkanlar'a ve Ege Denizi'nden Rodos dâhil Yunan adalarına dek Alman kara ve hava kuvvetleri tarafından sarılmıştı. Türkiye'nin Balkan cephesine 10 Alman ve 5 Bulgar tümeni konuşlanmıştı. Ukrayna ve Yugoslavya'daki Alman stratejik rezervlerinden geçici takviyelerle bu güç, kısa bir sürede iki katına çıkarılabildi. Bulgar ordusu, Fransa'nın işgalinden sonra Almanya'nın ele geçirdiği Fransız silahları ile donatılmıştı.

Churchill, Türk ordusuna büyük miktarlarda askeri teçhizat yollama sözü vermiş olsa da bu sözler, Türk makamlarının sürekli şikâyetlerine neden olan küçük ve önemsiz miktarlar dışında yerine getirilmemişti.

Genel durum böyleyken, ayrı bir barış antlaşmasına dair raporlar henüz doğrulanamasa da böyle bir şeyin gerçekleşme olasılığının dikkatli bir soruşturma gerektirmesi ve Ankara'da belli ölçüde bir kaygı yaratması kaçınılmazdı. Çeşitli kaynaklardan Türk hükümetine, Kasım 1940'ta Alman-Sovyet dostluğu sırasında Berlin'de kendi nüfuz alanlarını belirlemek üzere yaptıkları toplantıda Molotov'un Sovyetlerin Akdeniz'e erişim, Türk Boğazlarının kontrolü ve Kafkasya'nın güneyindeki bir hattan Basra Körfezi'ne erişim talep ettiğini bildirdiği bilgisi verildi. Doğuda başlayan savaşı Alman halkına duyurduğu konuşmasında Hitler, bu bilgiyi doğrulayarak Almanya'nın Sovyet taleplerini reddettiğini açıkladı. Ancak şimdi sorun Sovyet taleplerinin hala devam edip etmediği idi.

Türk siyasetçileri Ankara'da bu sorunlarla meşgulken Eden ve Cornell Hull'ın yakında üçlü görüşmeler için Moskova'ya gideceği haberi geldi. Bu haber yeni soru işaretlerine sebep olmuştu. İleriye dönük askeri operasyon kararları Quebec ve Kazablanka'da çoktan verilmişti. Moskova'ya böyle bir üst düzey ziyaretin anlamı neydi? Savaş planlarında yeni değişiklikler mi yapıyordu? Yoksa iki Batılı Müttefik, ayrı bir barış olasılığını önlemek için Sovyetlere taviz verme gereği mi duymuştu?

Moskova Konferansı 19-30 Ekim 1943'te gerçekleşti. Hazırlık çalışmasında, İngiliz ve Amerikan heyetleri gündeme dâhil edilmesini istedikleri 18 ayrı noktadan bahsetti.

SAYFA 19

Sovyet Delegasyonu yalnızca bir madde sundu: savaşı kısaltma önlemleri. Ancak diğer noktaları tartışmayı da kabul ettiler. Daha sonra şu meseleyi söz konusu maddelere ek olarak öne sürdüler: “Diğer üç Müttefik, Türkiye’nin savaşa girmesini ve İsveç hava üslerini müttefik hava kuvvetlerinin kullanımına tahsis etmesini talep etmelidir.”

Bu teklif İngiliz ve Amerikan heyetlerini şaşırtmıştı.

Moskova’ya siyasi değil askeri meseleleri konuşmaya geldiklerini, İsveç hava üslerini kullanmanın bir avantajı olmadığı; Türkiye’nin savaşa girmesinin bu aşamada daha derin değerlendirme gerektirdiği ve bu sorunların konuşulması için kendi hükümetlerinden talimat almaları gerektiği yanıtını verdiler.

Londra’da Churchill, Eden’a talimatlar yollamadan önce Dışişleri Bakanlığı’na ve askeri komutanlara danıştı. Hepsisi de Türkiye’nin bu aşamada savaşa dâhil olmasının Müttefik seferberliğine zarar vereceği fikrindeydi.

Bu yorumlara rağmen Churchill 23 Kasım 1943’te Eden’a kendisinin imzaladığı şu talimatı gönderdi: “Eğer Türkiye’yi savaşa girmeye zorlarsak hava desteği vs. isteyecektir. Bu da İtalya’daki kendi savaş gücümüzü zedelemekten sağlanamaz. Ancak, Türkiye kendi inisiyatifiyle, belki bir tarafsızlık aşamasından geçerse aynı yükümlülöklere sahip olmayız. Böylelikle büyük avantajlar kazanabiliriz. Rusya’nın ödölü Karadeniz kaynaklarını elde etmek olacak. Ben buna Rusya’ya sağ elimizi kaptırmak diyorum.

Hull için ise ABD’nin tutumu netti. Genelkurmay Başkanlığı ve Başkan Roosevelt Batı Avrupa’nın işgali meselesinden sapmamakta ısrarcıydı; her halükarda bu tür eylemler için ABD kaynak desteği yapmayacaktı.

Sonuç olarak, Konferans sonunda, Türkiye konusu sadece Molotov ve Eden’ın imzaladığı ayrı bir protokole dâhil edildi.

Moskova Konferansı’nın son akşamında, Sovyetler Birliği’nin Almanya’yla ayrı bir barış imzalamayacağını ve buna yönelik Stockholm’de yapılan Alman tekliflerinin yanıtlanmayacağını belirten Stalin’in de katıldığı şenlikli bir yemek vardı.

SAYFA 20

Akşam, tüm katılımcıların memnuniyetlerini bildirmeleri ile sona ermişti.

Moskova Konferansı'ndan sonra Eden, Türk Dışışleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nu görüşmek üzere Kahire'ye çağırıldı.

Bu görüşmede Eden Türkiye'nin savaşa girmesinin avantajlarını içeren bir liste hazırladı. İlk adım olarak Türkiye'den batısındaki hava üslerini Müttefik güçlerine açmasını talep etti.

Eden'a eşlik eden General İsmay, bu hava üslerinden yapılacak saldırıların sadece Ege, Rodos ve Girit adaları operasyonları için değil aynı zamanda Almanya'nın elinde tuttuğu Rumen petrol yataklarının bombalanmasını desteklemede önem arz edeceğini gözlemlemişti.

Menemencioğlu, Türkiye'nin böyle bir şey yapmasının Almanların Türkiye'ye saldırmasına neden olacağı ve Türkiye'nin müttefikleriyle ortak bir işbirliği planı olmadan kendini savaşın ortasında hazırlıksız bulacağı yanıtını verdi. İngiliz-Türk Antlaşmasının özünün işbirliği olduğuna dikkat çekti.

Kimi zaman Eden'ın tehditlerini ve ona karşılık Türk Dışışleri Bakanı Menemencioğlu'nun sert cevaplarını da içeren uzun tartışmalardan sonra, Türk bakan şu aşamada Türk hava üslerini vermeyi reddetti. Ancak Türkiye'nin savaşa girme konusunda son sözü Türk hükümeti söyleyecekti. Menemencioğlu Ankara'ya döndüğünde buna yönelik bir karar isteyeceğini ve İngiliz Büyükelçisi'ne gelişmeleri bildireceğini ekledi.

Savaşın genel durumunu ve Türkiye üzerindeki talepleri değerlendiren Türk Hükümeti, şu koşullarda Türkiye'nin savaşa girmesine karar verdi:

- 1- Savunma için asgari miktarda teçhizatın teslimi,
- 2- Ortak askeri operasyon planı,
- 3- Hazırlıklar ve siyasi değerlendirmeler için makul süre verilmesi,

Bu son nokta, Türkiye'nin İngiltere ile hâlihazırda bir ittifakı olmasına rağmen Birleşik Devletler ya da Sovyetler Birliği ile böyle bir ittifaka sahip olmamasından dolayı gerekiyordu.

Bu karar, 17 Kasım 1943'te İngiliz Büyükelçiliği'ne gönderilen nota aracılığıyla İngiliz hükümetine bildirildi.

SAYFA 21

Kasım sonunda Tahran'da Başkan Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında önemli bir konferans gerçekleşti. Bu konferansın tutanakları ve kararları dışişleri bakanlarının katıldığı ve Tahran Konferansı'nın bir hazırlığı niteliğindeki Moskova Konferansı'ndakilerle paraleldi.

Bu konferanslarda, Sovyetler Birliği Kuzey ve Güney Fransa'da ikinci bir cephe açılacağına dair teyit alırken Doğu ve Orta Avrupa'da serbestlik kazandı. Aynı zamanda, İngiltere ve ABD'nin ele geçirdiği İtalyan donanması ve ticari gemilerinin yarısını teslim alma sözü de aldı.

Tahran'da, İngiliz ve Amerikan hükümetlerinin, Cumhurbaşkanı İnönü'yü davet etmesi ve Türkiye'nin savaşa girmesini sağlama kararları da alındı. Stalin, Sovyet bakan Vişinski'nin ve Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Sergey Vinogradov'un da yapılacak toplantıya katılmasını istedi.

Davet üzerine İnönü, eğer bu görüşme Türkiye'nin dâhil olmadığı bir konferansta alınan kararların kendisine bildirilmesinden ibaret olacaksa katılmayacağı yönünde bir yanıt verdi. Ancak amaç, eşit müttefikler arasında, savaşı başarılı bir şekilde sonuçlandırmaya yönelik en uygun önlemleri görüşmek ise bu daveti kabul edeceğini belirtti.

İki Batılı Müttefik amaçlarının ikincisi olduğunu aktardı. Ankara'da gidişimizi gizli tutmak adına, İnönü'yle birlikte heyetimiz Ankara yerine birkaç kilometre uzaklıktaki Mamak köyünde küçük bir istasyondan kalkan özel Cumhurbaşkanlığı treniyle yola çıktı.

Vardığımızda hem İngiliz Başbakanı hem de Amerikan Başkanı'nın İnönü'yü ve heyetini Kahire'ye götürmeleri için oğulları Elliot Roosevelt ve Randolph Churchill'i özel uçaklarla Adana'ya yolladığını öğrendik.

Gerekli aktarma uçuşunu kaçırdığı için Vişinski'nin bize katılamayacağını ve bizimle Kahire'ye gelen Büyükelçi Vinogradov'un da Kahire'de görüşmelerini katılmayacağını öğrenmek bizim için sürpriz oldu.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün ilk görüşmesi, çok sıcak ve candan bir karşılama yapan Amerikan Başkanı ve Adana'daki görüşmelerden aşına olduğu Churchill ile gerçekleşecekti.

SAYFA 22

Ertesi gün rutin görüşmeler başladı. Bu görüşmelerde, Churchill Almanların çok zayıf düştüğünü; Türkiye'ye bir tehlike oluşturamayacak kadar bitap olduklarını; savaşın sonunun siyasi durumlarda değişiklikler meydana getireceğini; aktif görev alan ülkelerin yargıç konumuna gelirken geri kalanların yalnızca seyirci kalacağını belirtti.

Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye'nin yakınlığının kendi güvenliğine büyük bir tehlike teşkil ettiği zamanlarda bile her zaman sadık bir müttefik ve dost olduğunu ve Türkiye'nin savaşın sonunda olumsuz tutumlarla yüzleşeceği görüşünü kabul etmediğini bildirdi. Konuşmasının devamında, Türkiye'nin prensip olarak savaşa girme kararını çoktan aldığını ve bu karar için gerekli olan önemli koşulları Müttefikler'e bildirdiklerini söyledi. Bu koşulların iki aşamayı öngördüğünü açıkladı:

“Hazırlıklar ve ortak eylem planında işbirliği.”

Müttefiklerin ondan ne yapmasını istediğini bilmeden Türkiye'nin, savaşa dahil olamayacağını söyledi.

Türkiye'nin savaşa girmesi meselesi sonraki iki görüşmede de ele alındı.

Takip eden görüşmede Churchill'in ısrarcılığına karşın Amerikan Başkanı'nın tamamen kayıtsız değilse bile konuya mesafeli olduğu dikkatlerden kaçmamıştı. Belki de ileriki askeri operasyonlarda Amerikan görüşüyle aynı çizgide olduğu için, Roosevelt Türklerin tavrına daha fazla anlayış gösteriyordu. Türkiye'nin savaşa girme zamanlamasının tartışıldığı vakit Amerikan argosundan bir terim kullandı:

“Görmüyor musun Winston, pantolonları aşağıda yakalanmak istemiyorlar.”*

Türk delegasyonu ile ayrı bir toplantıda Roosevelt, Cumhurbaşkanı İnönü'ye iki-üç ay içinde durumun değişeceğini ve o zaman bu konuda karar vermesinin daha kolay olacağını söyledi.

Churchill, hava üslerindeki hazırlıkların 15 Şubat'a kadar devam etmesi gerektiğini, o güne kadar İngiliz personel ve teknisyenlerin ülkeye intikal edeceğini söyleyerek İngiltere'nin son noktasını koydu. Türkiye'den 15 Şubat'a kadar bu üslere Müttefik hava kuvvetlerini indirmesi istenecekti.

* ABD –hazırlıksız veya savunmasız yakalanmak anlamına gelen bir konuşma dili terimi

SAYFA 23

Eğer Türkiye bunu reddederse Müttefik kuvvetleri diğer cephelere kaydırılacak ve bu tarihten sonra Müttefikler Türkiye'ye ilgi göstermeyecekti.

Ancak, askeri olasılıkları değerlendirmek üzere İngiliz Askeri Heyeti ve Türk Genelkurmay Başkanlığı arasında Ankara'da bir toplantı yapılması kararı alındı.

Hava Kuvvetleri Mareşali Sir John Linnell başkanlığındaki bu heyet, Türk Genelkurmay Başkanı General Kazım Orbay ile bir anlaşmaya varamadan Ocak ayında görüşmelerden çekildi.

Ankara'da askeri görüşmeler sürerken, Kahire'de Churchill'in Almanların Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye bir tehdit oluşturamayacak kadar zayıf olduğunu söylemesine rağmen Alman kara ve hava güçleri Ege'de Kos, Leros ve Sisam adalarında İngiliz kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. İngiliz kuvvetlerinden geriye kalanlar Türk balıkçı teknelerinin yardımıyla bölgeden tahliye edildi.

Bu gelişme, ileriki askeri operasyonların yönüne dair o ayın siyasi tartışmalarına bir son verdi. Kahire Konferansı bu toplantı ve tartışmalar zincirindeki son halka oldu. Konferansın sonuçları sadece Türkiye için değil, savaşı başarılı bir nihayete erdiren son operasyonların yönü ve şekline dair kararları açısından Müttefikler için de son derece önemliydi.

Türkiye savaşa 1945 yılında girdi; aynı yıl kurulan Birleşmiş Milletler'in kurucu ülkeleri arasında yer almaya davet edildi.

Üniversite bitirme tezi olarak savaş zamanında Türk dış politikası üzerine bir araştırma yapan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda görevli arkadaşım Newberry'den bir alıntı yaparak sözlerimi bitirmek istiyorum. Elimde sadece bu çalışmasının Türkçesi mevcut olan Newberry şöyle diyor:

“Türk politikası, Türk şehirlerini bombardımanlarla yerle bir olmaktan kurtardı. Nihai zaferden sonra Sovyet güçleri gelene kadar belki de işgal edilme tehlikesinden kurtardı. Türk milleti bu dönemdeki politikacılarının gösterdikleri bilgeliğe müteşekkik olmalıdır.”

Dr. Keith Hamilton
Dışışleri Bakanlığı, İngiltere

6 Aralık 1943'te Kahire'ye varışı üzerine Güney Afrika Başbakanı Jan Smuts, "bu savaşıın konferansla yürütölen ilk savaşı olduğu" yorumunu yaptı.¹

Bu söz yerindeydi ama tamamen doğru değildi. Stratejiyi, taktikleri ve barış koşullarını belirlemek için Müttefik askeri ve siyasal liderler arasında yapılan üst düzey toplantılar, İkinci Dünya Savaşı'nın olduğu kadar Birinci Dünya Savaşı'nın da bir özelliği olmuştı. Askeri operasyonlarla ilgili kararlar savaşı amaç ve hedeflerin tartışılmasıyla iç içe geçtiğinde nihai siyasal sorumluluğu olanlar için bunları konferanslarda çözmeye çalışmak mantıklıydı. Dahası, büyük güç kullanmaya alışkın ve kabinde kendi müzakere becerilerine güvenen devlet adamları, geleneksel diplomasinin yurt dışındaki davranışlarına getirdiği kısıtlamalara karşı çok çabuk sabırsızlık gösterdiler.² Churchill ve Roosevelt şahsi diplomasiyi tercih ediyordu. Karşılıklı yazışmaları ve birbirleriyle yakın ilişkileri, İngiltere ve ABD arasındaki savaşı zamanı ittifakının kurulmasına ve güçlenmesine yardımcı oldu. Ancak konferans diplomasisi yöntemleri daha küçük müttefiklere ve tereddütlü tarafsızlara karşı toplu baskı uygulamak için de kullanılabilirdi. 3-7 Aralık 1943 Kahire Konferansı'nda Churchill, Roosevelt'den isteksiz bir destekle, dost ancak tarafsız Türkiye'nin Cumhurbaşkanı ve Dışışleri Bakanı'nı Mihver güçlerine karşı risk almaya ve nihayetinde savaşıa girmeye ikna etmeyi denedi. Bu, Churchill'in üstüne çok zaman ve enerji harcadığı ancak daha önceki Tahran Konferansı'nda varılan anlaşmalarla kapsamı büyük ölçüde azaltılan stratejik bir seçeneği açık tutmak için son fırsattı.

Bu bildiri de belirtilen görüşler, yazarın kendisine aittir; İngiltere resmi dış politikası ile ilgisi yoktur.

1.(Trefor E. Evans (der.). *The Killearn Diaries 1943-1946: the Diplomatic and Personal Record of Lord Killearn (Sir Miles Lampson) High Commissioner and Ambassador to Egypt*, Londra. Sidgwick & Jackson Ltd., 1972, sf. 269-270.

2. Keith Hamilton ve Richard Langhorne, *The Practice of Diplomacy: its Evolution, Theory and Administration*, Londra, Routledge, 1995, sf. 184-188.

SAYFA 25

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk dört yılında İngiltere'nin Türkiye ile ilişkileri, iki büyük güç ve Fransa tarafından Eylül 1939'da imzalanan ittifak antlaşması; büyük strateji değişiklikleri ve bilhassa 1941'den sonra, Sovyet Birliği'nin algılanan ihtiyaçlarına göre şartlandırıldı. Mussolini'nin Arnavutluk'u işgalinin ardından yapılan bu ittifak, başka bir Avrupa gücü tarafından saldırıya uğraması durumunda İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye'ye yardım edeceğine ek olarak ittifakın taraflarından birinin Akdeniz'de bir savaşa girmesi halinde karşılıklı yardımı şart koşuyordu. Aynı zamanda bu anlaşma, Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın Romanya ve Yunanistan'a verdiği garantileri yerine getirmesine yardım etmesini zorunlu kıldı. Türkiye'nin bu şartları uygulaması, Trakya cephesinin savunması için yeterli teçhizat desteği almasına bağlıydı. Fransa'nın işgali ve İtalya'nın savaşa girmesiyle İngilizler, Türkiye'nin tarafsızlık ilanını hemen kabul etti. İngilizler, Türkiye'ye gerekli savunma yardımını yapacak durumda değildi. Türkiye'nin Mihver güçlerinin elinde yenilmesi ise Almanya'nın Ortadoğu'ya girmesine sebep olabilirdi. Gerçekten de Mihver devletleri askeri inisiyatifi muhafaza ettiği sürece Türkiye'nin tarafsızlığı İngiltere için stratejik bir değere sahipti.³ Fakat, El-Alameyn'deki İngiliz zaferinden ve 1942'de Müttefiklerin Kuzey Afrika çıkarmasından sonra Churchill, Ege ve Karadeniz aracılığıyla Rusya'ya destek rotası oluşturmak ve Rumen petrol kuyularının bombalanması için hava üslerini kullanmak için Türkiye'yi savaşa sokma ihtimalini ciddi şekilde düşünmeye başlamıştı.

Churchill bu amaçla Cumhurbaşkanı İnönü'yle 30-31 Ocak 1943'te Adana'da görüşmek istedi. Burada 12 ay boyunca Churchill, Türklere çok tanıdık gelen bir taktik benimsedi. Şimdi, Stalingrad'daki Kızıl Ordu zaferinden sonra Türklerin, Alman saldırısına karşı savunmasız kalmaktan endişe ettikleri kadar, Doğu Avrupa'da bir Sovyet zaferinin sonuçlarından da korktuklarının farkında olan Başbakan, Türkiye'nin gelecekteki güvenliğinin Mihver karşıtı ittifaka katılmalarıyla en iyi şekilde sağlanacağına inandırmayı denedi. İnönü'ye savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin geçmişteki Rusya'dan "daha da emperyalist" olacağını, Türkiye için en iyi garantinin İngiltere, SSCB ve ABD ile ilişki kurmasından geçtiğini söyledi.

3. Sir Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, kısaltılmış versiyon, 2. Baskı, Londra, HMSO, 1972, sf. 129-134.

SAYFA 26

Ancak Churchill, Türkiye'nin hazır oluncaya kadar savaşa girmesini gündeme getirmeyeceğini açıkladı. Bu görüşmeye paralel askeri toplantılarda, Türklerin ihtiyaç duyduğu askeri teçhizat listelerini vermeleri konusunda anlaşmaya varıldı. Genel varsayım; Türkiye'nin silahlı gücü artmadıkça, Alman kuvvetleri Türk sınırlarından daha uzak bir mesafeye geri çekilmedikçe ve Balkan topraklarında Mihver egemenliğinin çöküşünün açık emareleri ortaya çıkmadıkça Türkiye'den savaşa girmesinin talep edilmemesiydi.⁴

1943'ün Ocak ve Mayıs ayları arasında petrol hariç 16 milyon pound değerinde askeri teçhizat Ortadoğu'dan Türkiye'ye tedarik edildi: bu trafik yılın geri kalanında da benzer ölçekte devam etti.⁵ Ancak İngiliz yetkililer, Türklerin savaşta Müttefiklere gönüllü olarak katılmaya ikna olacaklarına dair şüpheliydiler. Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi, Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, Türklerin tarafsız kalmak istediğini ve kendileri savaşmak zorunda kalmadan Almanya'nın yenilgiyi kabul edeceğini umut ederek bu tavrı mümkün merteye koruyacakları fikrindeydi. Benzer şekilde, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda da, doğrudan bir saldırıyla karşı karşıya kalmadıkça ya da iç ve dış vaziyetleri ciddi derecede etkilenmedikçe Türklerin savaşın dışında kalmaya kararlı oldukları kabul edilmişti. Londra, Türkiye'nin, Rusları Orta ve Güneydoğu Avrupa'ya hakim durumda bırakmayacak bir İngiliz zaferi istediğini varsayıyordu. İngilizleri daha çok ilgilendiren, 1943 Baharında bir Türk savaş ilanındansa, Ege ve başka bölgelerdeki operasyonlar için Türk hava üslerinin kullanımını garanti etmekte. Artık Türkiye, Mihver gücünün Ortadoğu'ya ilerlemesine karşı "koruyucu bir yastık" yerine doğu Akdeniz'de bir "uçak gemisi" olarak görülüyordu. Yine de Müttefiklerin operasyonel planları sürekli değişirken bu tür tesisleri sunmaları için Türklere baskı yapmanın pek bir anlamı yoktu. İngilizleri öfkeliendiren mesele, Türklerin kendi adlarına daha olumlu olacak bir durum için Müttefik baskısına hazır olduklarına dair neredeyse hiçbir belirti göstermeleriydi.⁶

4. Sir Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, Cilt IV, Londra, HMSO, 1975, sf. 112-119.

5. John Ehrman, *Grand Strategy*, Cilt V, *Ağustos 1943 - Eylül 1944*, Londra, HMSO, 1956, sf. 889.

6. Woodward, Cilt IV, sf. 119-130.

SAYFA 27

Türkleri isteklerine daha duyarlı hale getirmek için İngiliz hükümetinin ne yapabileceği de net değildi. Knatchbull-Hugessen Ankara'yı İngiliz niyetleri konusunda endişelendirmek için Türkiye'ye silah tedarikinin kesilmesini ve "ölçülü" bir sessizlik benimsemeyi önerdi.⁷ Fakat İngiliz Dışişleri Bakanlığı, silah ve teçhizat akışını kesmeleri halinde Türkiye'nin savaşa girme konusunda daha isteksiz davranacağını kabul etti. Ekonomik baskı yapmak da benzer bir etki yaratabilirdi. Dahası, henüz Haziran 1943'te, özellikle bir Alman saldırısının Müttefikleri başka yerlerde ihtiyaç duyulan kuvvetlerini Yakınoğu'ya çekmek zorunda bırakması halinde muharip bir Türkiye'nin bir güçten ziyade bir yükümlülük olma ihtimali yüksek görünüyordu. İtalya'nın teslim olması, Müttefiklere On İki Ada'yı ele geçirme fırsatı verince bu durum değışti. Almanları adalarda daha önce durduramayan İngilizler, Kos, Leros ve Sisam adalarını işgal etti. Türkiye tarafsızlığını genişleterek Türk ana karasından bu adalara destek yolladı. Ancak bu ve müteakip gelişmeler, Türk hava üslerini ve Türklerin yardımını kesinlikle gerekli kılacak Ege'de daha fazla harekât planı yapmaya Churchill'i teşvik etti.⁸

İngiliz Dışişleri Bakanlığı ayrıca, Adana Anlaşması uyarınca Türkiye'ye tedarik edilen silah ve teçhizatın amacı konusunda Rusya'nın endişelerinin arttığına dair raporları da hesaba katmak zorundaydı. Belli ki Ruslar, İngilizlerin Türkiye'yi sadece muharip Almanya'ya karşı değil savaş sonrası Sovyetler Birliği'ne karşı da güçlendirmek istediğinden şüphe ediyordu. Bu, 16-30 Ekim Moskova Dışişleri Bakanları Konferansı'nda Molotov'un, Türkiye'nin erken savaşa girmesine dair Müttefiklerin baskıcı olmasını neden teklif ettiğini açıklıyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in bu çizgide hareket etmek konusunda ciddi çekinceleri vardı. Türklerin, Müttefiklerin veremeyeceği kadar silah talep etmesinden korkuyordu. Diğer yandan, Londra'da bazı kimseler bu girişime sıcak bakıyordu. İngiliz kuvvetlerini, 1 Mayıs 1944 için planlanan bir denizasıırı taarruza (Overlord Harekâtı) yönlendirmiş olmasına rağmen Churchill, Güneydoğu Avrupa'da Almanları zayıflatacak ve Mihver uydu devletlerini saf dışı bırakacak bir Doğu Akdeniz stratejisine yoğun ilgi duyuyordu. Buna karşın Amerikalılar, silahlı kuvvetlerin Batı Avrupa'dan başka bir yere sevkini içeren herhangi bir planı destekleme konusunda isteksizdi. Ruslar gibi onlar da ikinci cephenin açılmasını daha fazla geciktirmek istemiyorlardı.

7. Ibid, sf. 128.

8. Ibid., sf. 131-140.

Ancak üç Dışişleri Bakanı da 1943 bitmeden Türkiye'yi savaşa dâhil etme ve İngilizlerin Türklerden hava üslerini ve diğer askeri tesislerin kullanımını istemesi konusunda fikir birliğindeydiler. Aynı zamanda, Genelkurmay'ın denizaşırı harekât için gerekli gördüğü hiçbir Amerikan veya İngiliz desteği Doğu Akdeniz'e aktarılmayacaktı.⁹

Eden'in Moskova'ya gidişinden önce, Knatchbull-Hugessen, İngiliz Dışişleri Bakanı ve Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu arasında bir görüşme yapılmasını önerdi. Eden ilk başta buna pek istekli değildi. Ancak Moskova'da Ruslar, Balkanlar'daki gelişmeleri masaya yatırmak konusunda isteksiz görünüyordu ve Dışişleri Bakanlığı Güney Dairesi'nin de farkına vardığı üzere, tüm yarımadanın Sovyet hâkimiyetine girmesi gibi ciddi bir tehlike vardı. Gerçekten de, İngiltere'nin bölgede üstünlük kurabilmesi Türkiye savaşa girmedikçe mümkün görünmüyordu. İngiltere, Sovyetler Birliği'ni karşısına almadan bağımsızlığı ve bütünlüğü eskiden beri İngilizlerin çıkarına olan Türkiye'ye destek vermeyi sürdürmeyi güç buluyordu. Güney Dairesi'ne göre, Ruslar artık Türklerin savaşa katılmasını istiyorlarsa bu adım, Balkanlar konusunda bir mutabakata varmaya önyak olabilir. Güneydoğu Avrupa'daki en büyük güçlerden biri olan Türkiye, Sovyetlerin de rızasıyla bölgede lider bir rol üstlenirse Balkan devletlerinin bağımsızlığı sağlanabilir ve bölgede Sovyetlerin tam bir hâkimiyet kurma tehdidi savuşturulabilirdi. Bu çıkarımlar neticesinde, Eden'in Menemencioğlu ile görüşmesi teşvik edildi.¹⁰ Churchill de bu doğrultuda onay vermişti. Ancak Başbakan, Balkanların geleceğine dair uzlaşma görüşmelerinden çok, Doğu Akdeniz harekâtının ivedi bir olasılığı konusunda heyecanlı görünüyordu. 3 Kasım'da Eden'a, Türkiye'ye "sağlam çiviye çakmanın" vakti geldiğini söyleyen bir telgraf çekti. Türklerin, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin gerek duyduğu tüm pratik adımları takip etmesi gerektiğini düşünüyordu. Türklerin atacağı ilk adım oldukça makul ve pasif olacağı için Molotov'un Türkiye'nin yardımını istemesinin Ankara'ya "harika bir imkân" sağladığını iddia ediyordu.¹¹ Ne var ki, 5-8 Kasım'da Eden ve Menemencioğlu arasındaki görüşmelerde belli olduğu üzere, Türkler gelişmelere farklı bir pencereden bakmaya eğilimliydiler.

9. Ibid., sf. 141-146.

10. Ibid., sf. 147-149.

11. Ibid., sf. 149.

SAYFA 29

Birinci Kahire Konferansı'nda İngilizler, On İki Adalara ve diğer Ege adalarına harekât düzenlemek için kendilerine Güneybatı Anadolu'daki hava üslerinin ve diğer askeri tesislerin sağlanmasını ve Müttefik güçler adına, Türkiye'nin 1943'ten önce savaşa girmesini talep ettiler. 5 Kasım'da, Eden'a eşlik eden General Sir Hastings Ismay, Rodos Adası'na yapılacak harekâtlar için hava üslerinin acilen gerektiğini, Rodos'un zaptının Almanları Girit'i ve Güney Yunanistan'ı tahliye etmeye zorlayarak Ege Denizi'ni Müttefiklere açık hale getireceğini açıkladı. Türkiye'ye karadan Alman taarruzunun imkânsız olduğunu ve iki İngiliz avcı uçağı filosunun, Alman misilleme bombardımanıya başa çıkmak için yeterli olacağını ekledi. Ismay, Türkiye'nin savaşa girmesinin Müttefikler için avantajlarını şöyle sıraladı: 1) Bulgarları güçlerini, doğu sınırlarına yoğunlaştırmaya zorlayacak ve bu da Almanların Yunanistan ve Yugoslavya'daki Bulgar tümenlerinin yerini değiştirmesini gerektirecekti. 2) Avrupa'da belirleyici olabilecek tek hedefe hava saldırısı düzenlemeyi mümkün kılacaktı: Romanya'daki Ploiești petrol yatakları 3) Türkiye'nin Almanya'ya krom tedarikini durduracaktı. 4) Müttefiklere manevi avantaj sağlayarak Almanya'da ve diğer Mihver uydu devletlerinde çözülmeyi hızlandıracaktı.¹²

Menemencioğlu ikna olmamıştı. İngilizlerin hava üssü isteğini, Türkiye'nin savaşa girmesine denk olduğu ve Alman misillemesine davetiye çıkaracağını öne sürerek reddetti. Türkiye'nin savaşa girmeyi düşünmeden önce kendisinden tam olarak ne istendiğini bilmesi gerektiğini bildirdi. Eden, böyle bir yanıtın meslektaşları üzerinde "acı bir etki" yaratacağını ve İngiltere'nin Türkiye'ye silah ve teçhizat desteğinin devam etmesinin imkânsız olduğunu belirtti.¹³

Menemencioğlu'nun diliyle hayal kırıklığına uğrayan ve rahatsız olan Eden, akabinde ekledi: "Kimse, ikna olmak istemeyen bir Türk kadar sağır değildir."¹⁴ Fakat Türkler duymakta güçlük çekiyorsa İngilizler de ilginç bir şekilde miyoptular. Menemencioğlu, Türkiye'nin Alman saldırısına uğraması konusunda endişeli olabilirdi ama görüldüğü üzere Kızıl Ordu'nun Balkanlardaki ilerleyişiyle birlikte gelebilecek bir Sovyet tehdidine dair de huzursuzdu.

12. Public Record Office (PRO) [Devlet Arşivleri Ofisi], FO 371/37476, R 12407/55/G, Record of 2nd Meeting held at HM Embassy, Cairo, 5 November 1943.

13. PRO, FO 371/37476, R 12407/55/G, Record of 3rd and 4th Meeting held at HM Embassy, Cairo, 6 and 8 November 1943.

14. Robert Rhodes James. *Anthony Eden*. Londra, Papermac. 1987, sf. 277.

SAYFA 30

Menemencioğlu, Sovyet zaferinin Romanya ve Bulgaristan'ı uzun vadeli askeri bir işgale götüreceğine dair korkularını defaatle yineledi; Rusların bir yirmi beş yıl daha bölgede kalma ihtimali vardı. Daha önce Churchill'in kullandığı üslupla çelişircesine Eden, Rusların "emperyalist amaçlarının olduğunu gösteren herhangi bir işaretin olmadığı" ve Sovyetlerin yanında yer alırsa Türkiye'nin savaştan muzaffer güçlerden biri olarak çıkmasının yararına olduğu yanıtını verdi. Menemencioğlu ikna olmamıştı. Bir ara, Lehlerin de aynı şekilde Sovyetlerin müttefiki olmaktan fayda sağlayıp sağlamayacağına dair çok uygun bir soru yöneltti. Menemencioğlu, "Ben, Amerikan ve İngiliz politikalarıyla eş olmayan bir Sovyet eyleminden korkmuyorum," diyerek devam etti "bu politikaların önlemeyeceği eylemlerden endişe ediyorum."¹⁵Eden'a, "Ruslardan Balkanlardaki niyetlerine dair bir garanti almadan" Türkiye'nin savaşa girmesini kabul edemeyeceğini söyledi. Geriye dönüp baktığımızda mantıklı bir karar gibi görünüyor: Eğer Türkler, Almanya'ya karşı savaşa girse ne için savaşacaklarına dair teminat gerekiyordu. Bu aynı zamanda, İngiliz Dışışleri Bakanlığı'nın Güney Dairesi'nin, Türkiye'nin çatışmaya girmesinden elde edilecek diplomatik yararlar konusundaki düşüncesine paraleldi. Ancak, Eden'ın Menemencioğlu'na söylediği tek şey, Rusların İngiltere'nin müttefiki olduğu ve Ruslara "Türkler Balkanlardaki niyetlerine dair bir garanti vermeden savaşa girmeyi düşünmüyorlar demeye hazır olmadığı" idi. Bu yanıt, Menemencioğlu'nun, İngiltere'nin Ruslara Balkanlar'da serbestlik tanınmasına karşılık Rusların ikinci bir cephenin açılmasını konusundaki ısrarlarını askıya aldıklarına dair şüphesini körükledi.¹⁶

İngiliz Dışışleri Bakanlığı'ndaki kimileri de Eden'ın, Sovyetler Birliği'ne Balkanlar'daki amaçlarını sorma konusundaki çekincesini paylaşıyordu. Bakanlığın Kuzey Dairesi, bu meseledeki müzakerelerin İttifaktaki farklılıkları yeniden canlandırıp açığa çıkarmasından korkuyordu. Daire, Molotov'un Türkiye'ye bağımsızlığının toplu bir garantisini sunma teklifini önerdi. Menemencioğlu'nun, Eden'ın Türkiye'yi savaşa erken dâhil etme talebine yanıtı tamamen olumsuz değildi. Meselenin etraflıca değerlendirilmesi gerektiğini ve Türkiye'nin kendisinden beklenenleri ve istenilenleri bilme talebinden bahsetti.

15. R 12407/55/G, Records of 1st Meeting held at HM Embassy, Cairo, 5 November 1943.

16. PRO, FO 371/37476 R 12407/55/G, Records of 3rd Meeting held at HM Embassy, Caior, 6 November 1943.

SAYFA 31

Ayrıca, Menemencioğlu 15 Kasım'da Knatchbull-Hugessen'a mevcut durumda, savaşı Türkiye'nin maddi kapasitesini aşan bir mesele olarak değerlendirdikleri bilgisini verdi. İngiliz Büyükelçi, Türklerin prensipte savaş müttefiki olmayı kabul ettiklerini düşünüyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda sadece birkaç kişi Türkiye'nin 1943 bitmeden savaşa gireceğini düşünüyordu.¹⁷ Özünde bu mesele çok az önem taşıyordu. Molotov'un bu konuyu zorlamasındaki aciliyete rağmen Ruslar, Türk savaş ilanı garantilemeye olan ilgilerini kaybetme belirtileri gösteriyorlardı. Ancak, 1943 sonbaharının sonuna gelindiğinde Churchill, Türkiye'nin tam askeri işbirliğini elde etmeye her zamankinden daha fazla niyetliydi.

Churchill'in Türkiye konusundaki tutumu, esasen Müttefiklerin stratejisi üzerine devam eden tartışmanın bir işlevi görevi görüyordu. Başbakan, Akdeniz'deki İngiliz ve Müttefik kuvvetlerinin tamamının faaliyete geçmesini, Almanya'yı başka bölgelerde zayıflatmanın önemli bir aracı olarak görüyordu. Belki de Türkiye'nin savaşa girmesinin Mihver Balkan ülkelerinde çöküşe neden olacağını varsaymakta acele ediyordu. İngiliz Genelkurmayı tarafından sunulan ve Churchill'in desteklediği Rodos'un işgali (Herkül Harekâtı), Ege ve Adriyatik'in başka bölgelerinde harekâtlar için Doğu Akdeniz'de çıkarma gemilerinin bulundurulması teklifleri Amerikalılar tarafından reddedildi. Bu tür hareketlerin İttifak'ın kaynaklarını tüketerek *Overlord*'u daha da geciktirmesinden haklı olarak endişe duyuyorlardı. 26 Kasım'da Kahire'de İngiliz Genelkurmay yetkilileri ile görüşüklerinde Amerikalı meslektaşları, sadece İtalya'da yürütülecek sınırlı operasyonların, İngiliz Kanalı harekâtı planlarıyla uyum içinde olduğunu ileri sürdüler. Aslında, Herkül Harekâtı için İngilizlerin elinden çıkarma gemilerini alması muhtemel olan Bengal Körfezi'ne amfibi çıkarma planı *Buccaneer*'in İngilizlerin kabul etmesi karşılığında Amerikalılar yalnızca *Overlord*'un zamanlaması konusunda esneklik sunmaya hazırdılar.¹⁸ 28 Kasım'da başlayan Tahran Konferansı'nda *Overlord*'u ihmal edecek herhangi şaşkırtma harekâtına Stalin de Roosevelt gibi karşı çıktı. Eğer Almanya'yı başka bir bölgede zayıflatacak güçler ellerinin altındaysa, o halde bunların Fransa'nın güneyine yapılması öngörülen *Anvil Harekâtı*'na sevk edilmesi Stalin'e göre en iyi seçenektir.¹⁹

17. Woodward, Cilt IV, sf. 152-158. *Sir Hughe Knatchbull-Hugessen. Diplomat in Peace War*. Londra. John Murray, 1949, sf. 196-197

18. Keith Sainsbury, *The Turning Point. Roosevelt, Stalin, and Chiang Kai-shek, 1943. The Moscow, Cairo, and Teheran Conferences*, Oxford, OUP, 1985, sf. 194-212

19. *Ibid.*, sf. 231-244.

SAYFA 32

Churchill, Ege'de Müttefik harekâtlar düzenleme lehine tartışmayı yine de sürdürdü. Bu, *Overlord Harekâtı*'nı geciktirmek anlamına gelse bile o tarihte Akdeniz'de bulunan yirmi İngiliz ve İngiliz kontrolündeki tümenlerin, tam avantajlı şekilde kullanılması gerektiğinde kararlıydı. Churchill, İtalya'daki kuşatma harekâtları ve Rodos'un ele geçirilmesi için yeterli sayıda çıkarma gemisini elinde tutmak istiyordu. Fakat Müttefik Genelkurmay Başkanlarının sonradan teyit ettikleri üzere *Hercules*, Türk yardımı olmadan düşünülemezdi. Bu yüzden eğer Churchill kendi istediğini yaptırmak istiyorsa Türkiye'nin tarafsızlığını bozması gerekiyordu. Başbakan, Roosevelt ve Stalin'e eğer Türkler savaşa girmeleri için üçlü bir daveti reddederlerse, İngiliz hükümetinin özellikle İstanbul ve Çanakkale boğazları konusunda Türklerin toprak bütünlüğü haklarına karşı ilgisini kaybedeceği konusunda uyarmayı amaçladığını söyledi. 1 Aralık'ta üç Müttefik lideri de yıl bitmeden Türkiye'yi savaşa dâhil etme isteklerini onayladı. Stalin ayrıca, bir Alman-Türk savaşı sonucunda Bulgaristan'ın Türkiye'ye savaş ilan etmesi ve saldırması halinde Sovyetler Birliği'nin kendisini hemen Bulgaristan ile savaş halinde göreceğini belirtti. Her halükarda, üç büyük Müttefik arasındaki bu "gayri resmi fikir birliği," Ege'de ne tür harekâtların yapılacağı ve Türkiye'den beklenen katkıların ne olduğu sorularını yanıtızsız bıraktı. Amerikalılar, Ege Denizi için hazır çıkarma gemilerinin olup olmadığı konusunda şüpheliydi. Churchill, herhangi bir savaş ilanı olmaksızın Türkleri sadece hava üslerini kullanmaya ikna edebilirse, bunun Müttefiklerin Almanları adalardan çıkarma çalışmalarına başlamak için gerekli hava üstünlüğünü kazanmasını sağlayacağını belirtti.²⁰ Bu meseleler hakkındaki nihai karar, Churchill ve Roosevelt'in İnönü'yü davet ettiği ve Stalin'in Dışişleri Bakanı Yardımcısı Andrey Vişinski'yle birlikte Sovyet Ankara Büyükelçisi Sergey Vinogradov'u gönderme sözü verdiği Kahire toplantısının sonucuna bağlıydı.

Türk hükümeti, bu ziyaretin "Türkiye'nin ortak amaca hizmet edebileceği en iyi yöntem konusunda özgür, eşit ve önyargısız tartışma fırsatı sağlamak" olduğu anlayışıyla daveti kabul etti.²¹ Ancak 4 Aralık'ta İnönü ve Menemencioğlu, Müttefik liderlerle yapılacak üç günlük toplantılar için Kahire'ye vardığında, Churchill ve Eden, ne Rodos'a ne de On İki Adalar'a yönelik başarılı bir İngiliz veya Müttefik çıkarma harekâtının yapılamayacağını çoktan farkındaydılar. Tahran'da, *Overlord* ve *Anvil* harekâtlarına mutlak öncelik tanınmasına karar verilmiş, Roosevelt *Buccaneer*'e olan kararlılığından vazgeçtiğine dair işaretler gösterirken Amerikalılar *Hercules* için çıkarma gemisi tedarikini reddetmişlerdi.

20. Woodward, Cilt IV, sf. 158-162.

21. Ehrman, *Grand Strategy*, Cilt V, sf. 194.

SAYFA 33

3 Aralık'ta Kahire'de Birleşik Kurmay Başkanları toplantısı sırasında, Amerikalıların, başka bölgelerde ihtiyaç duyulan kaynaklara hiçbir aşamasında müdahale etmeyecekleri açık olmadığı sürece, İngiliz veya Müttefik yükümlülüğündeki bir Ege harekâtını kabul etmeye hazır olmadıkları konusunda İngilizlerin şüphesi kalmamıştı.²² Bu nedenle, İngilizlerin fiiliyatta tasarlayabildikleri tek şey, Ege'de önce hava üstünlüğü ve ardından deniz üstünlüğü elde etmek için Türk hava üslerinin kullanımınıydı. Böylelikle Almanlar aç kalarak ada sığınıklarını terk etmeye zorlanabilirdi. Churchill'in doktoru Charles Moran'ın günlüğüne yazdığı üzere, belki de Başbakan hala Türkiye'nin savaşa girmesini, Kuzey Fransa'da açılacak ikinci bir cepheyi erteleme olanağı olarak görüyordu.²³ Churchill kesinlikle, Mihver güçlerini yenmede Doğu Akdeniz harekâtlarının katkılarına dair iyimserdi. Yine de, her şey nihayetinde Almanları kışkırtma riskini göze almaları gerektiği ve Türklerin uzun vadeli çıkarlarının erkenden silahlarını kuşanmalarından geçtiği konusunda Türkleri ikna etme yeteneğine bağlıydı.

Durum iyi görünmüyordu. Churchill, Tahran'da Türkiye'nin "yapmacık tarafsızlığından" memnun olacağını söylemişti.²⁴ Ancak bu bile, Almanya veya Bulgaristan tarafından önleyici bir saldırı tehlikesini beraberinde getiriyordu. Türk delegasyonuna Kahire'de eşlik eden Knatchbull-Hugessen, hiç kimsenin Türkleri aceleye getirmeye ya da "tepelerine çivi çakmaya" teşebbüs etmemesini temenni ediyordu.²⁵ 3 Aralık tarihli telgrafında, Türkiye'nin iç politikası ve ekonomik durumunun savaşa uygun olmadığı konusunda Churchill ve Eden'ı uyardı. Hükümetin garantide olmadığını, parlamentonun ve kamuoyunun savaşa kesin bir şekilde karşı çıktığını ve yıl sonlanmadan İngiltere'nin Türkiye'ye yapacağı teçhizat yardımının İnönü'ye kolaylık sağlamayacağını ekledi.²⁶ Bu sırada, İngiliz Genelkurmay Başkanlığı, Türkiye'nin savaşa girmesinin 1944 Şubatının ortalarına ertelenmesi kararına varmıştı.²⁷

22. Ibid.

23. Lord Moran. *Churchill: the Struggle for Survival, 1940-65*. Londra, Constable, 1966, sf. 146.

24. Sainsbury, sf. 270.

25. Knatchbull-Hugessen MSS (Churchill Archive Centre, Cambridge), KNAT 14/1, Diary, 17 Kasım 1943.

26. Woodward, Vol IV, sf. 162-163

27. Ibid, sf. 163.

SAYFA 34

Churchill, İnönü'nün sunduğu iki aşamalı askeri uyum fikrine alışmakta zorluk çekmemiş gibiydi: Türkiye'nin daha fazla askeri yardım alacağı bir hazırlık dönemi ve bunu müteakip savaşta Müttefiklerle işbirliği. Başbakan, Ocak ayı sonuna kadar Türk hava meydanlarının radar ve uçaksavar silahları ile donatılmasına ve Şubat ayı başına kadar Amerikan ve İngiliz hava filolarının Türkiye'ye gönderilmesine olanak sağlayacak bir program öngördü. Bu sırada, Sirenyka'daki havaalanlarından orta menzilli bombardıman uçakları "yumuşatma" sürecini başlatacak ve 15 Şubat'a gelindiğinde Ege adalarına yönelik bombardıman saldırıları yoğunlaştırılacaktı. O vakte kadar Türkler, Almanya'dan bir tepki alabilir, diye düşündü, ancak ülke güçlendikçe daha büyük riskleri hesaba katmaları gerekecekti.²⁸

Apaçık ortadaydı ki Türkiye'nin alması beklenen riskin derecesi, sorun teşkil ediyordu. 4 Aralık günü öğleden sonra, İnönü, Türkiye'nin ilk kararı olan "ortak davaya iştirake" hala bağlı olduğunu Churchill ve Roosevelt'e bildirdi. Türkiye'nin savaşa girmeye henüz hazır olmadığı konusunda yine de ısrarcıydı. "Eğer," diye ekledi, "Müttefikler, Türkiye'nin asgari ihtiyaçlarını karşılamaya hazırsa ve bunlar karşılandıktan sonra Türkiye İttifaka yararlı olabilecekte o halde sizinle geleceğiz." Bu durumun, birkaç hafta içinde yapılamayacağını, öncelikle uzmanların bir hazırlık planı üzerinde anlaşması gerektiğini net bir şekilde ortaya koydu.²⁹ Churchill kendi adına, öncelikle Türkiye'yi hava saldırılarına karşı korunaklı hale getirmenin önemini vurguladı. Bunun da koruyucu hava filolarının gelişi için havaalanlarını hazır hale getirmek üzere teçhizat, askeri personel ve ikmal malzemelerinin Türkiye'ye gizlice gönderilmesiyle hemen başlanmasını önerdi.³⁰ Fakat Menemencioğlu'nun ertesi gün dikkat çektiği üzere, Müttefik personelin Türkiye'ye girmesi, bir Alman saldırısı için başlı başına bir sebep olabilirdi. Kısa zamanda, görüşmeler Churchill'in "kısır döngü" olarak tabir ettiği bir hal aldı. "Biz," diye gözlemledi, "askeri personel getirilmeden hiçbir hazırlığın yapılamayacağına mutabıktık. Diğer yandan Türkler, Almanya'yı tahrik etme tehlikesi yüzünden personel getirilmesini reddettiler. Yani, Almanya'nın tahrik edilmesine karşı hiçbir hazırlık yapılamaz."³¹

28. Ibid., sf. 164.

29. PRO- CAB 66/45, WP (44) 8, Record of Meeting held at President Roosevelt's Villa, 4 December 1943.

30. Ibid.

31. PRO, CAB 66/45, WW (44) 8, Record of Meeting held at President Roosevelt's Villa, 5 December 1943.

SAYFA 35

Menemencioğlu, Eden ve ABD temsilcisi Harry Hopkins'in katıldığı bir sonraki toplantıda, Ortadoğu'daki İngiliz Hava Kuvvetleri Komutanı Sir Sholto Douglas, zayıf bölgelerin savunması ve Ege'deki taarruz operasyonları için öngördüğü 17 hava filosuna destek olarak Türkiye'ye gönderilecek Müttefik personellerin detaylarını verdi. Bunlar; radar tespit ve harekât odası personeli, radyo sinyal personeli, uçaksavar silahı uzmanları ve idari personel olmak üzere toplam 2000 kişiden oluşmaktaydı. Bu personeller olmadan "ihtiyaç vakti geldiğinde" Türkiye'nin güvende olamayacağına hükmetti. Menemencioğlu ise, bu düzeyde bir infiltrasyonun, henüz savaşa hazırlıklı değilken Türkiye'yi saldırıya açık hale getireceği konusunda endişeliydi. Askeri personel getirilmesini onaylamayacağını fakat sayılarını kendisinin belirlemesi şartıyla teknisyen kabul edebileceklerini söyledi. Menemencioğlu hala Türkiye'nin daha fazla teçhizat takviyesine ihtiyacı olduğu konusunda ısrarcıydı. Türk Genelkurmayı ile birlikte bir ihtiyaç listesi ve tam teşekküllü bir işbirliği planı üzerinde çalışmak üzere Amerikan ve İngiliz yetkililerin Türkiye'ye gelmesini istedi. İngilizlerin personel getirme planlarını prensipte onayladığını, personel sayısının Türk Genelkurmayının takdirine bağlı olduğunu açıkladı. Bu program kabul edildiği takdirde, Türk kuvvetlerine teçhizat ve malzeme yardımı gelmediği sürece, Türkiye Almanya ile savaşa girmesine sebep olabileceğini düşündüğu hiçbir adım atmayacaktı. Özellikle Bulgaristan'ın Türkiye'ye saldırması durumunda Sovyetlerin, Bulgarlara savaş ilan edeceği sözüne dair bazı politik meselelerin de masaya yatırılması gerektiğini belirtti.³² Bu toplantıda hazır bulunan Knatchbull-Hugessen, Türklerin tavrının, bilerek oyalandıkları gibi bir yoruma açık olduğu konusunda uyardı. Büyükelçi böyle bir durumun söz konusu olduğuna şahsen inanmamakla birlikte "korkularında gerçekçi olduklarını" savundu.³³ Eden bundan o kadar emin değildi; Türklerin askeri ihtiyaçlarına dair yeni bir görüşme silsilesine sürüklenme fikrinden rahatsız olmuştu. Eden Morgan'a şöyle söyledi: "Eğer savaşa katılmıyorlarsa Türklerle ilgilenmiyorum. Rusya, Boğazları tehdit ederse kılımı bile kıpırdatmayacağım."³⁴ Fakat pek çok açıdan şaşırtıcı olan durum, İnönü ve Menemencioğlu'nun Türklere çok az şey sunulmasına rağmen, Müttefik taleplerini olumlu karşılamaya bu kadar hazır olmalarıydı.

32. PRO, CAB 66/45 WW (44) 8, Record of Meeting held at Villa Casey, 5 December 1943.

33. Knatchbull-Hugessen MSS., KNAT 1/14, Diary, 7 December 1943.

34. Lord Moran, sf.146.

SAYFA 36

Churchill'in, savaşın nihai sonucuna güvenmesi için iyi bir nedeni vardı. Ne Almanların ne de Bulgarların Anadolu'da bir kara savaşına girmek istemediğini varsaymak için nedenler mevcuttu. Fakat şüphesiz ki Churchill, genel stratejik durumda Türkiye'nin çatışmaya girmesinin muhtemel sonuçları konusunda abartılı beklentilere sahipti. Trakya'nın saldırıya maruz konumuna da görece daha az anlam yüklemişti. 4 Aralık'ta İnönü'ye, Büyük İttifak'a dâhil olmanın "muazzam uluslararası değişimlere" sebep olacağını anlattı: Romanya sulh yapmak için yalvarıyordu, Macaristan savaştan çıkmak istiyordu, Bulgaristan ise oldukça bölünmüş durumdaydı. Türkiye'nin "doğru şekilde ve doğru zamanda savaşa katılması," Churchill'e göre, "sözünü ettiği ülkelerde bir dizi toprak kayması etkisi yaratarak verimli olacak ve iyi karşılanacaktı."³⁵ Müttefikler, Türk hava üslerini kullanarak Alman hava kuvvetlerini Ege'den süpürerek adalara hâkim olabilir, Boğazlara ulaşımı güvence altına alabilir, düşman deniz konvoylarına saldırabilir ve "tüm bölgeyi temizleyebilirdi."³⁶

Gerçekten de Türkiye'nin tek yapması gereken, savunma pozisyonuna geçmek ve gerekli üsleri sağlamaktı. Fakat bunun karşılığında, Türklerin elde ettikleri tek şey, söz verilen hava filoları geldiğinde şehirlerinin hava saldırılarına karşı korunaklı olacağı ve savaştan muzaffer bir güç olarak çıkacaklarına dair Churchill'in güvenceleriydi. Bu bile ince örtülü bir tehdit barındırıyordu. Churchill'in açıkladığı üzere:

"Türkiye'nin savaşa girmesinin avantajları, bilhassa Türk-Rus ilişkileri bakımından, kalıcı olacaktı... Eğer Türkiye sunulan teklifi kabul ederse, Türk-Rus ilişkileri mümkün olan en iyi zeminde devam edecekti. Türkiye, Rusya, Amerika, İngiltere ve diğer Birleşmiş Milletler ülkeleri ile aynı kürsüde olacaktı. Türkiye'nin büyük dostu ve müttefiki, Türklerin bu şansı kaçırmamasının yazık olacağını düşünüyordu... Türkiye eğer bu daveti şimdi kabul etmezse yalnız kalabilir, kürsüde değil, kürsünün karşısında konumlanacaktı... Her iki durumunda riskleri vardı. Fakat Türkiye, Birleşmiş Milletler ile işbirliği yaparsa dünyanın en güçlüsü olmasa da her halükarda Asya ve Avrupa'da en büyük askeri güçlerinden biri olan Rusya ile işbirliği yapmış olacaktı."³⁷

35. PRO, CAB 66/45, WW (44) 8, Record of Meeting held at President Roosevelt's Villa, 4 December 1943.

36. PRO, CAB 66/45 WW (44) 8, Record of Meeting held at President İnönü's Villa, 4 December 1943.

37. PRO, CAB 66/45, WW (44) 8, Record of Meeting held at President Roosevelt's Villa, 5 December 1943.

SAYFA 37

Tüm bu planda, “ödülünden” çok “ceza” mevcuttu. Sovyet gücü konusunda Türkiye’nin endişelendiğinin farkında olan Churchill, bir bakıma Türkleri yatıştırmak istiyordu. Fakat Churchill’in Tahran’da Boğazların Sovyetler tarafından kontrol edilmesine karşı çıkmayacağına dair imalarını bilseler Türklerin endişeleri yerinde olurdu. Bu haliyle, Churchill savaş sonrası tecrit edilme tehlikelerinden Türkleri haberdar etmişti. İleriki altı ay boyunca bir adım atmazlarsa Türklerin durumunun “zarar göreceğini” söylemişti. Tehditkâr bir şekilde ekledi: “biz hepimiz, Rusya ile başa çıkmakta zorluk çektik.”

Özellikle İngiliz delegelerine sıkıntı veren bir başka durum, görüşmelerin çok az ilerleme kaydetmesiydi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Daimi Müsteşarı ve İngiliz ekibinin bir üyesi olan Sir Alec Cadogan, vaziyetin “oldukça umutsuz” olduğunu düşünüyordu. Almanlar için casusluk yaptığını düşündüğü Menemencioğlu, Cadogan’a göre “sinirleri zorluyor, kaçamak cevaplar veriyordu.” Knatchbull-Hugessen’in Türklerin yola geldiğine dair yorumuna ise katılıyordu ancak Türkler yanlış yöne doğru yol alıyordu: “Balık kavağa çıkınca savaşa katılacaklarını söylüyorlardı: şimdi de eğer balık arşa çıkarsa geleceklerinden bahsediyorlar.”³⁸ 7 Aralık’ta Churchill’le bir başka görüşmesinde İnönü, hava filolarının gelmesinin Türkiye’yi Mihver devletlerinin saldırılarına açık hale getireceği ve Türk ordusunun teksifi, hazırlanması ve seferber edilmesi için daha fazla hazırlık gerektiği konusunda ısrarcıydı. Churchill, bu tür endişelere kulak asıyordu. Almanların, Bulgar kuvvetlerine Yugoslavya’da ihtiyacı olduğunu ekleyerek, Türklere saldırımları için Bulgaristan’a Alman baskısının ihtimal dışı olduğunu söyledi. Hava üslerinin silahlandırılmasına yönelik teçhizatların aktarımı ile Türkiye’nin demiryolu ve karayolu ikmal yolları engelleneceği için, Müttefiklerin Şubat ortasından önce Türk ordusuna ne tür bir yardım sağlayabileceğine dair şüpheleri vardı. Churchill’in önerebildiği tek şey, hazırlıkların 15 Şubat’ta tamamlanmasına göre hareket edilmesi ve bundan sonrasında kendilerine sunulan hava filolarının kabulünü Türklere bırakmaktı.

38. David Dilks (der.) *The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 1938-1945*, Londra, Cassell, 1971, sf. 583.

SAYFA 38

Reddetikleri takdirde bu filolar başka bölgelere sevk edilecekti. Şu durumda, İnönü'nün Türk meclisine danışması ve bu yolu izleyip izlemeyeceklerine dair ileriki dört-beş gün içinde karar vermesi gerekiyordu. Son olarak, İngiliz uzmanların Türkiye'ye gelmesi, Türk yetkililerin Kahire'yi ziyaret etmesi ve daha fazla görüşme yapılması konularında fikir birliğine varıldı.³⁹

Eden, tüm bu görüşmelerin bir yere varamayacağını düşünüyordu. 7 Aralık öğleden sonra havalimanında İnönü'yü uğurlarken, Churchill Eden'a dönerek "İsmet'in beni öptüğünü gördün mü?" diye sordu. İngiliz Dışişleri Bakanı'nın yanıtı tersti; 15 saatlik zorlu görüşmelerden sonra elde ettikleri sadece buysa, ortada memnun olacak bir durum yoktu. Fakat Eden'in anılarında yazdığı üzere, Churchill bu durumu iyimser karşılamıştı. O günü Başbakan, kızına şöyle aktardı: "Bugün ne oldu biliyor musun, Türk Cumhurbaşkanı beni öptü. Doğrusu, karşı konulmaz biriyim. Fakat Anthony'e [Eden] bundan bahsetme; kıskanır."⁴⁰

Geç kalması yüzünden, Sovyetler Birliği'nin görüşmelerde aktif bir rol almasını engelleyen Vişinski, daha sonra Eden'a bu görüşmelerin Moskova'da ve Tahran'da daha önce alınan Türkiye'yi yıl sonuna kadar savaşa dahil etmeye dair kararları dikkate almadığını söyledi. Yine de sonucun tatmin edici olduğunu teslim etti. Knatchbull-Hugessen da benzer fikirdeydi. Roosevelt'e kendisine yolladığı imzalı fotoğrafa teşekkürlerini sunmak için yazdığı 10 Aralık tarihli özel mektubunda, Kahire'den iyi sonuçlar elde ettiklerini ifade etti: "Türklerin somut olarak imkânsız bir şeyle karşılaşmasından korkuyor ve reddederlerse de işin içinde bir bit yeniği olacağından şüphe ediyordum. Fakat çözüm her bakımdan adil ve elverişli görünüyor."⁴¹ Ne var ki, yakında hayal kırıklığına uğrayacaktı. 11 Aralık'ta Menemencioğlu, Türk hükümetinin Kahire önerilerini prensipte kabul ettiğini ama asıl kritik sorunun, Türk savunma ihtiyaçlarını karşılayacak yardımın 216 Spitfire uçağı, 500 Sherman tankı ve 66,800 ton petrol içermesi gerektiğini ilettili. Aynı zamanda Türkler, Müttefiklerin 17 uçak filosu teklifini yetersiz buluyor ve Nisan 1943'te Churchill'in meşruten onayladığı 49 adet filo talep ediyorlardı. Bu rakamlar, Knatchbull-Hugessen'i "tamamen dehşete düşürdü." Bu istekleri aşırı bulmuştu ve Türkleri "fiyatı" düşürmeye ikna etme denemeleri nafileydi.

39. PRO, CAB 66/45, WW (44) 8, Record of Meeting held at Casey Villa, 7 December 1943.

40. Earl of Avon, *The Eden Memoirs*, Cilt II, *The Reckoning*, Londra, Cassell, 1965, sf.429.

41. Knatchbull-Hugessen MSS., KNAT 14/1, Knatchbull-Hugessen to Roosevelt, 10 December 1943.

SAYFA 39

Savaşa katılma konusunda endişe duyduklarından ya da sadece oyalandıklarından emin olamayan ancak savunma hatlarının vaziyetinden kaygı duyan Knatchbull-Hugessen, meseleyi birebir görüşmelerle Kahire programı temelinde çözmesi için Eden'ı teşvik etti. Aksi takdirde Müttefiklerin, Türkiye'yi kendini müdafaadan men ettiklerini ve sözlerinden döndüğünü iddia edebilecekler, bu durum da Alman propagandasının lehine olacaktı.

Knatchbull-Hugessen, Müttefiklerin diplomatik bir hatası olarak gördüğü bu durum yüzünden besbelli ki keyifsizdi. “Keşke,” diye yazıyordu günlüğüne, “kartlarımızı daha ihtiyatlı oynayabilseydik. Mümkünatı olmayan bir görev üstlenerek, yola çıkış şeklimizle bunu başarmayı daha da zorlaştırdık. Başka türlü davransaydık başarılı olabilirdik. Şimdi çok az umut görüyorum.”⁴² Churchill ise tam aksine, Ankara'da Büyükelçinin “vidayı daha da sert sıkması” taraftarıydı. Tunus'ta hasta yatan Churchill, Eden'a 15 Şubat'ta Müttefiklerin talebine uymadıkları takdirde “ittifakın sonlanacağı ve imkânsız taleplerde bulunmanın, hayır demeye eşit olduğunu” Türklere net olarak açıklaması konusunda bir telgraf yolladı. Churchill'e göre, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, plan dâhilinde uzman personelin Türkiye'ye yollanması konusunda ısrarcı olmalıydı. Birleşik Harekât Planlama Kurmayları bu görüşe katılmıyordu. Onlara göre, İngiltere'nin yerine getiremeyeceği talepler için Türklerle müzakere yapmanın bir anlamı yoktu. Yine de ileride yararlı bir müttefik haline gelebileceği ve aralarında bir uyuşmazlık çıkmasının, planlarını Almanlara belli edebileceği ihtimalinden dolayı Türkiye'yi tehdit etmenin akıllıca olmadığını düşünüyorlardı.⁴³ Gerçekten de yakında ortaya çıkacağı üzere, Menemencioğlu'nun aktardığına göre Ankara'daki Alman Büyükelçi, “ne olup bittiği hakkında gereğinden fazla biliyordu.”⁴⁴ Knatchbull-Hugessen'in uşağı İlyas Bazma, bir süredir İngiliz Büyükelçinin, bilgilendirme evraklarını ve Kasım-Aralık Kahire görüşmelerinin raporlarını da içeren diplomatik yazışmalarının fotoğraflarını Alman *Sicherheitsdienst*'e yolluyordu.⁴⁵

42. Knatchbull-Hugessen MSS., KNAT 1/14, Diary, 13 December 1943.

43. Woodward, Cilt IV, sf. 168.

44. Ibid., sf. 171.

45. F.H. Hinsley ve G.A.G. Simkins, *British Intelligence in the Second World War*, Cilt IV, Londra, HMSO, 1990, sf. 213-216.

SAYFA 40

Şüphesiz ki bu bilgilendirmeler, Almanların, Türkiye'nin Müttefiklere katılmasını engelleme çabalarını daha da kuvvetlendirdi. Ancak Almanların Türkiye ile neler olup bittiğini bildiğine dair İngiliz şüpheleri, görüşmeleri canlı tutmak için ek bir neden haline gelmişti. 15 Aralık'ta, İngiliz Ortadoğu Kurmay Başkanları, üç kuvvet komutanının Ankara'ya görüşmeler için gitmesini kararlaştırdı. Eğer Türkler, Müttefik personelin Türkiye'ye gelmesini ve hazırlıkları kabul ederlerse; talep ettikleri tankları, Bofors uçaksavar toplarını, tanksavarları ve sahra toplarını Spitfire ve Baltimore uçakları ile birlikte alacaklardı. Bu sırada Knatchbull-Hugessen'dan bir kez daha, Türkiye'ye, savaş sonrası kendisini Rusya'ya karşı tecrit edilmiş bir konumda bulabileceğini, Türk-İngiliz ilişkilerinin noktalanabileceğini ve hava muhaberesi yüzünden Çanakkale Boğazı'nın artık İngiliz çıkarları dâhilinde olmadığını hatırlatması istendi. Fakat Knatchbull-Hugessen bu mesajı ilettiğinde Menemencioğlu, bunun Almanya'ya nihai bir provokasyon olacağını sebep göstererek İngiliz kuvvet komutanlarının ziyaretini geri çevirdi.⁴⁶ Menemencioğlu şöyle yakınıyordu: "Onları emrivaki yaparak kışkırtıyoruz. Almanya'yı Rusya uğruna satmıştık; bu ziyaret de bardağı taşıran son damla olur."⁴⁷ Yine de Türkiye daha düşük rütbeli uzmanları kabul etmeye hazırды. Ne İngiliz Dışişleri ne de Genelkurmay, Almanlarda, Türkiye'den vazgeçtiklerine dair bir intiba bırakmak istemediklerinden, bu öneriyi kabul etmeye hazırдыlar. Neticede, Türkler savaşa girmese bile tehdidi diri tutmak lazımdı.⁴⁸ Cadogan'ın gözlemlerine göre, Türklerle görüşmelere devam etmekteki asıl gaye, Doğu Akdeniz'deki İngiliz planları dair Almanları korkutmaktı.⁴⁹ Kahire'de kararlaştırılan görüşmelerin bir parçası olarak Ankara'ya giden elçilik heyetinin başkanı, Hava Mareşali Sir John Linnell, sorunu çok iyi anlamıştı. Türk Genelkurmay Başkanı General Kazım Orbay'ın Aralık'ta sözü verilen askeri teçhizatı almadıkça Türk hükümetine savaşa girme tavsiyesinde bulunmayacağını, bu durumun da Türklerin savaşa erken dâhil olma ihtimalini ve hava filolarını Türkiye'ye getirme talebine çok olası bir cevabı ortadan kaldırdığını net olarak görmüştü.

46. Woodward, Cilt IV, sf.168-170.

47. Knatchbull-Hugessen MSS., KNAT 1/14, Diary, 19 December 1943.

48. Woodward, Cilt IV, sf. 170.

49. Ibid., sf. 172.

SAYFA 41

Bu yüzden ortada iki muhtemel yol vardı: 1) ya Doğu Akdeniz’de Almanlara tehdit oluşturmaya devam etmenin bir yolunu aramak 2) ya da ilişkilerin kopma tehdidini göze alarak Türkleri bu konuda zorlamak. Pazarlık çabası, tarafları çıkmaza sokarak durumu telafisi mümkün olmayan bir hale getirecekti ve bu da stratejik planı olumsuz yönde etkileyebilirdi.⁵⁰ Bu sırada, Knatchbull-Hugessen kendi hüsrانlarını günlüğüne aktarıyordu. 10 Ocak 1944’te, İngiltere’nin Türkiye’ye ne derece baskı yaptığına dair, Sovyet meslektaşısı Sergey Vinogradov tarafından sorgulandıktan sonra günlüğüne şu itiraflarda bulundu:

“Benim çektiğim zorluklar a) Türklerin argümanlarındaki gerçeğin özünü, blöflerden ve sahteliklerden ayırmak ve bunu yaptıktan sonra savaşa hiç girmemek için bilerek ağırdan mı alıyorlar yoksa bazı net ama bizim görüşümüze göre abartılı engelleri ortadan kaldırmak mı istiyorlar; buna karar vermek; b) Ne zaman baskı uygulanması gerektiğini bilmek. İçinde bulunduğumuz an uygun değil çünkü i) Türkler, Kahire’de iki kez ve benim tarafımdan pek çok kez maruz kaldıkları için baskının ne demek olduğunu çok iyi biliyorlar. ii) Marakeş’te, Başbakanla birlikte Londra’dan gelecek talimatları ve Washington ve Moskova’ya danışılmasına dair muhtemel bir ihtiyacı bekliyoruz. Bu da şüphesiz zaman alıyor.”⁵¹

Cadogan kendi payına, İngiliz Büyükelçinin raporlarına ikna olmuştu: “ (a) şu an için Türkiye’yi savaşa dâhil etmek bir felaket olabilir (b) Türkiye’nin önem verdiği tek şey, Almanları yanılmak için bir paravandı.” Bu yüzden, “aslında nafîle olsa bile, pazarlık yapmaya ve Türkiye’ye bir şeyler göndermeye devam etseler iyi olurdu.”⁵² Eden da bu görüşe katılıyordu. 12 Ocak’ta İngiliz Genelkurmay Başkanlığı, askeri heyete ikmal malzemeleri için Türklerle pazarlığa devam etmelerini ve muhtemel bir Alman tehdidini karşılamanın en iyi yolu olarak Müttefik personelin Türkiye’ye girmesi konusunda ısrar etmeleri talimatını verdi. Moskova’ya ve Washington’a yollanan telgraflarda görüldüğü üzere, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Türkiye’nin hemen savaşa girme ihtimalinin çok az olduğunu kabul etmişti.⁵³

Ankara’da ise Knatchbull-Hugessen, İngiltere’nin siyasi nüfuz alanları konusunda Sovyetler Birliği ile “ahlaksız bir anlaşmaya” girdiği ve bunun vasıtasıyla Rusya’ya Doğu ve Orta Avrupa’da serbestlik tanınacağına dair Menemencioğlu’nun eleştirilerini savuşturmak zorundaydı.

50. Ibid., sf. 171-172.

51. Knatchbul-Hugessen, MSS., KNAT 1/14, Diary 10 January 1944.

52. Diaries of Sir A. Cadogan, sf. 594.

53. Woodward, Cilt IV, sf. 172.

SAYFA 42

Menemencioğlu, Türkiye'nin istediği askeri teçhizatlar gelene kadar daha fazla Müttefik personelin ÷lkeye gelmesini değerlendirmeyi reddederek özel bir mektubunda, İngiltere'yi Türkiye'yi savaşa sokmaya kandırmakla suçlamıştı.⁵⁴ Fakat, 19 Ocak'ta Churchill, İngiliz uzmanların girişini engelledikleri ve yirmi hava filosunu kabul etmeyi reddettikleri takdirde ittifakın sonlanacağını; daha fazla cephanenin yollanmayacağını ve İngiltere'nin Türkiye'nin geleceği konusunda ilgisiz kalacağını bildirmeyi teklif etti. İngiliz Dışışleri, Churchill'e diplomatik baskının sınırlarını hatırlattı. Bu aşamada oluşacak bir diplomatik kopuşun, Türk-İngiliz ilişkilerini bir nesil etkileyecekti; bağımsız ve dost bir Türkiye olmadan Güneydoğu Avrupa'da İngiliz etkisinden söz edilemeyecekti. Dahası, dışman ya da Sovyet güdümündeki bir Türkiye, İngiltere'nin Yakındoğu'daki siyasi pozisyonunu ciddi derecede etkileyebilirdi. Harp ittifakının acil askeri ihtiyaçları, İngiltere'nin savaş sonrası siyasi çıkarlarına karşı dengede kalmalıydı.⁵⁵

Yine de, Linnell'in heyetinden olumlu bir sonuç çıkıp çıkmayacağı kesin değildi. Orbay, hala uzman personelin kabulü yerine askeri yardımın yollanmasına öncelik veriyordu. Ocak ortasına gelindiğinde Linnell, detaylı bilgilerin Almanlara sızdırıldığının kesinleştiği göz önüne alınacak olursa, Türklerle olan görüşmelerin ve Türkiye'ye yollanan askeri malzemenin, Mihver güçlerine hala inandırıcı bir tehdit olup olmayacağı konusunda kuşkulanmaya başlamıştı. Knatchbull-Hugessen'a göre bu görüşmeler, Almanlara bir tehdit olmaktan çıkmış aksine Almanların hoşuna gitmeye başlamıştı. İngiliz Dışışleri Bakanlığı, görüşmeler devam ettiği sürece Almanların bu görüşmelerden somut bir sonuç çıkacağını hissedeceklerini; açık bir kopuşun ise Almanları bu endişeden kurtararak Almanya'nın, savaşın sonuna kadar Türkiye'ye itibar etmeyeceği görüşündeydi. Fakat 22 şubat'a gelindiğinde, 15 şubat'ta ya da başka bir vakitte hava filolarının gelme umudu kalmamıştı. Knatchbull-Hugessen, Ankara'da devam eden müzakerelerin Almanları kandırma ihtimalinin artık kalmadığı sonucuna vardı:⁵⁶ "Ortada bir inat söz konusu. Türkler bir şey yapmamak ve suçu bize yıkmak için akıllarına gelen tüm argümanları deniyor."

54. Ibid., sf. 173. Knatchbull-Hugessen MSS., KNAT 1/14, Diary, 23 January 1944.

55. Woodward, Cilt IV, sf.173.

56. Ibid. sf. 174.

57. Knatchbull-Hugessen MSS., KNAT 1/14, Diary, 28 January 1944.

Türkiye’de savaş karşıtlığının yükselmekte olduğu ve savaşa girme karşıtı görüşlerin daha da sertleştiği de aşikârdı.

Türkiye’nin savaşa girmesinin, Kahire’de öngörülen avantajları artık taşımadığı görünüyordu. Müttefik güçlerin İtalya’daki yavaş ilerleyişi, Anzio’ya yapılacak çıkarmaları geciktirmiş durumdaydı. Bu da nihayetinde Ege operasyonlarının ertelenmesi veya tamamen terkedilmesi anlamını taşımaktaydı. Fakat Almanların bu durumdan haberi yoktu. İngiliz Genelkurmay Başkanlığı, Akdeniz’de Müttefik planlarına dair Alman korkularını canlı tutarak Alman güçlerini o bölgeye yoğunlaştırmayı yararlı görüyordu. Üstelik Türkiye’yi savaşa sokmak için İngilizlerin yapabileceği bir şey kalmamıştı. Ültimatom vermek etkili olmayacak ve bunu yaptıkları ortaya çıkarsa İngiltere’nin Orta ve YakınDoğu’daki konumu olumsuz etkilenecek, Almanların Balkanlar’daki durumu da iyileşecekti. Bu şartlarda, kurmay başkanları yeni müzakerelere zemin hazırlayacağı ve Türklerin sınırlı sayıda Müttefik personeli kabul edeceği umuduyla, Türklerin askeri malzeme taleplerini İngiltere’nin kabul etmesine karar verdi.⁵⁸

Churchill, daha önce teklif edilenden daha dar kapsamlı bir eylem planını kabul etti. Türkiye ile aralarında resmi bir kopuş gerçekleşmeyecekti ama askeri heyet bir açıklama yapmadan geri dönecek ve askeri yardım durdurulacaktı. Bu sırada, Knatchbull-Hugessen’a düşen ise “kepenkleri indirip dikkat çekmemekti.” Neticede, askeri malzeme, radar, uçaksavar yardımı ve uzman kadronun gelişi iptal edilerek sadece hâlihazırdaki inşa projeleri sürdü.⁵⁹ 23 Şubat’ta, şimdiye kadarki üç uzun zorlu hafta boyunca “mesafeliymiş gibi” yapan Knatchbull-Hugessen, izinli olarak Ankara’dan Kahire’ye geçti.⁶⁰ Bunların hepsi Türkiye’ye daha fazla baskı yapma amacı taşıyordu. Yardımın geri çekilmesinin Türkiye’yi maddi olarak savaşa giremeyecek durumda bıraktığının farkında olan ve Türkiye’nin Almanya’ya oluşturduğu tehdidi elde tutmak isteyen İngiliz Genelkurmay Başkanlığı, askeri cephaneyi ve personeli Türkiye’den tahliye etme sürecini ağırdan aldı. Churchill’in tabiriyle politikaları “sessiz kalıp şimdilik ortadan kaybolmaktı.”⁶¹ Bu tavır, İngiliz siyasi etkisinin sınırlarını tamamıyla açığa çıkarmıştı.

58. Woodward, Cilt IV, sf. 174-175.

59. Ibid, sf. 175-177.

60. Knatchbull-Hugessen MSS., KNAT 1/14, Diary, 23 February and 3 March 1944.

61. Woodward, Cilt IV, sf. 177.

SAYFA 44

Türk-İngiliz ilişkilerini irdelediği 4 Nisan tarihli bir muhtıradan Eden, askeri yardım kesintisinin Türkleri pek endişelendirmediğini; hatta yardımın taşıdığı baskıyı azalttığı için rahatlamış bile olabileceklerini savundu. Eden, 1939 İttifakını bozmakla İngiltere'nin haklı çıkabileceğini düşünüyordu. Fakat itiraf etmek zorundaydı ki İngiltere'nin savaş sonrasında Türkiye'ye ihtiyacı olacak ve kendi çıkarlarına kullanmak üzere Boğazlarda Türk kontrolünü tercih edecekti.⁶²

Nisan'da, Mihver devletleri ile ticaret konusunda İngiliz ve Birleşik Devletler temsilcilikleri, Türkleri, Almanya'ya yapılan krom teslimatı üzerine ambargo koymaya ikna etti. Türk hükümeti aynı zamanda, Rumen yolcu gemilerinin Karadeniz'de asker taşıma için kullanılmasını engelledi. Bundan böyle, İngiliz Dışişleri Türkiye'yi, Almanya'ya karşı bir müttefik yerine Sovyet ilerlemesine karşı bir siper olarak görmeye eğilimliydi. Balkanlardaki Sovyet politikası üzerine, Haziran 1944'te Savaş Kabinesine sunduğu raporunda Eden, Türk-Yunan ilişkilerini geliştirme öneminin vurgulayarak İngiltere'nin, İttifak güçlerine katılmadığı takdirde Türkiye'yi savaş sonrası siyasi tecritle tehdit etmemesi gerektiğini savundu. Eğer, Güneydoğu Avrupa'da Sovyet etkisine karşı denge unsuru olarak Yunanistan ile işbirliğini güvence altına almayı sağlayacaksa, İngiltere Türkiye'nin tarafsız kalmasına razı olmalıydı.⁶³ Eden, Türkiye ile Müttefik ilişkileri konusunda inisiyatifini yine de elinde tutmak istiyordu. Temmuz ayında Almanya ile bağlarını koparması için Ankara'ya baskı yaptı. TBMM'nin 2 Ağustos'ta bu adımı onaylamasını müteakip, Knatchbull-Hugessen, İnönü'ye Türk-İngiliz ilişkilerinin tekrar canlandığı garantisini verdi.⁶⁴

Türkiye'nin tarafsızlıktan bu resmi ama küçük adımla uzaklaşmasının Knatchbull-Hugessen'ı bu denli mutlu etmesi başlı başına, İngilizlerin Kahire Konferansı'nda elde edemedikleri bir önlemdi. Churchill ve Eden'ın, Almanya'ya karşı savaşta daha aktif bir rol üstlenmenin kendi çıkarlarına olduğuna dair Türkleri ikna çabalarına rağmen Türkler savaş ilan etmemiş, hava üslerini Müttefik kullanımına açmamıştı. Fakat İngiltere'nin Türkleri idare politikası, 1943 sonbaharında karşılaşacakları daha büyük bir çıkmazın habercisiydi. O vakte gelindiğinde Almanya ve müttefiklerinin yenilgisine kesin gözüyle bakılıyordu.

62. Ibid, sf. 179-180.

63. Ibid, sf. 185-186.

64. Ibid., sf. 196.

SAYFA 45

Ancak, Mihver-karşıtı güç dengesi İngiltere'den, Sovyetler Birliği ve ABD lehine kayıyordu. Tahran'da İttifak politikası konusunda son sözü söyleyenler Roosevelt ve Stalin, olmuştu. Ege'deki harekâtlar için gerekli kaynakları elde edemeyen Churchill, Türkiye'yi savaşa girmeye kışkırtabilecek güçte değildi. Türklere sunabildiği tek şey, Sovyetler Birliği ile aynı tarafta savaşa girmeleri halinde savaş sonrası için daha fazla güvenlik temin etme imkanıydı. İngiliz yetkililerin gayet farkında olduğu üzere, Büyük İttifak savaştan sonra devam etse de İngiltere'nin Yakındoğu'da güçlü ve tehlikeli bir Sovyetler Birliği karşısında dost ve bağımsız bir Türkiye'ye ihtiyacı vardı. Sunduğu askeri avantajlardan dolayı Doğu Akdeniz stratejisi yanlısı Churchill, tüm Doğu Avrupa'nın, Kızıl Ordu'nun özel rezervi haline gelmesine izin vermenin politik sonuçlarının da farkındaydı.

Türkiye 1944'te savaşa girmesinin bir fark yaratıp yaratmayacağı hala tartışma konusu. İngilizler, Türk topraklarından başarılı harekâtlar düzenleyerek Almanları Ege'den atabilseydi Balkanlardaki Mihver gücünün yıkımı hızlanabilir; Almanlar başka bölgelerde zayıf düşebilirdi. Yine de, savaş bittiğinde Romanya ve Bulgaristan Sovyet kontrolünde kalabilirdi. Diğer yandan, Türklerin savaşa girmesinin bir sonucu olarak Bulgarlar Doğu Trakya'ya girseydi, Ruslar Türklerin "kurtarıcısı" ve Boğazların kuzeyinde işgalci haline gelmiş olacaktı. Evet, Türkiye'nin İttifaka katılması, savaş sonrası sınırların değişmesi ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin tekrar gözden geçirilmesine dair Sovyet baskılarını zayıflatabilirdi. Fakat Sovyetler Birliği'nin diğer müttefiklerle olan ilişkileri ve Kızıl Ordu'nun İran'daki tutumu⁶⁵ Hamilton, Sovyetlerin benzer taleplerde bulunmayacağı garantisini vermiyordu.

İngilizlerin, İnönü ve Menemencioğlu ile yapılan müzakereleri daha iyi yönetip yönetemeyeceğini değerlendirmek de aynı derecede zor. Şubat 1944'te Türk-İngiliz askeri diyaloglarını tekrar inceleyen Ankara'daki İngiliz sefiri John Sterndale-Bennett, İngilizlerin, Adana görüşmesinden sonra sözü verilen askeri teçhizatı Türkiye'ye ulaştıramadığını ve yollanan malzemelerin değerli fakat bir orduyu donatacak uygunlukta olmadığını açıkladı.

65. bkz. *Documents on British Policies Overseas*, Cilt VII, H.J. Yasamee ve K.A. (düz.) *The United Nations: Iran, Cold War and World Organisation, 1946-1947*, Londra, HMSO, 1995, sf. 1-143.

SAYFA 46

Türklerin korktukları Mihver saldırısını karşılayacak güveni verebilecek bir miktar kesinlikle değildi.⁶⁶ Dahası, İngilizlerin, Balkanlardaki Alman hegemonyasının yerini Sovyet egemenliğine bırakma olasılığına karşı güvence olarak Türklere sunacak çok az şeyi vardı; Amerikalıların ise daha da azdı. 5 Aralık'ta Hopkins, Menemencioğlu'na "son tahlilde, ülke kendi çıkarları için savaşa girdi. Tüm istediklerine sahip olmasa da biz Türkiye'yi savaşta görmek istedik. İngiltere, Rusya ve Birleşik Devletler de savaşa girdiklerinde tüm istediklerini elde edemedi," dedi.⁶⁷ Muhtemelen bu, Menemencioğlu'na ne Sovyetler Birliği'nin ne de Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa gönüllü olarak girmediğini ve Polonya'nın bölünmesinde Nazi Almanyası ile ortak olan Sovyetlerin daha sonra üç küçük komşusunu işgal edip yuttuğunu hatırlatmaya hizmet eden bir açıklamaydı. Şüphesiz ki konferanslarla yürütülen bir savaş, muharebe meydanında yürütülenden daha az kanlıydı. Fakat taktiklerin muharebe zeminine göre ayarlanması gerekiyordu ve yeterli kaynaklar olmadan diplomatik taarruzların başarı ihtimali yoktu. Kahire Konferansı'nın gösterdiği üzere, Müttefik siyasi topçuları ne kadar güçlü olursa olsun; klişelerden ve müstakbel çıkarların tefekkürlerinden fazlasını kuşanmamışlarsa, diploması neferleri çok az şey başarabilirdi.

66. Woodward, Cilt IV, sf. 178

67. WP (44) 8, Draft Villa Casey Taslağı, 5 Aralık 1943.

Prof. Dr. Edward Weisband
Siyasal Bilimler Fakültesi
Virginia Politeknik Enstitüsü, ABD.

Giriş

İkinci Kahire Konferansı gibi büyük tarihi olayların geriye dönük incelemeleri, geçmişe ilişkin analizlerimizden çıkarılan derslerden yola çıkarak günümüzü düşünme ve geleceğe bakma fırsatı verir. Tarihi tecrübeleri yeniden değerlendirmek, her zaman doğru veya uyumlu siyasi içgörüler sağlamaz. Geçmişe dönük siyasi muhakeme, her zaman görüldüğü gibi kolay ya da müstakim değildir.

Sebepleri açık: geçmiş, kendi zamanımızın bakış açısıyla yargılıyor. Bu nedenle, tarihsel bilgelik, her zaman şimdiki veya yakın geçmişin sosyal şekilde yapılandırılmış bağlamları içinde gelişir. Geçmiş hakkında bildiklerimiz, şimdiki zamana dair mefhumlarımız tarafından şekillenir; neticede geçmiş, çağdaş tarihsel hayalgücü olarak nitelendirilebilecek şeyin tutsağı değilse bile mülkiyeti haline gelir. Telif edici öge veya durumu kurtaran lütuf ise tarihsel önemi ve çağdaş tarihsel hayal gücünün temelini neyin oluşturduğuna dair anlayışımızın, her nesille birlikte değişmesi ve revizyona tabi olmasıdır.

Bu, İkinci Kahire Konferansı'nın anlam ve önemini incelemek için Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin, mevcut tarih perspektifini sağladığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, Kahire Konferansı'nın Soğuk Savaş'ın başlangıcının çok önemli bir habercisi olduğunu düşünüyorum. İkinci olarak, Kahire Konferansı, İngiliz emperyalizminin sarsılmasıyla birlikte ABD ve SSCB'nin savaş sonrası çağın iki büyük süper gücü olarak doğuşunu temsil etmektedir. Son olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin NATO ittifakına katılmasının ve Türkiye ve ABD arasında birçok gerilimli döneme rağmen savaş sonrası dönem boyunca devam edecek olan özel ilişkinin kurulmasının yolunu açmıştır.

Kahire Görüşmeleri Sırasında Pervasız İngiliz Diplomatik Teşebbüsü

Tarihçiler bazen, uluslararası politik krizlerin doğasını oluşturan ve tanımlayan büyük devletlerarası politik gerilimlerin seyrindeki “dönüm noktalarından” söz ederler. Kahire Konferansı her açıdan bir dönüm noktasıydı. Fakat neyin dönüm noktası; “sonun başlangıcının” mı yoksa “başlangıcın başlangıcının” mı? Kahire Konferansı’nın tarihsel anlam ve önemine ilişkin araştırmanın odak noktası Nazi Almanyası yerine Sovyetler Birliği olacaksa ki bugünkü amacımız için öyle olduğuna inanıyorum, Kahire Konferansı Stalin ile Batılı Müttefikler arasındaki Soğuk Savaş ilişkisinin erken başlangıcını temsil ediyor.

Kısa sürede, Sovyetler ve ABD arasındaki ilişki çarpıcı şekilde değişecekti. Kahire Konferansı’nın toplanmasının üstünden henüz bir buçuk yıldan daha az bir süre geçmişken, 12 Nisan 1945’te Başkan Roosevelt hayatını kaybetti. 5 Aralık 1946’da, yani Kahire Konferansı’nın ikinci gününden 3 yıl sonra, Başbakan Churchill, Yunanistan’da Yunan komünist güçleri ile Yunan hükümetini destekleyen partizan unsurlar arasında devam etmekte olan iç savaşın sonucunu İngiltere’nin artık garanti edemeyeceğini Amerikan hükümetine bildirmek için ABD Başkanı Truman’a yazacaktı. Bu mesaj, on beş hafta içinde, Mart 1947’de Truman Doktrini’nin ilan edilmesine ve ABD’nin Avrupa meselelerinde şimdiye kadar görülmemiş yeni aktif bir rol üstlenmesine yol açtı. Bu Amerikan rolü, çok geçmeden Sovyetler Birliği’nin Batı Avrupa’ya göre siyasi ve stratejik potansiyel ihlallerini sınırlamak için tasarlanmış çevreleme politikalarıyla özdeşleşecekti.

Burada şunu da vurgulamak önemli; Soğuk Savaş’ın başlarındaki bu dönemde revizyonist tarihçiler, Sovyetler Birliği’nin oluşturduğu komünist tehdide ilişkin Batılı algının, dünyanın her yerindeki tüm komünist hareketlerin Stalin tarafından kontrol edilen tek bir uluslararası komünist hareketin tezahürleri olduğu ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından kontrol edildiği gibi çıkarımlar etrafında şekillendiğini iddia ettiler. Bu görüşe göre Yunanistan’da ya da İtalya’da bir komünist parti zaferi, Kremlin için de bir zafer anlamına geliyordu. Amerikalı stratejist George Kennan, ABD’nin çevreleme politikasının Sovyet siyasi tehdidini hedeflediğini ve siyasi araçları kullanmayı amaçladığını iddia etti. Ancak Kremlin’den yönetilen yekpare bir komünist hareketin varlığı algısı, Atlantik İttifakı’nın sadece NATO’ya değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği’ne karşı stratejik nükleer caydırıcılığa bağlılığını artırdı.

SAYFA 49

Sovyet tehdidine ilişkin ABD ve Avrupa algıları, Kore Savaşı'nın patlak vermesiyle kısmen pekiştirildi. Revizyonist tarihçiler, tüm bunların Batı tarafından, Asya dâhil her yerde Sovyet entrikalarının başka bir kanıtı olarak "yanlış" bir şekilde yorumlandığını iddia etme eğilimindedir. Amerikan karar verici mercilerin, savaş sonrası dönemde tek bir uluslararası komünist hareket algıları tarafından doğru ya da yanlış olarak yönlendirildiğine dair revizyonist tarihyazımı iddialarının ne derece doğru olduğu, burada gündeme getirmek istediğim konu değil. Bahsetmek istediğim mesele, Soğuk Savaş'ın ilk günlerinde, o dönemde hakim oldukları dereceye kadar Batı'nın bu tür algılarının özellikle Türkiye'yi ilgilendiren siyasi çıkarımlarıdır. Cumhurbaşkanı İnönü, Kahire Konferansı'nda İngiliz diplomatik teşebbüsünü kabul ederek derhal Almanya'ya karşı savaşa girseydi ve bu Sovyetlerin Türkiye'yi işgal etmesi için tarihi bir mazeret oluştursaydı, bunun Doğu, Orta ve Batı Avrupa'da özgürlüğü ve Batı demokrasilerini destekleyen biçimde Soğuk Savaş'ın nihai çözümlenmesi, barış ve savaş için ne gibi sonuçları olabilirdi?

Bu sorunu, İnönü'nün Kahire görüşmeleri sırasında, özellikle savaş sırasında ve sonrasında Sovyet emellerine dair korkuları nedeniyle Türk tarafsızlığının dizginlerini sıkılaştıracak ölçüde zımnî olarak tasavvur ettiğini ileri sürmek isterim. Türkiye'nin hemen savaşa girmesini isteyen İngiliz teşebbüsü, olgunluk çağları İmparatorluk Rusyası ve onun halefi Sovyetler Birliği'nin yarattığı tehlikelere bakış açılarıyla şekillenen Türk devlet adamlarının derin tereddütlerinin üstesinden gelemedi.

Buradaki ironi, Winston Churchill'in Kahire Konferansı sırasında oynadığı roldür çünkü Churchill'in de Stalin ve savaş sonrası Sovyet hırslarına güvenmediğinden *Overlord Harekâtı* veya Fransa ve Avrupa'nın geri kalanına denizaşırı bir saldırı yerine Balkanlara Müttefik bir operasyon yapılmasını tercih ettiği yaygın bir varsayımdı. Churchill de özellikle Sovyetlerin ve dolayısıyla Müttefiklerin savaş stratejisinin savaş sonrası siyasi sonuçlarıyla daha çok ilgilendiği gerekçesiyle, Mihver güçlerinin yenilgisi için "yumuşak karnına darbe" yaklaşımını tercih eden biri olarak kendini göstermekten asla çekinmedi. Fakat Kahire görüşmeleri sırasında Churchill pervasız davrandı. Dışişleri Bakanı Anthony Eden, hem aceleci hem de kasıtlı olarak çekilmez bir tutum sergiledi. Zavallı ve tamamıyla acınası halde olan Anthony Eden'ın Kahire Konferansı'ndaki davranışları, 1956 Süveyş Krizi'nin bir sonucu olan ani düşüşünün habercisiydi. Bu düşüş, küstah kişisel sanrılar ve Eden'in İngiltere'nin patronaj çıkarları olarak tanımladığı, itaatsizliğe asla tahammül göstermeyen bir dış politika tarafından yerle bir edilecekti.

SAYFA 50

13 yıl önce Aralık 1943'te Cumhurbaşkanı İnönü ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Eden'in ya savaşa hemen girmek ya da Sovyetlerin savaş sonrası tehditlerinin "sonuçlarıyla yüzleşmek" yönündeki taleplerini kendi lehlerine ısrarla görmezden geldiler. Bu bağlamda, Türk delegasyonu savaş sonrası uluslararası siyasi ortamda İngilizlerin stratejik rolünün hızla azalacağını neredeyse sezgisel olarak anlamış görünmektedir.

Sonuç olarak, bu özel diplomatik olaya dönüp baktığımızda, 1998'de yaklaşık 55 yıl sonra karşımıza çıkan soru, parlak Kahire güneşi altında, ancak II.Dünya Savaşı'nın en karanlık günlerinde meydana gelen Kahire Konferansı, yalnızca Almanya için sonun başlangıcını mı simgelediği; yoksa Soğuk Savaş'ın başlangıcını ve Sovyet-Amerikan kutupluluğunun karakterize ettiği yeni bir uluslararası siyasi sistemin ortaya çıkışını mı vurguladığıdır.

Benim görüşüm, İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı sırasındaki liderlik dehası ve Türk tarafsızlığıyla tanımlanan savaş dönemi politikalarında üst düzey dış politika danışmanı, Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun feraseti, savaş sırasında Türk dış politikasının gidişatına ilişkin hesaplamalarında ve savaş sonrası Sovyet dış politikasına verdikleri önemli rolde yatmaktadır. Bu yüzden, ısrarcı İngiliz girişimlerini göz ardı etmek zorunda olduklarının farkındaydılar. Churchill, Sovyetler Birliği'ne ve Müttefiklerin askeri taktiklerine yaklaşımında, Kahire Konferansı'nda olduğu kadar rahat ve serbest değildi. Ancak İnönü'nün direnmesinin önemi sadece savaş dönemi politikası açısından etraflıca değerlendirilemez. Bu öneme sadece Soğuk Savaş'a göre değer biçebiliriz: Soğuk Savaş'ın her zaman olduğu şey olmaya devam etti gerçeği; süper güçler arasında bir savaş.

Kahire Konferansı'nın İnönü ve Menemencioğlu için bir başlangıç olduğuna ve bu başlangıcın Sovyetlerin savaş sonrası niyetlerine göre şekillendiğine inanıyorum. Kabul edilmelidir ki Soğuk Savaş'a götüren olayları bilemezlerdi. Örneğin, Potsdam Konferansı'nı ya da "Avrupa'ya çekilen demir perde"yi anlattığı Churchill'in ünlü konuşmasını gözlerinin önüne getiremezlerdi. Yahut Yunan İç Savaşının patlak vereceğini, Truman Doktrini'nin ilanını, Azerbaycan krizini, Berlin krizini, Berlin Ablukası'nı ve bunu izleyen Berlin Duvarı inşasını tahmin edemezlerdi.

SAYFA 51

Fakat İnönü ve Menemencioğlu'nun o sırada bildiği tek şey, onları baş etmeleri gereken sorunun Stalin'in Rusyası oldukları olduğuna ikna etmişti. Uluslararası güç dağılımının, stratejik nükleer kapasitelere göre şekilleneceğini belki bilmiyorlardı ama savaş sonrası uluslararası politik sistemin yapısının çok kutupluluğa göre değil iki kutupluluğa göre oluşacağını sezmiş olmalıydı. Böylece, olağanüstü ileri görüşlülükleriyle, savaşın bitiminden sonra yalnızca ABD ve Sovyetler Birliği'nin süper güç statüsü kazanacağını ve ne İngiltere'nin ne de Almanya'nın bunu yapamayacağını sezdiler.

Türk liderleri, Kahire'de diplomatik olarak nasıl bir tavır takındıklarının farkındaydılar. Kabul ettikleri, reddettikleri, Türkiye'yi savaşın ne derece dışında tutmayı başardıkları, savaşa girmeleri üzerine İngiliz taleplerine ne derece boyun eğdikleri; bunların hepsi sadece Türkiye'nin Almanya ile ilişkiler için değil; dolaylı olarak tüm Batı'nın Stalin ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri adına muazzam siyasal anlamlara sahipti. Özellikle Soğuk Savaş'ın sonuna tanıklık eden bizim neslimiz için İkinci Kahire Konferansı'nın önemi burada yatmaktadır.

Kahire Konferansı Bağlamında Soğuk Savaş'ın Başlangıcının Sezgisel Bir Analizi

Şurası kesin ki, tekil diplomatik konferansların kalıcı önemini hermeneutik yollarla yorumlama girişimleri ürkütücü olduğu kadar tehlikeli bir entelektüel imtihandır. Bu tür çabalar, ilk olarak, herhangi bir tarihsel anda veya büyük siyasi bir dönemde mevcut olan tüm somut özellikleri hesaba katmalıdır. Bu özellikler, konferansa katılanların kişiliklerini ve o sırada karşılaştıkları genel ve politik koşulları içerebilir. İkinci olarak, gelecek için dersler çıkarmak açısından, Kahire Konferansı gibi geçmişteki tekil olayların tarihsel bir incelemesi, devam eden tarihsel önemlerini değerlendirmeye de çalışabilir. Bu bağlamda tarihsel analizin amacı, geleceğe yön verebilecek bulgusal ilkeler üretmek için somut olaylardan, geniş teorik bir anlayış çıkarmaktır.

Her sezgisel analizin temel metodu, belli varsayımları kabul etmek, bunları sürekli tutmak ve bizim örneğimizde, diplomatik tarih hakkında daha derin bir kavrayış veya anlayış elde etmek için çeşitli senaryolar oluşturarak bu senaryoların kendiliğinden hayata geçmesini sağlamaktır.

SAYFA 52

Örneğin, belirli önermelerin doğru olduğunu varsayarak ve böyle bir varsayımın sonuçlarını “ortaya çıkararak” geçmişin geleceğe bir girizgâh olduğunu anlamaya çalışır. Sezgisel olarak önemli olan şey, her neslin geçmişine ilişkin muhasebesine kattığı varsayımlar ve geleceği şekillendirme girişimlerine rehberlik etmek için bu tür varsayımları aksiyomlar olarak nasıl uyguladığıdır. Sezgisel analiz, her neslin geleceği etkilemeye çalışırken, politikalarını yönlendiren varsayımları, özellikle de geleceğe yönelik dersler damıtmak için geçmişten nasıl ders çıkardığını açıkça tanımlamasını gerektirir.

Her nesil, kendi tarihsel hafızasını farklı bir şekilde oluşturur. Her nesil, geçmiş olayların altta yatan sebeplerini farklı, çelişkili hatta birbirinden tamamen ilgisiz şekilde yorumlar. Bu yüzden geçmişin gelecekle iletişimi her yeni neslin sorumluluğudur. Geçmiş, gelecekteki politikalarımıza rehberlik eden prensipler oluşturmak için tarihin somut detaylarına yönelmemizi bizden talep eder ve bunu hak eder de. Fakat tarihin sistematik bir incelemesi, geçmişe uyguladığımız varsayımları açıkça ortaya koymayı ve böylece onları değerlendirme ve nihai bir tashihe açmayı gerektirir.

İşte burada, bir yanda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu arasındaki diyalogların, diğer yanda ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt, İngiliz Başbakanı Winston Churchill ve İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden arasındakilerin tarihi önemini anlamaya çabalarken bir ikileme karşılıyoruz. Bunlar büyük siyasi karakterler arasındaki özel görüşmelerdi. Türk tarafsızlığının sisi altında Mena House’da gerçekleştirilmişti. Ne olup bittiğine dair detayların pek çoğuna vakıfız; bu görüşmelerin nihai sonucunu da biliyoruz. sonucun Türk hükümetinin, özellikle Cumhurbaşkanı İnönü ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun istediği şeyin, yani Türkiye'nin tarafsızlığının korunması olduğunu sorgusuz sualsiz kabul ediyoruz. Ancak soru şudur: biz ve bizim neslimiz böyle bir olayı ve böyle bir sonucu nasıl yargılıyor? Ve geleceğe ilham vermek söz konusu olduğunda Kahire Konferansı bize ne anlatıyor? Kahire görüşmelerinin bazı detaylarına hâkim olabiliriz fakat kendi zamanlarında ve yerlerinde konumlanmış bu olaylar bize ne ifade ediyor? O zamandan beri tarihin şekillenmesi ve gelecekle ne derece alakalıdır? Son olarak, özellikle Soğuk Savaş ve sonu çerçevesinde bu soru ve meselelere katkıda bulunduğumuz sezgisel önermeler nelerdir?

SAYFA 53

Bu tür meseleler, Kahire Konferansı'nın önemini araştırma çabamız sonucu gelişen temel metodolojik sorulara işaret etmektedir. Bu bağlamda esas görevimiz, Kahire Konferansı'nın sistematik bir analizi için uygun tariyografik ve analitik referans çerçevesini neyin oluşturduğunu kendimize sormaktır. Bu diplomatik görüşmenin tarihi önemi sadece Türkiye'yi mi ilgilendirmekteydi? Bu büyük diplomatik olaydan çıkarılacak kapsayıcı ders ya da sonuç nedir? Bu tariyografik soruları nasıl cevaplırsak cevaplayalım; Kahire Konferansı'nın, Cumhurbaşkanı İnönü ve Dışışleri Bakanı Menemencioğlu adına olağanüstü bir güç gösterisi olarak hatırlanmaya layık olduğunda herkes hemfikirdir. O zamanki başarıları, Türkiye Cumhuriyeti'nin ülke bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumaktan aşağı kalır bir şey değildi. Fakat şu analitik soru tekrar ortaya çıkıyor: savaş sonrası Türkiye'nin güvenliği için bu kadar temel olan bu başarı, sıklıkla söylendiği gibi sadece Türkiye'nin çıkarlarını mı kapsamaktadır? Daha net olursak; Kahire Konferansı, yalnızca Türk tarihi hafızasında temsil ettiklerinden dolayı unutulmaz bir tarihi Türk olayı mıydı yoksa Soğuk Savaş'ın başlangıcı ve bitişi açısından öneminin sezgisel bir çıkarımını yapabilir miyiz?

Kahire Konferansı ve Üçüncü Dünya Savaşı'nın Önlenmesi

Cumhurbaşkanı İnönü'nün Kahire Konferansı'ndaki başarısının Batı ile Sovyet Rusya arasında muhtemel bir savaşa imkan sağlayacak stratejik koşulların bertaraf edilmesi olduğunu öne sürmek istiyorum. Geriye dönük farazi düşünmek bir çılgınlıktır. Fakat sezgisel amaçlarımız adına şu tarihi olay örgüsünü hayal ediniz:

- 1- Kahire Konferansı'nın bir sonucu olarak Nazi Almanya'sıyla başlayan erken Türk askeri çatışmaları,
- 2- Türkiye'de, Türk egemenliğini ihlal eden ancak savaş sırasında Müttefik savunması temelinde haklı görülen bir Sovyet üssü,
- 3- Savaştan sonra Boğazlar üzerindeki Sovyet etkisini pekiştirmek için Türkiye'ye karşı daha yoğun Sovyet saldırıları.

Bu olay örgüsünü, Yunan İç Savaşı sürecinde Ege'de gerçekleşen gerçek olaylarla birlikte hayal ediniz. Batı bunu, Stalin'in ve Sovyet hükümetinin sadece Karadeniz ve Ege'yi değil, belki de Akdeniz'in tüm doğu bölümünü de kontrol etme yönünde bir kısaç hareketi olarak algılamaz mıydı?

SAYFA 54

Ve eğer öyle idiyse, Batı ve özellikle ABD nasıl bir tepki verirdi?

İngiliz hükümetinin teşviki üzerine Türkiye savaşa girseydi, ülke Sovyet bölgesinde bir harp alanı haline gelirdi. Böyle bir şeyin gerçekleşmesi halinde Stalin, Nazi Almanya'sını malup etme kisvesi altında Türkiye'yi "korumak" için, Türkiye'ye askeri operasyonlar düzenleyebilirdi. Eğer Sovyetler Türkiye'deki stratejik bölgeleri ele geçirmeyi ya da işgal etmeyi başarsaydı sezgisel soru şu olurdu: Batı'nın tepkisi ne olurdu? Kahire Konferansı'nın tarihi önemini değerlendirme çabamızın sezgisel problemi budur.

Bu soru dizilerinin cevabı bir bakıma bu Sovyet toprak ihlallerinin ne zaman olabileceğine bağlıdır. Türkiye'ye karşı her büyüklükte ve her an gerçekleşebilecek bir Sovyet saldırısı, Batı çıkarlarına çok büyük bir tehlike oluştururdu. Bundan daha önemlisi, Stalin savaştan sonra Boğazları işgal etmek veya Çanakkale Boğazı'ndaki Türk kontrolünü zayıflatmak adına bir adım atsaydı; bu, özellikle ABD dış ve stratejik politikasının bir ilkesi olan "çevreleme stratejisinin" önemi tam olarak kabul edildiğinde, eşi benzeri olmayan bir krizi temsil ederdi.

İşte, İnönü-Menemencioğlu heyetinin Kahire'de ustalıkla engellediği, bu potansiyel stratejik çatışmalar dizisiydi. Stalin, kendisinin olmayanı değil, kendisine stratejik değer sunan her şeyi elde etmeyi arzu ediyordu. Bu yüzden, Batı'nın Türkiye'ye karşı koruyucu sorumluluklarını terk edebileceği fikri, bir umut, onu cezbetmişti. Demir Perde metaforik olduğu kadar tarihi olarak da indiğinde bu cazibe, son derece tehlikeli olabilirdi.

Bu sezgisel perspektiften, Kahire Konferansı'nın önemini ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün oradaki başarılarını anlamaya başlıyoruz. Daha ileri gidersek, İkinci Kahire Konferansı'nda Türk heyetinin elde ettiği, bir Üçüncü Dünya Savaşı'nın patlak verebileceği şartları önlemek olmuştur. Soğuk Savaş'a dair bildiklerimizi temel alarak bazı sezgisel varsayımları kabul edersek eğer, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı hak ihlallerinin, Soğuk Savaş boyunca Sovyetler ve Batı arasında açık bir çatışmayı engelleyen dengeyi yok edeceği argümanı son derece akla yatkındır.

SAYFA 55

Tekrardan, sezgisel amaçlarımız adına, Kahire Konferansı'ndan sonra Türkiye'nin savaşa girmesiyle Sovyetlerin bazı Türk topraklarını işgalinin temelinde, Türk topraklarına karşı, Çanakkale Boğazı'nı da hedef alan Sovyet iddialarının varlığını hayal ediniz. Batı, kendi çıkarlarının gömülü olduğu Türkiye'de bir Sovyet ayaklanmasına askeri olarak boyun eğer miydi? Soğuk Savaş politikaları, çevreleme ve stratejik caydırma politikalarının güdümüne girdiğinde ABD, Türkiye'nin bir kısmının Demir Perde'nin ardında kalmasına izin verir miydi? Soğuk Savaş'tan çıkan sezgisel varsayımları ya da Soğuk Savaş'ın ana aşamalarının sınırlarını çizen belirli diplomatik ve stratejik yüzleşmeleri dikkate aldığımızda dünyanın Üçüncü Dünya Savaşı'nın eşliğine geldiği sonucuna varıyoruz.

Sovyet tehdidi, İnönü ve Menemencioğlu'nun Kahire'de beraberlerinde getirdikleri endişelerin temelindeydi. Bu onların en parlak başarısıydı ve öyle olmaya da devam ediyor. Bu, yalnızca savaş sırasında Türk bağımsızlığı bağlamında Türkiye için değil, Soğuk Savaş'ın başlaması ve yükselişi bağlamında tüm dünya için büyük öneme sahip bir başarıdır.

İlahi Realizm ve Büyüklük Ölçüsü

Tabii ki İnönü ve Menemencioğlu, savaş sonrası dönemin Soğuk Savaş olarak tanımlanacağını Kahire Konferansı boyunca bilemezlerdi. Bununla beraber, geleneksel askeri imkân ve kabiliyetleri, stratejik nükleer çift kutupluluğa dönüştürecek teknolojik gelişmeleri öngöremezlerdi. Fakat Kahire Konferansı'nda Cumhurbaşkanı İnönü'nün vizyonunun kapsayıcı diplomatik ve siyasi önemi, en uygun biçimde ilahi realizmin bir uygulaması olarak tanımlanabilir.

İlahi realizm, devlet adamlarında büyüklük ölçüsünü temsil etmektedir. Çünkü ilahi realizm, gelecekte ortaya çıkacak politik gerçekliklerin ve güç ilişkilerinin sınırlarını net ve açık bir şekilde kavrayabilme becerisini temsil eder. Uluslararası siyasi sistemlerin gelecekte nasıl yapılandırılacağını öngörme yetkinliğini içinde barındırır. Gücün devletlerarasında nasıl paylaştırıldığını ve bunun sonuçlarının ne olacağını düşünebilme yeteneğini kapsar.

İlahi realizm, anın acil ihtiyaçlarının ötesini görmeyi sağlayan yaratıcı bir beceri gerektirir. Risklerin yüksek olduğu ve ulusal çıkarların bağımsız yollarla hayatta kalma becerisi ile ölçüldüğü siyasi bir durumda, çoğu liderin eğilimi, riskleri ve tehlikeleri kısa vadede, yani acil durumun zeminine göre hesaplamak; seçimleri ve kararları var olabilme açısından en iyi görüne ya da en azından en kötü görünmeyene göre değerlendirmek olacaktır.

SAYFA 56

İkinci Kahire Konferansı'na adanmış bu retrospektifin Soğuk Savaş sonrası kuşağı ilgilendirmesinin sebebi, Cumhurbaşkanı İnönü'nün, İngilizlerin Türkiye'nin savaş zamanı tarafsızlığından vazgeçmesine yönelik baskılarını reddetmesi değil; daha ziyade, İnönü'nün bu direnişinin bizzat ilahi realizmin doğasına ilişkin sezgisel olarak ortaya koyduklarıdır.

Politik realizm ilahi bir duygu ile birleştiğinde, cesaretin çoğu basirettir. Niçin? "İlahi" sözcüğünün İngilizce etimolojisini incelediğimizde, kelime anlamı olarak "ileriye veya ötesini görme" kapasitesi anlamına gelmektedir. Uluslararası siyasette ilahi realizm; stratejik çıkarlar, savunmacı gerçeklikler, ulusal varoluşa sağlam bir adanmışlık bağlamında geleceği geçmiş temelinde tasavvur eden bir akıl yürütme biçimini ifade eder. Fakat ilahi realizm, uluslararası siyasette, stratejik caydırma politikasının devamı için gerekli koşulları sağlamanın, güç dengesinin ve sistemsel siyasi dengenin önemini de altını çizmektedir.

İsmet İnönü, Kahire Konferansı'nda ilahi realizmin bir örneğini sergilerken sadece Türk ulusunu değil, tüm Batı dünyasını da korumayı başardı. Bu başarının tam önemini kavramamız, Soğuk Savaş'ın bitimine kadar mümkün olmayacaktı. Kahire Konferansı'nın tarihi önemini ölçüsü ve geleceğe bıraktığı miras şudur: İkinci Dünya Savaşı'ndaki Türk tarafsızlığı hem bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin bütünlüğünü hem de savaş sonrası barışı korudu.

Prof. Dr. Maria Antonia di Casol
Siyasi ve Sosyal Bilimler Bölümü
Pavia Üniversitesi, İtalya

İnönü Vakfı'nın nazik davetini ilk aldığımda, İkinci Dünya Savaşı'nın askeri ve siyasi sonuçları adına bu kadar önemli bir toplantıyı İtalyan bakış açısından araştırma niyetindeydim.

7 Aralık görüşmesinin önemi o kadar büyüktü ki aynı ay Moskova'da alınan kararlarla paralel başka bir karar çıksa bile savaşın gidişatı için Müttefiklerin tahmin ettiğinden de büyük neticeleri olacaktı.

Örneğin, bu görüşmenin muhtemel askeri ve siyasi yankısı, Ege Adalarındaki İtalyan müdahalesi için de ciddi sonuçlar doğurabilirdi: Rodos, 10 Eylül'de teslim olurken, Türk anakarasından sadece birkaç kilometre uzaklıktaki Leros Alman güçlerine karşı iki aydan fazla İngiliz-İtalyan direnişinden sonra 16 Kasım'da düşmüştü.¹ Dahası, Churchill Aralık 1943'ün başında Rodos'u işgal etmeyi planlıyordu.²

Türkler Müttefiklerin hava üslerini kullanmasına izin verseydi, Ege bölgesindeki İtalyan direnişi için farklı bir sonuç hayal etmek mümkün olur muydu?

Fakat, tarih varsayımsal sorulardan oluşmaz!

Kahire Konferansı'nda İtalyanların pozisyonunu ilgilendiren, ne İtalyan Diplomatik Evrakları'nda, ne Dışişleri Bakanlığı Tarih Arşivleri'nde (Archivio Storico), Doğu Akdeniz'de Türkiye ile Müttefikler arasında neler olduğuna dair (13 Ekim'den sonra o tarihte İtalyanlar da Müttefiklerin bir parçasıydı) hiçbir şey bulunmuyor (D.D.I).³

1. N. Gallerano, *La resistenza italiana nell'Egeo dopo l' 8 settembre '43*, R. Zangrandi'nin içinde, 1943: 25 luglio - 8 settembre, Feltrinelli, Milano 1964.

2. W. Churchill. *La Seconda Guerra Mondiale, Parte V, La morsa si stringe*, Vol II, Da Teheran a Roma, Mondadori, Roma. J. Playfair, *The Mediterranean and the Middle East*, Londra, 1956.

3. I Documenti Diplomatici Italiani, Serie X, 1943-1948, Vol I (9 settembre 1943 - 11 dicembre 1944). Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Libreria dello Stato, Roma, MCMXCII.

SAYFA 58

İtalyan Ordusu ve deniz komutanlığı bu konuda sadece askeri harekâtlarla ilgili bir belge yayınladı.⁴

Bu yüzden, İnönü'nün politikasının onaylanması ile başarılı bir şekilde sonlanan görüşme hakkında resmi ve belli bir İtalyan görüşü bulunmamaktadır.

O tarihte, Türkiye'nin kaygılı durumu farklı koşullarda olsa da İtalyanların durumuna paralellik göstermekteydi.

8 Eylül 1943'te ABD ile ateşkes anlaşması imzalayan İtalyan hükümeti, Pescara'dan Brindisi'ye daha sonra 10 Şubat 1944'te Palermo'ya, nihayetinde 15 Temmuz'da Roma'ya taşındı. Savaş (Türklerin başarılı bir şekilde dışında kalmayı başardığı savaş) ulusal toprakları kuşatmıştı. ABD güçleri, Almanlara karşı kuzeyde yavaş yavaş ilerleme kaydetmekteydi; ülke askeri harekâtların sonucuna göre değişmekte olan iki işgal bölgesine ayrılmıştı.

İtalyan politikası cebren sınırlandırılmıştı.

Dışişleri Tarih Arşivleri'nin Onuncu Serisinin 1. Cildinin editörü,⁵ P. Pastorelli'nin bir araya getirdiklerine göre, 18 Ekim'de küçük bir grup diplomat Brindisi'deki Dışişleri Bakanlığı'nı tekrar açarak, yeni Genel Sekreter Renato Prunas'ın liderliğindeki hükümetten 2 Kasım'da özerkliklerini elde etmişlerdi. Hükümet nihayetinde Roma'ya dönene kadar, askeri hattı geçmeyi başaran sadece birkaç yetkilinin gelişi ile birlikte durum sabitliğini korumuştur. Bir avuç diplomat, genel sekreterliğin bir bölümündeki küçük odalara yerleşmişti.

4. Ufficio Storico dello Stato Maggiore Esercito. Le operazioni delle unita italiane. Settembre- ottobre 1943.

Cap. XV, sf. 527-587, Roma 1975: *La Marina italiana nella seconda guerra mondiale*, vol. XVI. Avvenimenti in Egeo dopo L'armistizio: Rodi, Lero, isole minori, (Ammiraglio di divisione A. LEVI) Roma, 1972.

5. D.D.I , Serie X, vol I (9 settembre 1943 - 11 dicembre 1944) cit. Sf. IX – XI.

SAYFA 59

1944'ün sonuna kadar iletişim ve bilgilendirme sıkıntılıydı. Telgraflar geldiğinde Müttefik Kontrol Komisyonu'nun (ACC) elinden geçiyordu. Tüm telgrafların İngilizceye çevrilmesi zorunluydu ve bu telgrafları alıkoymak ya da ulaştırmak ACC'nin elindeydi.

Telgraflar bir dizi halinde gönderildiği için çoğunun üstündeki tarihler ve isimler eksikti.

ACC yönergeleri uyarınca tüm mektuplaşma genelde Madrid'deki İtalyan Büyükelçiliği'ndeki tek bir üs tarafından koordine edilmekteydi. Bu yüzden, Ankara'ya gönderilecek telgraflar önce Madrid'e gidiyor ve oradan iletiliyordu.

İtalyan hükümetinin dış politika alanındaki asıl problemi, "Quebec dokümanına" dâhil edilen ve Cassibile Ateşkesi'nin siyasi yanını temsil eden taahhüdün yerine getirilmesini sağlamakla ilgiliydi.

Bu dokümanın içeriği, "Almanlarla savaşta İtalya'nın aktif yardımının" ne olduğunu açıklamasa da "İtalya'nın lehine göre değiştirilecek maddelerin İtalyan hükümeti ve halkının, savaşın devamında ABD'ye ne derece yardım edeceğine bağlı olduğunu" net bir dille ortaya koymuştu. Ve "ancak, Birleşmiş Milletler, İtalyan kuvvetlerinin veya İtalyanların Almanlarla savaştığı veya Alman mallarını tahrip ettiği veya Alman hareketlerini engellediği her yerde, Birleşmiş Milletleri tarafından mümkün olan tüm desteğin kendilerine verileceğini kayıtsız şartsız bildirir."

İtalya, 29 Nisan 1943'te Badoglio ve Eisenhower arasında Malta'da imzalanan "kayıtsız şartsız teslim olduğu" günlerden, Almanya'ya savaş ilan ettiği ve resmi "harp müttefiki" (13 Ekim) olduğu günlere yol almıştı.

Bununla birlikte, yukarıda sözü edilen ACC'ye dönüşen Müttefik Askeri Misyonu hem Ateşkes'i uygulamaktan, hem de tarafsız ülkelerdeki diplomatik tarafları da içeren yönetim aygıtını kontrol etmekten sorumluydu.

1943 Baharında, Büyükelçi Guariglia'nın barış çabası hariç⁶ Türkiye'deki İtalyan diplomatik aktivitesi durgundu.

6. R. Guariglia, *Ricordi, Edizioni scientifiche italiane*, Napoli, 1950

SAYFA 60

Mussolini'nin 25 Temmuz 1943'teki düşüşünden ve Büyükelçi Guariglia'nın yeni hükümetin dışişleri bakanı olarak atanmasından sonra Türkiye tekrar orta yol bulma ve barış için bir adım atma olasılığından umutlanmış ancak hiçbir şey değişmemiştir.

İtalya, Türkiye'nin muharip devletlerarasındaki zorlu "denge uğraşından" az çok haberdardı. Ruslar askeri zaferleriyle gittikçe daha da güçlenirken ve Almanlar hala Balkanlarda tutunurken, Türklerin savaşa girmeleri için ısrar eden Anglosaksonlarla yaşadıkları zorlukları biliyordu. Fakat İtalya'nın Kahire Konferansı'nın içeriğini öğrenme şansı hiç yoktu.

İtalyan diplomasisi, Mart 1944'te SSCB ile başlayan görüşmelerle canlandı. O sırada, Anglosaksonların Sovyet siyasi eylemlerini kontrol altına alamayacaklarından adeta korku duyan Ankara, İtalya'ya ihtiyatla yaklaşıyordu. Gerçekten de, İtalyan donanmasının üçte birinin SSCB'ye teslimatı, Türklerde böyle bir duygu uyandırmak için bir uyarı niteliğindedir.

İtalyan Büyükelçisi'nin pek gerçekçi olmayan görüşüne göre bu hareket, Müttefikler için kendilerini "oyunun en güvenli ve en yararlı piyonundan" mahrum bırakmak gibiydi. Büyükelçi Rocco'ya göre; Ankara, İtalya-Türkiye dostluğuna sıcak bakmıyor; Akdeniz bölgesinde İtalya'yı daha dengeli bir pozisyonda görmek istiyordu.

Ankara, Anglosaksonların "Türkiye'ye etrafını kuşatan bir tehdit" gibi hissettiren bir anlaşma sunup İtalya'nın Sovyet yörüngesini düşmesini engelleyerek Stalin'in politikasını hemen dengeleyeceklerini umuyordu.⁷

Ankara'nın İtalya için umduğu Akdeniz'de dengeli bir konum vizyonu, Türkiye'nin Count Sforza'nın tam desteğiyle Atlantik İttifak'ına katılımı üzerine daha da iyileşen iki ülke arasındaki yeni ilişkilerin temelini oluşturacaktı.⁸

7. L'Ambasciatore italiano ad Ankara, Rocco, al capo del Governo e ministro degli Esteri, Badoglio, Ankara, 27 marzo 1944 (per, il 24 aprile) - D.D.I., Serie X, vol I, doc. N. 179.

8. M.A. di Casola, *La contribution de l'Italie pour l'admission de la Turquie a l'OTAN*. Il Politico, 1991, Anno LVI, n. 4, sf. 691-700.

SAYFA 61

1943'ün son aylarında yine Roma'dan çıkan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin sessiz rızasıyla İstanbul tarafından kontrol edilen yeni bir diplomatik olay vardı. Bu olay, Vatikan temsilcisi Roncalli'nin Naziler tarafından işgal edilen ülkelerde yaşayan Yahudilerin yararına olan "hayırsever bir girişim"den oluşuyordu. Tarafsız ülkelere sunulan yardım ve geçici sığınma olanakları (iltica hakkı) sayesinde Yahudiler, zulmedildikleri ülkelere ayrılmak ve nihayetinde Filistin'e yerleşecekti.

"Actes et Documents du Saint Siege Relatifs a la seconde guerre mondiale"⁹ belgeleri gösteriyor ki, Türkiye bu gibi meselelerle birlikte, Rusya'daki İtalyan savaş esirlerinden haber alma çalışmaları gibi eylemlerde de Vatikan'ın bu hayırsever girişimlerinin merkezidi. Roncalli'nin girişimi, Türkiye'nin sağladığı müsaade ve korumayla hayata geçmişti.

Her türlü uluslararası mücadele ve yarıştan uzakta kalmayı isteyen Vatikan savaş hakkında bilgi sahibi olmasına rağmen, Kahire Konferansı hakkında bilgisi olduğuna dair hiçbir belgede kanıt bulunmamaktadır. Roncalli de Türk siyasi girişimlerini yakından takip etmiyordu.

Fakat Türklerin Kahire'deki tutumunun onları da ilgilendiren sonuçları olacaktı.

İngilizlerin, Türk hava üslerini kullanarak Türkiye'yi savaşa çekmeyi hedefleyen sinsi manevrası, 4 ve 6 Kasım tarihlerinde Menemencioglu'nun Eden'la görüşmeleriyle zıtlık içindeydi. Türkiye'nin Kahire'de sergilediği keskin siyasi algısı, İnönü'nün Müttefiklerin eylemlerinde bir ayrılık olduğunu tespit etmesine olanak sağladı. Churchill'in Akdeniz'de istediği harekâtlar lehine *Overlord*'u erteleme taraftarı olmayan Roosevelt, Türkiye'nin savaşa girmesine çok az ilgi gösterdiğinde (von Papen'ın Cicero'yu kullanarak Türklere bilgi verip vermediğini tahmin etmek zor görünüyor.) Türkler Tahran'da değildi.

Yine de Churchill'in Balkanlara dair Türklerin de müdahalesini gerektiren planlarına karşı Amerikan isteksizliğinin ayırıcılığına varır varmaz Türkler, Amerikalıların yanında yer aldı.

9. Actes Et Documents Du Saint Siege Relatifs a la Seconde Guerre Mondiale, Le Saint Siège et les victimes de la guerre. Janvier-Décembre 1943. Le délégué apostolique a İstanbul Roncalli au cardinal Maglione, İstanbul, janvier-décembre 1943, doc.22-95-96-138 et altri. Libreria Editrice Vaticana, 1975.

SAYFA 62

Bunun ilk neticesi, Türklerin İngiliz ultiimatolarından ve şantajlarından kurtulması oldu. Dahası, söz konusu operasyonun başarısı sadece aldatıcı Sovyet yardımını ve Ege Adalarını ciddi şekilde etkileyen Alman bombardımanını engelleyen Türkiye'nin yakın geleceği ile ilgili değildi.

Durumun tarihsel analizi, İngiliz emperyalist çıkarlarına karşı koymayı amaçlayan Amerikan stratejik tasarısının temelini, Kahire'deki Türk diplomatik başarısını oturtuyor. Türkiye'nin savaşa girmeyi reddetmesi Churchill'in bir yandan İngiliz emperyalist pozisyonlarını saklı tutarken, diğer yandan Moskova'nın önünü kapatacak Balkan projelerine ket vurdu ve Roosevelt'in anti-emperyalist projesinin de önünü açtı.

Bir yıl kadar sonra, Yalta Konferansı'nı takiben Şubat 1945'te, geleneksel olarak İngiliz etkisinde kalmış bir bölgede yeni bir siyasi yapı oluşturmak isteyen Roosevelt, Mısır Kralı Faruk, Etiyopya İmparatoru Haile Selassie ve Suudi Arabistan Kralı İbn Suud ile Süveyş'te buluştu.¹⁰

İnönü'nün İngilizleri (aynı zamanda Rusları) durdurması, Ortadoğu, Kızıldeniz ve Akdeniz'in iç bölgeleri için yeni ve Batı odaklı siyasi düzenin doğmasını sağladı. İngiltere kesinlikle bu düzenin bir parçası olmaya devam edecekti; fakat şüphesiz ki ABD bu yeni düzende, Doğu-Batı yüzleşmesinin ortasında başrolde oynayacaktı.

10. G. Galchi-Novati, *L'imperatore e il presidente: alle origini dell'alleanza Etiopia-Stati Uniti Africa*, Anno XLIII, n. 3, settembre 1998, sf. 363-364.

Prof. Dr. Selim Deringil
Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye

Türkiye'nin Savaşta Genel Tutumu

Türk liderlerine göre İkinci Dünya Savaşı, haksız Versay Antlaşması'nın bir sonucu olarak Avrupa'nın yarattığı bir canavardı; Türk liderler adına Avrupa'ya karşı kaybolan sevgi de söz konusu değildi. Birinci Dünya Savaşı'nın acıları hala unutulmamıştı. İngiltere, savaşta Türkiye'nin amansız düşmanıydı ve önde gelen Türk iktidar eliti için Malta sürgün anıları tazeydi. İngiltere aynı zamanda Yunanlıların Anadolu'yu işgalinin en büyük destekçisiydi. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk müttefiki Almanya'ya gelince, Türkiye'ye karşı zorba ve küstah Alman tutumu hafızalarda canlılığını sürdürüyordu. Yine de, Hitler'in Versay Antlaşması'nı tek taraflı feshi, Türkiye'yi şaşırtmadı. Nihayetinde Türkler de aynı Sevr Antlaşması için yapmıştı. İkinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte Türkiye'yi endişelendiren ise Türk kıyılarına çok yakın adaları silahlandırılan ve Anadolu'ya yayılma planlarını gizlemeyen İtalya'ydı. Bu bağlamda, Türkiye'nin ana düşüncesi, Avrupa'yla silahlı çatışmalardan uzak durmaktı. Aynı anda hem İngiltere ile bir ittifak Antlaşması, hem de Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalamak Türkiye açısından çelişkili bir durum değildi.

Rauf Orbay'ın Şifreli Telgrafları

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye ile ilgili yeni bulunan bir kaynak, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Rauf Orbay'ın Ankara'ya yolladığı şifreli telgrafları gün yüzüne çıkardı. Orbay, 1942 Şubat'ından 1944 Mart'ına kadar büyükelçilik görevindeydi. Bu belgeler, Kahire Konferansı'na giden yolda savaşla ilgili bilgileri aydınlatması bakımından çok değerlidir. Telgraflar, 27 Şubat 1942 ve 1 Eylül 1943 arasındaki dönemde, Orbay'ın Winston Churchill ve Anthony Eden'la yaptığı yazışmaların çoğunu kapsamaktadır. Menemencioğlu'nun yayımlanmamış anıları *Les Detroits vus de la Mediterranée* ile birlikte, çok değerli bir kaynak oluşturmaktadır.

SAYFA 64

5 Haziran 1942'de, aynı ay imzalanacak olan Türk-Alman Ticaret Antlaşması'nın arifesinde Orbay Anthony Eden'la görüştü. Birinci Dünya Savaşı'nın gölgesi bu görüşmede hala hissedilmekteydi. Mondros Ateşkes Antlaşma'sının imzalandığı sırada Orbay, Türk temsilcisiydi. Eden'a şöyle diyecekti:

“1918'de başını çektiğiniz Müttefikler, bizim taraf olduğumuz birliği yenilgiye uğrattı. Amiral Calthorpe ile yapılan Ateşkes görüşmelerinde Türk temsilcisiydim. Bildiğiniz üzere, teslim olmamız için bize sunulan şartlardan biri, İstanbul'un Müttefik güçleri için askeri bir üsse dönüştürülmesiydi. Ben bunu onaylamayı kabul etmedim. Üzerinde uzun mütalaalardan ve Londra'yla telgraf trafiğinden sonra bu konu gündemden düştü ve tekrar açılmadı. Ateşkes imzalandı ve Müttefik donanması İstanbul'a demir attı. Amiraliniz işgal olmayacağına dair söz verse de Fransız mevkidaşımız anlaşmayı ihlal ederek Türk topraklarına asker çıkardı ve bazı bölgeleri işgal etmeye başladı. Görev yaptığım hükümet kabinesi istifa etti. Yine de Amiralinizi gemisinde ziyaret ederek Fransız generalinin eylemlerinin, kendisinin de imzasının bulunduğu anlaşmaya ters düştüğünü belirttim. Fransız generali neden durdurmadığını kendisine sordum. Fransız'ın, talimatlarını aştığını ve birçok gösteri düzenlediğini söyledi: Fransız askerlerinin taşkınlık çıkarmaması adına bu eylemlere katıldığını söyledi.”

Beklenmeyen Gelişmeler ve Faal Tarafsızlık

Savaşlarda beklenmedik gelişmeler yaşanmasına rağmen İkinci Dünya Savaşı'nda bu durum tüm savaşlardan daha fazlaydı. 1939 Nazi-Sovyet Paktı Türklerin bakış açısından kaygı verici dursa da ilk darbe, Haziran 1940'ta Fransa'nın düşüşüyle geldi. Türk karar mercilerinin tüm hesaplamaları, Orta Avrupa'da Fransa'yı Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, Almanya'ya karşı bir siper olarak varsayıyordu. Özellikle, tam da yıkımın eşiğindeyken Fransa'nın Türkiye'ye savaşı katılması yönünde baskı yapması, Türklerin gözünde pek de sevimli kılmıyordu.

Türkiye için bir başka mühim olay, Temmuz 1940'da Fransız donanmasının Oran'da tahrip edilmesiydi. Bu son derece büyük önem taşıyordu çünkü Mihverin Fransız donanmasını müsadereci, Akdeniz'deki deniz gücü dengesinin radikal bir değişimi anlamına geliyordu.

SAYFA 65

1941 bahar ve yaz aylarında Almanlar Yunanistan ve Bulgaristan'a girerek kapıda belirildiğinde, Türkiye Almanya ile Dostluk Paktı'nı imzalamıştı. Bu, Menemencioğlu'nun "faal tarafsızlık" olarak adlandırdığı durumun önemli bir parçasıydı. Bu, şifreli telgrafları meseleye yeni bir ışık tutan Rauf Orbay ile müşterek yürütülen bir politikaydı. Özellikle 1942'de Sovyetler Birliği'ne karşı İngiliz desteğinin giderek artmasından sonra Türkler, Rusya'nın savaşımaya devam etmesini sağlamının bedelinin, Boğazlarda ve Doğu Anadolu'da imtiyazlar vermek olduğundan korku duymaya başladı. Orbay Ankara'ya, "İngilizlerin, eğer kendi kurtuluşları söz konusu olursa Türkiye'nin önemli çıkarlarını ilgilendiren konularda geri adım atabileceklerini; bu meseledeki sabıklarının bunu pek çok kez yaptıklarını gösterdiğini" devamlı hatırlatıyordu. İşte bu bağlamda Menemencioğlu, Türkiye'nin alternatiflerinin açık olmasını sağlayan "faal tarafsızlık" politikasını geliştirdi. Bir İngiliz Dışişleri "Türkiye gözlemcisi" G.L Clutton bu politikayı şu kelimelerle tarif ediyor:

"Faal tarafsız ikili oynar. Bir tarafla dostluk sürdürdüğü sürece, muharip güçlerden biriyle de ittifak kurar. Bu politika, ülkenin tarafsızlığını devam ettirmesini sağlarken, savaşı kazanan taraftan da menfaat sağlaması için bir fırsat sunar. Aynı zamanda tarafsız güce, istediği muharip devleti tercih etme olanağı verir. Bu politikada hem Gandi-vari bir durum hem de olumlu bir ahlaksızlık mevcuttur. Fakat korkarım tipik Türk karakteri taşımaktadır; bu politikanın, dirayetliliği ve zekâsı inkâr edilemez."

Rauf Orbay'ın Kahire Konferansı'na Zemin Hazırlayan Telgrafları

Rauf Orbay'ın Kahire Konferansı'na kadar olan dönemdeki birçok telgrafi, konferansta İnönü ve Menemencioğlu'nun kullandığı taktiklerin habercisidir. Profesör Edward Weisband'in, Türkiye'nin, Adana'da sözü verilen silahların asla gelmediğini öne sürerek oyalanma taktikleri kullanması anlamına gelen "Ayak Sürüme Harekâtı" terimi, Rauf Orbay'ın mektuplarına yansımıştır. Orbay, 28 Ağustos 1942'de Downing Sokağı 10 Numara'daki Winston Churchill'e şu açıklamayı yaptığını rapor ediyor:

"Bulgar sınırındaki ordumuz, her gün Bulgaristan Ordusu'nun Almanlar tarafından güçlendirilerek bizim için nasıl büyük bir tehdit haline geldiğine her gün tanıklık ediyor. (Adana'dan beri) haftalar aylar olmasına rağmen sözünü verdiğiniz tankların ve uçakların varmadığını bir kenara bırakalım; bize tanksavar ve uçaksavar topları bile verilmediğini görüyoruz.

SAYFA 66

Hükümetimiz, Mısır'da karşı karşıya kaldığımız kritik durumdan haberdardır. Eski bir asker olarak, yaşadığımız bu kötü durumu anlamanızı istiyorum. Bu meseleye şahsi ve ivedi müdahalenizi beklemekteyim.”

Rauf Orbay'ın telgraflarının ışık tuttuğu bir başka konu, Almanya'ya krom ihracatı ve bunun Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ve İngiliz mevkidaşı arasını açması meselesiydi. İngiliz Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen, Aralık 1942'de Londra'da izin deyken kendisi ve Rauf Orbay arasında hararetli bir tartışma yaşandı. Knatchbull-Hugessen, Orbay'a bu meseleyi konuşurken Menemencioğlu'nun “sert bir dil” kullandığını söyledi. Menemencioğlu, bu görüşme hakkında bilgi vermek için Orbay'a bir telgraf yolladı:

“Krom krizi zirve yapmışken İngiliz Büyükelçi, Londra'dan gelen bir telgraf verdi. Bu mesajda “sözleri tutmamak” ve “anlaşmalara aykırı davranmak” gibi tabirler kullanılmıştı. Doğal olarak, Bu asılsız suçlamaya karşılık ben de aynı sert üslupta bir cevap verdim. Yani gördüğün gibi, sert dilli yazışmayı başlatan ben değilim fakat aynı şekilde cevap vermekten de sakınmadım.”

Diplomatik jargonda “sert dil,” apaçık münakaşa anlamına gelmektedir. Bu yüzden, İngilizlerin Menemencioğlu'nu bir kenara not etmelerine şaşırılmaması gerek.

Hem Rauf Orbay'ın, hem de Winston Churchill'in Birinci Dünya Savaşı sırasında bahriye nazırlığı yapmaları kaderin bir cilvesiydi. Orbay, İngilizlerin 1914'te, Osmanlı mürettebatına ve kumandanlarına teslim edilmeden iki gün önce el koyduğu Osmanlı zırhlı savaş gemileri, *Osmaniye* ve *Reşadiye*'nin de kaptanıydı. Benzer bir durumu, 1943 yazında büyükelçi olarak Mısır'dan Türkiye'ye harp malzemelerini getirecek olan İngiliz gemileri meselesinde yaşaması da başka bir ironiydi. Türk ve İngiliz hükümetleri arasında yapılan anlaşmaya göre, İngiliz gemileri Türkiye'ye uzun vadede kiralanacak; Türk bayrağı ve Türk mürettebatı taşıyacaktı. Bu, Mihver güçlerinin itirazlarını önlemek için bir taktikten ibaretti. Türk hükümetinin ödemeyi geciktirmesine karşılık İngilizlerin de gemilerin teslimini geciktirmesiyle Orbay, meselenin hassaslaştığının farkına vardı.

SAYFA 67

Ödemelerde gecikme yaşanması, “Ayak Direme Harekâtının” bir parçası olabilirdi. Orbay’ın telgrafları yanıtız kalıyordu; Türk Büyükelçi kendini çok zor bir durumun içinde bulmuştu.

1943: Türkiye için En Kritik Yıl

Churchill’in Türkiye planı; *Wehrmacht*, Doğu Cephesi’nden geri çekilirken Balkanlardaki bir temizleme operasyonunda Türkiye’nin de yer ön safta yer almasını kapsıyordu. Bu planın Türkiye için birkaç hayati tehlikesi vardı. Hala Türkiye’nin kapısındaki Alman hava kuvvetleri neredeyse savunmasız haldeki İstanbul, Edirne, İzmir gibi şehirlere ciddi zararlar verebilirdi. Eylül 1943’te, Oniki Adalar’ı işgal eden İngilizlerin Almanlar tarafından neredeyse aşağılayıcı bir kolaylıkla yenilgiye uğraması, bu olasılığın önemini kanıtladı. Türk kıyıları açıklarındaki bu bozgun, aynı şeyin Türkiye’nin başına gelebileceğinin bir kanıtıydı. Diğer bir kaygı, Almanların müdahalesinin, Doğu Avrupa’da olduğu gibi, Kızıl Ordu tarafından “kurtarılmaya” ideal bir zemin hazırlayacağı idi. Fakat zamanın akışı ve savaşın gidişatı Türkiye’nin lehineydi. Kızıl Ordu, Alman güçlerini artan bir hızla geri püskürtürken, Türkiye’nin Balkanlar’da aktif bir kara gücü olarak yararlanılmasına artık gerek kalmıyordu. Churchill’in Roosevelt’le olan tartışmasının bir kısmı Balkanlara Türk müdahalesinin, açılması öngörülen ikinci cepheden Alman güçlerini azaltması üzerineydi. Fakat Roosevelt buna ikna olmamıştı. Ayrıca, Kızıl Ordu Doğu Avrupa’ya girerken Stalin’in isteyeceği son şey, taze ve güçlü bir Türk ordusunun yoluna çıkması olurdu.

Kahire Zirvesi

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Cevat Açıkalın ve Turgut Menemencioğlu’ndan oluşan Türk heyeti, 2 Aralık 1943’te Kahire’ye vardı. İnönü ve ekibi, bunun son engel olduğunun farkındaydılar. Türkiye bu aşamada baskıya direnebilirse savaştan yara almadan çıkma ihtimali yüksekti. Görüşmeler boyunca Churchill’in taktiği, İnönü’nün hassasiyeti olan savaş sonrası muhtemel bir Rus baskısı üzerine oynamak oldu. Eğer Türkiye bu aşamada savaşa katılmazsa, savaştan sonra tecrit edilecekti. 5 Aralık’taki üçlü görüşmelerde bu baskı zirve noktasına ulaştı.

SAYFA 68

Churchill, Portekiz'in hava üslerini kullanıma açmasına rağmen Almanya'nın Portekiz'i bombalamadığını öne sürünce, İnönü bu üslerin konuşlandığı Atlas Okyanusu'nun ortasındaki Azorlar'ı Almanların bombalamasının mümkün olmadığını söyleyerek çıkıştı. İnönü ve Menemencioğlu'nun çok hassas oldukları bir diğer mesele, Müttefik uçakların Türk hava meydanlarına zorla girerek durumu oldubittiye getirme ihtimaliydi. Bu ihtimal o kadar ciddiye alınıyordu ki böyle bir adımın atılması halinde bu hava meydanlarını yok etmeye yönelik önlemler bile alınmıştı.

Churchill, Müttefik uçakların Türkiye'ye geliş tarihi olarak 15 Şubat 1944 üzerinde ısrar etti. Türkler için bu, o tarihten sonrasına kadar dayanmaları anlamına geliyordu. Orbay'ın telgraflarından anlaşıldığı kadarıyla bu, Orbay'ın hükümetiyle mutabık olmadığı meselelerden biriydi. Türk Ordusu'nun Balkanlara girmesinden önce, Müttefik uçaklarının girişine izin vermenin ehven-i şer olduğunu düşünüyordu. Fakat, İnönü müzakerelerde yirmi yıl önce Lozan'da ortaya koyduğu aynı tarzı sürdürecekti.

5 Aralık'ta üçlü görüşmelerin ikincisinde İnönü'nün "hazırlık döneminden" sonra Türkiye'nin savaşa katılacağını prensipte kabul etmesiyle Türk heyetinin kritik rızası geldi. Sanki İnönü denize düşüp yılanla sarılan bir adam gibiydi. Amerikalıların ve İngilizlerin Türkiye'ye teslim edilen uçakların listesini gördüğünde İnönü, bunların eski Hurricane avcı uçakları olduğundan şikâyet ederek Mark V Spitfire'lar ve Hawker-Hurricane gece avcı uçakları talep etti. Gerçek şu ki gece uçabilen çok az Türk pilotu mevcuttu. Tanklar konusunda, İnönü kendilerine yedek parçası olmayan, eski ve müsadere edilmiş Fransız Aviane tankları verildiğini ve en son model Sherman tankları istediklerini söyledi. İnönü, İngilizlerin Türklere o zamanlar çok gizli bir silah olan radarı verme konusundaki tereddütlerini, Orbay gibi bir güvensizlik işareti olarak yorumluyordu. Sürekli zaman kazanmaya çalışıyordu ve *Wehrmacht*'ın her geçen gün Türk sınırından daha da uzaklaştığının ama Stukaların adalarda hazır beklediğinin farkındaydı.

Konferans sonlandığında Eden ve Churchill, İnönü'ye havaalanına kadar eşlik etti. Havaalanında İnönü, bir veda jesti olarak Churchill'i kucakladı. Eden günlüklerine şöyle not düşecekti: "Bu ilgi Başbakan'ın hoşuna gitmiş görünüyordu Kahire'ye dönüş yolunda, 'İsmet'in beni öptüğünü gördün mü?' dedi. Belki biraz nezaketsiz olan cevabım, on beş saatlik zorlu görüşmelerden sonra elde edebildiğimiz tek şey buysa, memnun olacak bir durumun olmadığıydı."

SAYFA 69

Prof. Dr. Salahi R. Sonyel
Misafir Profesör
Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC.

Giriş

1930'lu yılların sonunda Türkiye'nin en büyük kaygılarından biri, muhtemel İtalyan saldırısıydı. İtalya, Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal edince bu kaygı daha da artmıştı. Aynı zamanda, 23 Ağustos 1939'da Ribbentrop ve V.M. Molotov tarafından imzalanan ve Adolf Hitler'in Almanyası ile Josef Stalin'in aralarında Doğu Avrupa'yı paylaştığı Nazi-Sovyet Paktı, Ankara'da şok etkisi yaratmıştı.¹ Bu pakt, Rusya'nın İngiltere ve Fransa'yı terk ettiğine dair bir işaretti. Bu gelişme Türkiye için ciddi bir sorun oluştuyordu.

Hitler, 1 Eylül'de Polonya'ya karşı bir saldırı düzenlediğinde ve aynı ay Sovyetler Doğu Polonya'yı işgal ederek suça iştirakini açıkça gösterdiğinde Türkler iki blok arasında sıkışmış hissetmişti. Kasım 1914'de Birinci Dünya Savaşı'na girmeleriyle doğan felaketi hatırlayan Türkler, hem güvenlik hem de tarafsızlık umuduyla Rusya ile bir anlaşma düzenlenmesini istedi. Bu iki ihtiyacı gündem olarak belirleyen Türk Dışişleri Bakanı'nın Moskova ziyareti, Nazi-Sovyet gayesinin, Türkiye'yi Fransa ve İngiltere ile bir ittifak kurmasını engellemek olduğu anlaşılınca sonuç vermedi. Dolayısıyla, görünürde Sovyetlerin verdiği hiçbir garanti yoktu.

Bu sonuç sayesinde gözü açılan Türkiye, 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa'yla müşterek savunma paktı imzaladı. Bu pakta göre, Akdeniz'de savaş çıktığı takdirde Türkiye Müttefiklere yardım edecekti. Fakat özel bir hükümlerle Türkiye'nin Rusya'ya savaş açmaya yükümlü olmayacağı taahhüt ediliyordu. Vakanüvis Roderic H. Davison, Haziran 1940'ta İtalya'nın Fransa'ya saldırısının savaşı Doğu Akdeniz'e taşıdığını ancak Türk hükümetinin bu aşamada harbe girmenin akıllıca olmayacağından emin olduğunu gözlemliyor. Böylece, Türkiye iki blok arasında tarafsızlık yolu tutmayı denedi.

1. Erik J. Zürcher, *Turkey, a Modern History*, Londra, 1994, sf. 213.

SAYFA 70

Bu sırada, Fransa'nın hızlı düşüşüyle ve 1941 Baharında Benito Mussoli'nin Yunanistan işgalinde hezimete uğraması üzerine Alman güçlerinin ülkeyi Yugoslavya üzerinden istila etmesi ve Türk kıyıları yakınındaki Ege Adalarını işgal etmesiyle Mihver zaferleri, Türklerin gözünde daha çarpıcı ve tehlikeli bir hal aldı.² Nazi kuvvetleri, İstanbul'a çok yakın olan komşu Bulgaristan'a kadar gelmişti. Kısmen kuşatılmış haldeki Türkiye'nin Alman baskısına boyun eğerek Haziran 1941'de İngiliz-Fransız Paktının hala geçerli olduğunu taahhüt etmek kaydıyla, Almanya ile saldırmazlık paktı imzalaması dışında başka çaresi yoktu. 22 Haziran 1941'de Nazilerin Rusya'ya girmesinden sonra Türkiye üzerindeki Alman baskısı katlanılmaz bir hal aldı.

1942'nin sonlarına doğru, savaşın gidişatı değişmeye başlamıştı. Mısır El-Alameyn'deki İngiliz zaferi, Kasım'da Rusların Stalingrad'ı başarılı müdafaası ve Fransız kontrolündeki Kuzey Afrika'ya Amerikan çıkarmalarıyla, Mihver güçleri yavaş yavaş geri çekilmeye koyuldu. Bu yol ayrımında, üç Müttefik devlet (ABD, İngiltere ve Fransa) Sovyetlere yardım ederek savaşın süresini kısaltmak için yüzlerini Türkiye'ye döndüler. Türkiye'nin savaşa girmesinin, Boğaz üzerinden Lend-Lease tedarikleri için kısa konvoy rotasını açma avantajına sahip olacağını ve böylece Murmansk'a veya İran üzerinden giden sapma yollardan tasarruf edeceklerini düşündüler. Yeni bir Akdeniz cephesinin geliştirilmesi ve ayakta tutulması, Almanya'yı zayıflatacak ve Hitler'i askeri kuvvetlerini dört bir yana dağıtmaya zorlayacak yeni fırsatlar sunuyordu. Böylece Hitler, Batı'da kesin bir malubiyet yaşayacaktı.³ Müttefikler, artık Türkiye'yi orduları ve uçakları için ileri bir harekât üssü olarak görüyordu. Fakat Almanlar, Türk topraklarına bir tek Müttefik avcı uçağının inişini savaş ilanı olarak görecekları konusunda Türkiye'yi tehdit ediyordu.⁴

Ocak 1943'teki Adana Görüşmesinde, İngiliz Başbakanı Winston Churchill ve Türk Cumhurbaşkanı İsmet İnönü zamanı geldiğinde Müttefik uçakların Türkiye'ye varışı için yapılacaklar hazırlık programı üzerinde bir anlaşmaya varmışlardı. Fakat bu hazırlıklar, İngiltere'nin söz verdiği savaş malzemelerinin çoğunu alamayan, Alman saldırısından ve muzaffer bir Sovyet Rusya'nın Balkanlara ve Akdeniz'e ilerleme ihtimalinden endişe duyan Türkler tarafından sonradan yavaşlatıldı.

2. Roderic H. Davison. *Turkey, a Short History*, Huntingdon, 1998, sf. 167.

3. Chester Wilmot, *The Struggle for Europe*, Hertfordshire, 1997, sf. 119.

4. Zürcher, sf. 213.

Moskova Konferansı

Bu sırada, Ekim 1943'te Moskova'da toplanan bir konferansta İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Türkiye'nin en kısa zamanda Müttefiklerin yanında savaşa katılması gerektiğine inanan Sovyet görüşünü destekliyordu. Eden, Türkiye'nin kendi iradesiyle savaşa gireceğine inanmıyordu. Eğer Türkiye bu konuda sıkıştırılırsa, Alman saldırısına karşı savunmasında yardım garantisi talep edecekti. Ancak Eden'a göre İngiltere, Akdeniz'deki kendi taahhütlerinden ötürü bu tür garantiler veremezdi. Ne de Almanya'nın Türkiye'ye saldırması halinde Türkiye'ye vermeyi taahhüt ettiği 25 adet hava filosunu gönderebilecek durumdaydı. Türkiye'yi aşamalı olarak savaşa sokmanın en iyi yol olduğuna inanıyordu.

ABD'yi temsilen M. Hull, Müttefik kaynaklarını zorlayan diğer ihtiyaçların varlığından dolayı Türkiye'yi savaşa sokmaya yönelik hiçbir adım atılmaması taraftarıydı. M.Hull, Türkiye'nin tarafsızlığını korumasını ve ancak hava üslerinin ve ulaşım imkânlarının kullanımı için Türkiye'ye başvurulmasını önerdi. Molotov, üç Müttefik'in de bu konu üzerinde büyük bir fikir ayrılığı yaşadığına dikkat çekti. Kendisi, Türkiye'nin bu aşamada savaşa girdiği takdirde, düşmanın zor duruma düşeceğini ve Türklere daha fazla askeri yardım yapılmayacağına dair bir tehdit ile birlikte, üç Müttefik'in ortak girişiminin başarıya ulaşacağına inanıyordu. Eğer böyle bir girişimi ertelenirse Türkiye'ye silah yardımına devam etmenin ne gibi bir anlamı olduğunu anlamıyordu. Bu silahlar kimlere karşı kullanılacak diye sordu Molotov.

Eden, Türkiye'ye taahhüt ettikleri silah ve cephane tedarikinde çok geride olduklarını açıkladı. İngiltere, Türkiye'ye ayrılan kaynakların hatırı sayılır bir miktarının kendi acil ihtiyaçları için kullanmıştı. Bunun üzerine Molotov, Sovyet önerilerinin tekrar incelenip, daha ileri bir tarihte revizyona tabi tutulması amacıyla delegelerin söz konusu görüşmeyi kendi hükümetlerine aktarmasını önerdi.⁵

Moskova'da 13 Kasım'daki askeri görüşmeler sırasında Eden, Türkiye'yi savaşa sokma konusunu tekrar gündeme getirerek müşterek çıkarlara en iyi şekilde hizmet etmesi için bunun ne zaman gerçekleştirilmesi gerektiğini sordu.

5. British Cabinet Papers, Cab. 121/155: third meeting of the Tripartite Conference held in Moscow on 28 October 1943, Annex III.

SAYFA 72

İngiltere'nin Türkiye'ye sağladığı savaş malzemeleri tedariki konusunda ise Türklere, bu tedarikin, Almanya'ya karşı savaşta kendi üstlerine düşen rolü oynamaları için yollandığı açıklanmıştı. Türkiye'nin imzalaması için bir Lend-Lease anlaşması taslağı hazırlanmıştı. Şayet, Türkiye'den bu anlaşmayı yürürlüğe koyması istendiğinde Türkiye'nin bunu yerine getirmemesi halinde tedarik akışı duracaktı. İngiltere, Almanları Balkanlardan atmak için Türkiye'nin yapacağı yardımı hoş karşıladı fakat Almanlar çoktan çekildiğinde Türkiye'nin müdahale etmesi, İngiltere'nin ilgisini çekmiyordu. İngiltere, Türkiye'den savaşa girmesini şimdi isterse, Ankara İngiltere'nin sözünü verdiği takviyeyi talep edecekti. Türkiye bir Alman saldırısı durumunda İstanbul'un durumundan endişe ediyordu. İngiltere, Türklere yardım olarak 25 hava filosu sözü vermişti. Fakat İngiltere'nin doğu Akdeniz'de bu kadar filosu yoktu ve Eden'a göre, mevcut şartlar altında geri kalmış askeri gücüyle Türkiye'nin İngiltere'nin partneri olarak savaşta yer alması, bir kazançtan ziyade yükümlülük olacaktı. Askeri vaziyet de biraz olsun değişmişti. Bundan birkaç ay önce, Rumen petrol kuyularını bombalamak için İngiltere, Türk hava üslerini istiyordu. Şimdi ise, İngiltere İtalyan hava üslerini kullanabilirdi. Türkiye'nin işbirliğinin farklı yollarla bazı avantajları olabilirdi. O tarihte, Türkiye İngiltere'ye On İki Adalar için petrol temin ederek yardım ediyor; tarafsız olmayan bir tutum sergiliyordu. Eden "ancak Sovyet dostlarımız, Türkiye'ye baskı yapmamız gerektiğini düşünüyorlarsa bu konuyu değerlendirmekten memnuniyet duyarız," diye belirtti.

Molotov, Eden'ın ve İngiliz hükümetinin bu görüşe gerçekten sahip olup olmadığını sorunca, Eden, bu görüşün İngiliz hükümetine ait olduğunu ancak çok tutulan bir bakış açısı olmadığını aktardı.⁶

Eden ve Menemencioğlu Arasındaki Kahire Görüşmesi

Askeri güçlüklerinden dolayı Sovyetlerin isteğini yerini getirmek adına, Müttefikler savaşa girmesi konusunda Türkiye'ye daha yoğun baskı uygulamaya başladı. Bu yüzden, 5-8 Kasım 1943 tarihleri arasında Türkiye'nin savaşa girmesi mevzuunda aralarındaki farklılıkları gidermek için Eden ve Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu arasında gizli görüşmeler düzenlendi.

6. Cab. 121/155: note by British Secretary of State for Foreign Affairs War Cabinet, secret, Moscow Conference: record of military discussions, 13 November 1943.

SAYFA 73

İngilizlerin “Türk-İngiliz Diyalogları” olarak adlandırdığı bu görüşmelerde, Türk Dışişleri Bakanı özellikle Balkanlardaki Rus niyetlerine dair duyduğu endişeyi üstüne basarak ifade etti. Avrupa’nın belli bölgelerinde, *fait accompli*’ye (oldubitti stratejisi) açık kapı bırakıldığını ve Rusya’ya komşu ülkelerin, sınırları konusunda nasıl bir tutum sergilediklerini bilmeleri gerektiğinin altını çizdi. Türkler, Rusları Bulgaristan’da görmek istemediklerinden Romanya ve Bulgaristan topraklarında bir *fait accompli*’den korku duyuyorlardı.

Eden, Menemencioğlu’na Müttefiklerin asıl amacının savaşı kazanmak ve savaştan sonra üç Müttefik arasında yakın işbirliği sağlamak olduğunu net bir dille belirtti. Bu yüzden, Türkiye Müttefiklere ne kadar erken yardım ederse Türkiye için o kadar iyi olacaktı. Eden, Rusların Balkanlarda ilerlemek istediğine dair Moskova’da bir işaret görmediği gibi naif bir kanaate sahipti. Rusların emperyalist fikirleri yoktu; fakat varsa bile Türkler savaşa girmeyerek bu fikirlerin gidişatını etkileyemezdi. Bu yüzden Eden, yilsonuna kadar yani iki aydan da kısa bir süre içinde, Türkiye’nin savaşa girmesini teşvik etti.

Eden, Türkiye’nin savaşa girmesinin ahlaki etkilerinden lafı açtığına Menemencioğlu, sert bir dille koca bir ulusu ateşe atmanın ahlaki etki yaratmak için yeterli olmadığı cevabını verdi. Türkiye’nin savaşa girmesini değerlendirmeden önce savaş sonrasında Rusların hem ABD hem de İngiltere ile dostane ilişkiler içinde olacağına dair teminat istedi. Amerikan ve İngiliz politikalarına uymayan bir Rus eyleminden ziyade Müttefiklerin engelleyemeyeceği bir Rus adımıdan çekiniyordu. Rusların hırslı emperyalist çıkarlarından haberdar olmak Türkiye’nin çıkarınaydı.

Eden, Moskova’dayken M.Maiski’nin, Rusların Avrupa’da nüfuz alanları yaratmaya dair bir heveslerinin olmadığını temin ettiğine ve Molotov’un da bunu onayladığına Menemencioğlu’nu inandırmaya çalıştı.

Müteakip oturumlarda, Türk Dışişleri Bakanı Adana Görüşmesinde Churchill’in sözünü verdiği ancak tamamiyle teslim edilmemiş ikmal malzemelerinden söz açtı. İngiltere, Türkiye’ye 49 hava filosu sözü vermişti; bunlar daha sonra 25’e indirilmiş ve şimdi de bu rakam daha da az görünüyordu. Eden, İngilizlerin söz verdiği tarihle, mevcut durumun hiçbir ilgisinin olmadığı yanıtını verdi.

Bu görüşmelerde hazır bulunan İngiliz Genelkurmay Başkanı General Hastings Ismay ve İngiliz Ankara Büyükelçisi Sir H. Knatchbull-Hugessen’in çabalarına rağmen, Menemencioğlu özellikle kış mevsiminde Türkiye’nin savaşa girmeye hazır olmadığı konusunda ısrarcıydı.

SAYFA 74

Menemencioğlu, İngilizlerin, Balkanlarda serbestlik tanınmasına karşılık ikinci bir cephe açılması için Rusların ısrar etmeyeceğini üstü kapalı bir şekilde belirttiğinde Eden bunu yalanlamış; İngilizlerin böyle bir pazarlık yapmasının söz konusu bile olamayacağını söylemişti. Büyükelçi Knatchbull-Hugessen, Türklerin tüm kozları elinde bulundurduğunu ve kartlarını şimdi oynamazsa Rusya'ya dair korkularının gerçekleşebileceğini belirtti.

8 Kasım'daki son görüşmede Menemencioğlu üzerindeki baskı artmıştı. Eden, Türklerin olumsuz yanıt vermeleri halinde malzeme ikmalini kesmekle tehdit etti. Menemencioğlu ise Eden'in Türkiye'ye karşı tutumundaki tavır değişikliğinden şikâyet etti. Eden ilk kez Türkiye için tehditkâr bir dil kullanıyordu. Eden, İngiliz istekleri reddedildiği sürece Türkiye'ye yardım yapmanın anlamsız olduğunu söyledi. Son olarak, Menemencioğlu, hükümetine rapor vereceğini belirtti.⁷ Ankara'ya vardığında, Menemencioğlu, bir görüşme esnasında İngiliz Büyükelçi'ye Türkiye'nin tecrit edildiğinden ve Alman saldırısı tehdidi altında olduğundan bahsetti. Ülke savaşa hazırlıklı değildi. Hava saldırıları ülkeyi felç ederdi. İngiliz hükümeti, Türk askeri ve sivil kurumlarının yaşadığı zorlukların gayet farkındaydı. Menemencioğlu, Churchill'in bile, Türkiye'nin hazırlık yapması gerektiğini Adana'da İnönü ile görüşmesi sırasında öngörmüş olduğunu söyledi.⁸

İşin aslı, İngiltere ne hava saldırılarına karşı Türkiye'ye gerekli korunma sağlayacak, ne Türk ordularını silahlandırarak, ne de Balkanlar'a İngiliz -Amerikan kuvvetleri göndereceğine dair Türkiye'ye taahhüt verecek durumda değildi. Bu gerçek, 17 Kasım'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın İngiliz Moskova Büyükelçisi'ne yolladığı çok gizli şifreli bir telgrafta ortaya çıktı. Dışişleri Bakanlığı Büyükelçi'ye, İngiltere'nin Türkiye'nin Balkanlardaki savaş sonrası durumuna dair teminat vermesinin, Rusya'nın bu teminatı vermesinden daha güç olduğunu aktardı. Telgrafın geri kalanı, "Türklerin isteği, Güneydoğu Avrupa'da Rusya'nın her istediğini yapamayacağına dair somut bir teminat, Türkiye'nin Balkanlardaki stratejik bir planın parçası olarak savaşa girme konusundaki ısrarı -Türk hükümeti tarafından görüldüğü haliyle Rusya'nın yayılması sorununa askeri yollarla çözüm bulma çabası."⁹

7. British Prime Minister's Records, PREM. 3/447/1, top secret memorandum by Anthony Eden on the first meeting of Anglo-Turkish conversations in Cairo, 5 November 1943.

8. PREM. 3/446/17, British Ambassador Knatchbull-Hugessen to Foreign Office, cipher telegram, Ankara, 15 November, 1943.

9. PREM.3/446/17, British Foreign Office to Moscow, cipher telegram, 17 November 1943.

SAYFA 75

İngilizlerin Türkiye'yi memnun edememesi, İngiliz Hava Bakanlığı'nın Ortadoğu Kuvvetleri'ne 24 Kasım'da yolladığı şifreli bir telgrafta da ortaya çıkmıştı. Bu telgrafta, Kurmay Başkan Vekilleri Genelkurmay Başkanlığı'na, Türklerin Alman tehdidi hesaplamalarının, düşman bombalarının önemli Türk merkezlerini ve hizmetlerini felç edeceği, özellikle kış mevsiminde kaosla sonuçlanacağı ve Türkiye'yi bir yükümlülük haline getireceğine dair hesaplamalarından dolayı, Türkiye'nin savaşa girmeye istekli olmadığı bilgisini verdi. Türkler, Almanya ve uydu devletlerinin geniş stratejik kara güçlerine sahip olduğuna inanıyordu; yeterli destek olmadan Türk ordusunun düşman saldırısına karşı koyamayacağına da ikna olmuştu. İngiliz askeri yetkilileri bu soruna bir çare bulmaya çalışıyordu ama kendilerine yetecek kadar güç ve malzemelerinin olmadığını itiraf etmişlerdi.¹⁰

Tahran Konferansı

Aralık başında beklenmedik bir gelişme yaşandı. 1 Aralık'ta, İngiliz Ankara Büyükelçisi; o sabah Türk Dışişleri Bakanı'nın beklenmedik bir şekilde ABD Büyükelçisi'ne Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt ve İngiliz Başbakanı Winston Churchill arasında bir görüşme yapılması ihtimali bilgisini verdiğini İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gizlice aktardı. Menemencioğlu, Kahire'de toplanmanın ciddi zorlukları olacağını eklemişti. Adana da güvenlik problemlerine yol açabilirdi. Toplanma yeri olarak Halep'i önerdi.¹¹

Böyle bir görüşme ihtimali, Roosevelt, Churchill ve Stalin'in bizzat katıldığı Tahran (Kod Adı: Eureka) Konferansı (28 Kasım - 1 Aralık 1943) sırasında Eden, Hopkins ve Molotov arasında çoktan tartışılmıştı. Dışişleri Bakanları toplantısında, Molotov Kahire'de Menemencioğlu ile yapılan görüşmeler göz önüne alındığında, Stalin'in Türkiye'nin savaşa gireceğine dair umutlu olmadığını belirtti.

10. Cab. 121/155, Air Ministry to Mideast, cipher telegram, 24 November 1943.

11. Ibid., Ankara to London, most secret cipher telegram, 1 December 1943.

SAYFA 76

Yine de denemeye değeri. Hopkins, Türkiye'yi daha erken bir tarihte savaşa sokmayı Rusların teklif ettiğini söyledi. Fakat Roosevelt'e göre Ruslar eskisi kadar hevesli görünmüyordu. Molotov, Sovyet hükümetinin Türkiye'yi hala yılsonuna kadar savaşta görme isteği taşıdığı yanıtını verdi. Daha sonra Molotov, Stalin'in Eden'a aktardığı üzere, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Sovyet hükümetinin sadece Bulgaristan'la diplomatik bağlarını koparmakla kalmayıp; Bulgaristan Müttefik devletlerine karşı düşmanca bir tutum sergilediği takdirde, Sovyetler Birliği ve Bulgaristan arasında bir harp halinin mevcut olacağını doğruladı. Eden, Başkan Roosevelt ve Churchill'in Cumhurbaşkanı İnönü'yü Kahire'ye davet ederek bir konferans düzenlemeleri teklifinde bulundu. Molotov bu teklifi onaylayarak Stalin'e danışacağını söyledi.¹² İngiliz gazeteci Chester Wilmot, Stalin'in Tahran Konferansı sırasında Doğu Cephesinde Alman ordularıyla başa çıkma konusunda Sovyetlerin gücüne güvendiği için Türkiye konusunda fikrini değiştirdiğine inanıyor. Stalin, Balkanların kendisine kalmasını ve Balkanları "özgürlüğüne kavuşturmayı" istiyordu; Müttefik güçlerini de bu bölgede görmek istemiyordu.¹³

1 Aralık'ta Tahran Konferansı'ndaki askeri müzakerelerde, Türkiye'yi de etkileyen bir anlaşmaya imza atıldı. "Askeri açıdan, yılsonuna kadar Türkiye'nin Müttefiklerin yanında savaşa girmesi istendiğine" karar verildi. Konferans'ta aynı zamanda Stalin'in Türkiye kendini Almanya ile savaşta bulması ve bunun sonucu olarak Bulgaristan'ın Türkiye'ye harp ilan etmesi veya saldırması halinde Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'la derhal savaş halinde olacağına dair açıklaması da not edildi. Konferans, bu açıklamayı Türkiye'yi savaşa sokmak için yapılacak görüşmelerde açıkça ortaya konulmasını kayda aldı.¹⁴

12. PREM 3 446/17, 'Eureka' Tehran to War Cabinet Office, secret cipher telegram, November 1943.

13. Wilmot, sf. 140.

14. Cab. 121/55: Memorandum for Information, No. 165, military conclusions of the 'Eureka' Conference, note by the Secretaries, secret, 2 December 1943; bkz. Secret C.O.S. (Chiefs of Staff), 350/7, 26 March 1947.

Kahire Konferansı

Eden gizlice Ankara'daki İngiliz Büyükelçi'nden, Roosevelt ve Churchill adına kendisini Kahire'de bir toplantıya davet eden mesajı Cumhurbaşkanı İnönü'ye derhal iletmesini istedi.¹⁵ İnönü görüşmenin, Türkiye'nin ortak amaca en iyi şekilde nasıl hizmet edebileceğine dair bağımsız, eşit ve önyargısız bir tartışma temelinde olacağı teminatını aldıktan sonra daveti kabul etti.¹⁶

Bu esnada, İngiliz Büyükelçi Knatchbull-Hugessen, Churchill ve Eden'a savaş için en büyük umutlarının Cumhurbaşkanı İnönü olduğunu ve her şeyin ona karşı kullanılacak taktiklere bağlı olduğu bilgisini verdi. Büyükelçi, İnönü'nün Kahire'ye gelerek büyük bir risk aldığını; böyle isteksiz bir parlamentoyu (TBMM) bu noktaya getirmesinin şartı olduğunu vurguladı. Ülkeyi savaş konusunda eğitmek adına birtakım adımlar atılmasına rağmen fazla ilerleme kaydedilmediğini ekledi. Knatchbull-Hugessen, Türkiye'nin iç ve ekonomi politikalarının savaşa hazır olmadığına ve savuma haricinde Türk kamuoyunun savaşa şiddetle karşı olduğuna inanıyordu. Büyükelçi, Cumhuriyet Halk Partisi kongresinde eşi benzeri görülmemiş bir muhalefet olduğu ve İnönü'nün seyahatine bile karşı çıktığı konusunda uyarı yaptı. TBMM'de, dış baskılar altında ve ülkenin hazırlıksız durumu içerisinde Türkiye'nin savaşa girmesi gibi kritik bir konuda Şükrü Saraçoğlu Hükümetine ve Cumhurbaşkanı İnönü'ye ağırlığını koyabilecek nüfuz sahibi vekiller vardı. Eğer işler kötüye giderse durum Cumhurbaşkanı ve Müttefikler için çirkin bir hal alabilirdi.

Son olarak Büyükelçi, Cumhurbaşkanı'nın pozisyonunu zora sokacak hiçbir şey yapılmaması gerektiğinin altını çizdi. Ülkeyi savaşa hazırlaması için makul süreye ihtiyacı vardı. 31 Aralık'tan önce İngiltere'nin vereceği malzemeler, mevcut zorluklara çözüm sağlayamazdı. Cumhurbaşkanı'nı aceleye getirmek değil; zamanlama ve ısrar söz konusu olmalıydı. Büyükelçi, prensipte İnönü'nün istekli olduğunu ve ülkeyi de kısa sürede ikna edebileceğini fakat 31 Aralık'a kadar savaşa girmeyi reddetmek zorunda kalacağını düşünüyordu.

15. Ibid., secret cipher telegram from Tehran, 1 December 1943.

16. PREM 3/446/17, British Embassy to Cairo, immediate, most secret cipher telegram, Ankara, 2 December 1943.

Her halükarda, İnönü'nün baskı altında savaş kabulü, ciddi risklere yol açacaktı. Büyükelçi, 31 Aralık tarihine katı bir bağlılığı gerektiren büyük stratejik sebepler olmadığı sürece, İnönü'nün zorluklarına ve bu zorlukların Müttefikler için asıl tehlikelerini ağırlık verilmesi taraftarıydı.¹⁷ İki gün önceki telgrafında Büyükelçi, Türkiye'nin modern bir savaşa giremeyecek durumda olduğu konusunda Eden'ı bilgilendirdi. Halk ve liderler savaşa karşı çıkıyordu; Türk hükümeti savaşı seçerse ülke ayakta kalamazdı.¹⁸

Büyükelçi'nin hükümetine verdiği bu uyarıları takiben, İsmet İnönü liderliğindeki Türk heyeti 4 Aralık öğleden sonra Kahire'ye vardı; Amerikalılar ve İngilizlerle ilk görüşme de akşamüstü gerçekleşti. Ankara'dan gelen Rus Büyükelçi, hükümetinden taraf olmasına dair talimat almadığı için görüşmelere katılmadı.

Roosevelt'in açılış konuşmasından sonra Churchill, İnönü ile Adana'da yaptığı önceki görüşmeye; Türkiye'ye haksız bir risk olmaksızın böyle bir adım atılması mümkün olmadıkça İngiltere'nin Türkiye'den savaşa girmesini istemeyeceğine dair sözlerine atıfta bulundu. Artık Türkiye'nin Müttefiklerin yanında yer almasının vaktinin geldiğini ekledi. Adana Görüşmesi sırasındaki tehlikeler büyük oranda kaybolmuştu. Churchill daha sonra, Türkiye'nin Müttefiklerin yanında savaşa girmesinin avantajlarından bahsetti. Türkiye, Almanya'ya karşı savaşa girdiğinde Almanya veya Bulgaristan'ın Türkiye'ye saldırması halinde Sovyet hükümetinin Bulgaristan'a hemen savaş ilan edeceğine dair Stalin'in teminatını aktardı. Churchill, İnönü'ye İran'a saygı gösterme taahhüdünün üç Müttefik tarafından Tahran'da imzalandığı bilgisini de verdi. Bu şartlar altında Türkiye Müttefiklerle kaderini paylaşmaya meylederse, İngiliz hükümeti Türkiye'nin özellikle muhtemel hava saldırılarına karşı hazırlıklarında en iyi şekilde nasıl yardım sağlayacağını düşünebilirdi.

Yanıt olarak, İnönü Türkiye'nin savaşın başından beri sürdürdüğü tavrını ve politikasını ayrıntılı biçimde açıkladı. En zor zamanlarda müttefiki ve dostunun yanında durmak için elinden geleni yaptığını vurguladı. İngiltere'nin en zor anlarında Türk samimiyetinin daim kaldığını ve Türkiye'nin bu tavrının takdir gördüğüne inandığını aktardı.

17. Ibid., British Embassy to Cairo, most secret cipher telegram, Ankara, 3 December 1943.

18. Ibid., Knatchbull-Hugessen to Eden, most secret dispatch, Ankara, 1 December 1943.

SAYFA 79

İnönü, durumun tamamen değiştiğinin farkındaydı. Yine de Türkiye'nin savaşa girmesi halinde oluşacak tehlikeleri de göz önünde bulundurmalıydı. Türkiye, Müttefikler'le işbirliği içinde olmak istiyordu fakat bazı pratik mülahazalar mevcuttu: Türkiye tek başınaydı ve hazırlıksızdı. Yeterli olmayan yardımlar almıştı. Fakat Müttefikler, Türkiye'nin asgari ihtiyaçlarını karşılamaya hazırsa ve bu ihtiyaçlar karşılanırsa, Türkiye Müttefiklere yararlı bir konumda olabilirdi. İnönü, "sizinle geleceğiz," dedi. Daha sonra, Almanların, Türkiye ile Müttefikler arasında etkili bir koordinasyonun varlığından haberdar olduklarını; Türkiye'nin tarafsızlıkla bağdaşmayan adımlar attığını bildiklerini söyledi. Almanya her gelişmeyi takip ediyordu ancak şimdiye kadar Türkiye'nin eylemlerine karşı sert itirazlarda bulunmamıştı. Fakat Almanya'nın Türkiye'nin savaşa girdiğine ikna olduğu gün gelip çatığında, Almanların tepkisi, özellikle hava yoluyla, çok sert olurdu. Mühim konu, Türkiye'nin asgari zaruri gerekliliklerle Türkiye'nin kendini savunma kapasitesiydi; bu hazırlık döneminde Almanların tahrik edilmemesi de büyük önem taşıyordu. İnönü, iki aşama öngörüyordu: i) Türkiye'ye yollanacak malzeme tedarikini de kapsayan hazırlık planı ve ii) işbirliği planı. Türkiye'nin en çok istediği şey, İngiliz ve Amerikan birlikleriyle omuz omuza kendi bölgesinde savaşmaktı. Savaşa girdiğinde üstleneceği rol konusunda bilgilendirileceği söylenerek körü körüne savaş talebini kabul edemezdi.

Churchill ve Roosevelt böyle bir niyetlerinin olmadığını savundu. Söylenen aşamalar üzerine görüşmelere hemen başlayabilirlerdi. Roosevelt, Türkiye'den savaşa girmesini isteyip de ülkenin haftalarca hava savunması olmadan beklemesi söz konusu olamayacağını belirtti. İnönü, tüm önlemlere rağmen hazırlık aşamasının hassas bir mesele olduğunu söyledi. Dört ila altı haftanın hazırlıklar için yeterli olmayacağını, fakat bu süre içinde savunma hazırlıkları tamamlanırsa bunun büyük bir aşama olacağını düşünüyordu.

Churchill, şu adımları içeren bir programı düşündüğünü açıkladı: i) Konferanstan sonra Türkiye'nin politikasını değiştirmedine yönelik bir duyuru ii) özellikle uçaksavar savunmasını içeren yaklaşık altı haftalık Türkiye'ye malzeme ikmali iii) bunun hemen akabinde Türk hava üslerine İngiliz ve Amerikan hava filolarının konuşlanması iv) Alman protestosu ve Türkiye'nin diplomatik yanıtı ve bu esnada askeri takviyenin ve hazırlıkların devamı ve v) Olayı tırmandırmak istemeyen Almanların tavrını belirleyecek uydu devletlerin tepkisi. Roosevelt bu aşamada Amerikan bombardıman uçaklarının Bulgaristan'ı büyük ölçüde bombalayacağını onayladı. Churchill de bu aşamada doğru zamanda Bulgaristan hükümeti, Türkiye'ye savaş ilan etmenin otomatik olarak Rusya'nın Bulgaristan'a savaş ilan etmesi anlamına geleceğini idrak edeceğini ekledi. Görüşmeye burada ara verildi.

SAYFA 80

İkinci toplantı 5 Aralık'ta yapıldı. Anthony Eden'in "uzun, sonuçsuz ve kazançsız bir tartışma" diye tabir ettiği görüşmede, Adana'da İngilizlerin taahhüt ettikleri ve Türklere temin edilenler tartışıldı. İnönü, Türkiye'nin savaşa girme kararını prensipte aldığını açıkladı. Fakat hangi tarihte gireceğine henüz karar verilmemişti; bu tarih hazırlıklara, işbirliği planlarına ve yeterli savunma çalışmalarına bağlıydı. Genel bir hazırlık planının uzmanlar arasında karara bağlanması konusunda ısrar etti. Daha sonra bu planın icrası için gerekli vakti hesaplayabilirlerdi. Bu zaman içinde, müstakbel işbirliği planlarına ağırlık verip, tasarlanan politik görüşmelere başlanabilirdi. Müttefikler, Türkiye'nin altı hafta içinde savaşa girmesinde ısrarcı olursa görüşmeler çıkmaza girerdi.

Churchill'e göre, İngiliz hava filoları Türk topraklarına iniş yaptığında hazırlık dönemi bitmiş sayılacaktı. Churchill'in isteği, mümkün olan en erken tarihte başlamak ve hazırlık planını yürürlüğe sokmaktı. Bu, hava filolarına karşılık Türkiye'ye askeri malzemelerin, teknisyenlerin teslimi anlamına geliyordu. Türkiye için tehlikeli dönem, hava filolarının gelişinden önceki süreydi. Hava üsleri hazırlandığında hava filoları 24 saat içinde intikal edebilirdi.

Türk Dışişleri Bakanı, Müttefik personelin Türkiye'ye gelmesine izin veremeyeceklerini ancak sınırlı sayıda uzmanı kabul edebileceklerini belirtti. İngiltere'nin önerdiği rakam 2000'di. Türkler, hava üslerinin hazırlığından başka sorunların da olduğu fikrindeydi. Hava üsleri meselesinin de dâhil olduğu genel bir plan olmalıydı. Menemencioğlu, genel planı tartışmak ve diğer gerekli önerileri yapmak üzere Ankara'ya uzman bir ekibin yollanmasını önerdi. Churchill, hazırlıkların son derece gizli bir şekilde bir an önce başlaması yönündeki isteğini tekrarladı. Havaalanları hazır olur olmaz, İngiltere uçakları yollayacaktı.

Menemencioğlu, Müttefik personel kabulünün savaşa neden olacağını belirtti. Bunun üzerine Churchill görüşmelerin bu noktada kısır döngüye girdiğini söyledi. İngiltere, personel yollanmadıkça hiçbir hazırlığın tamam olmayacağı düşüncesindeyken Türkler Almanya'yı kışkırtabileceği korkusuyla topraklarına Müttefik personel kabulünü reddediyordu.

SAYFA 81

Bu aşamada, görüşme sonlanmış; genel toplantı yapılmadan önce ABD'li Hopkins, Menemencioğlu ve Eden'dan oluşan küçük bir komitenin toplanmasına karar verilmişti. Bir sonraki toplantıda, İngiliz Hava Mareşali Sir Sholto Douglas, öncü personelin Türkiye'ye girmesi lehine sebepleri sıralayarak İngiltere'nin Türklere sunmaya hazır olduğu desteğin ayrıntılarını verdi. Menemencioğlu, teçhizat desteği için gerekli sayıdaki teknisyenleri kabul etmeye hazır olmasına rağmen teknisyenlere ek personel kabul edemeyeceğini söyledi.

Adana taahhütleri ve sonuçları üzerine bir başka görüşme daha yapıldı. Hopkins, İngiliz Büyükelçi Knatchbull-Hugessen ve Eden'in ortak çabaları sonucunda, Menemencioğlu bir İngiliz ve bir Amerikan generalin, Türk Genelkurmay Başkanlığı ile ihtiyaç listesi ve işbirliği planı hazırlamak üzere Ankara'ya yollanmasını önerdi. İngiltere'nin Türklere önerdiği destek, Türkiye'deki İngiliz hava üslerinin savunması için yeterli olabilirdi, fakat Türkiye'nin kendi savunması için yetersizdi. Her halükarda, Türkler savunmalarını İngilizlere emanet edemezlerdi. İstekleri, Türkiye'nin Türkler tarafından İngiliz desteğiyle savunulmasıydı.

Eden, Türkiye'nin tutumunu net olarak anlamak istediğini belirtti. İngiliz belgelerine göre Menemencioğlu Türk tutumunu şöyle açıkladı: i) İngilizlerin Türkiye'ye askeri personel göndermesi prensipte kabul edilmekle beraber, söz konusu personel sayısı, Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın onayından geçmeyi bekliyordu, ii) eğer personel alımı kabul edilirse Türkiye'nin kullanımı için gerekli teçhizat gelene kadar Türkiye kendisini savaşa sokabilecek herhangi bir adım atmayacaktı. Yollanacak teçhizat miktarına henüz karar verilmemişti, iii) Türkiye'nin masaya yatırması gereken bazı politik soruları vardı. Politik konular üzerine tartışmalar hazırlık döneminde ele alınabilirdi; bu tartışmalar hazırlıkların ya da işbirliğinin seyrini asla geciktirmeyecekti. Menemencioğlu, diğer meseleler üzerine görüşmeler devam ederken Müttefik personel alımı programının başlayabileceğini açıkladı. Görüşme daha sonraya ertelendi.¹⁹

19. British Foreign Office Records, FO 371/37477/R 12825/G: Eden to Foreign Office, most secret cipher telegrams, Cairo, 6 and 7 December 1943. Şuna dikkat çekmekte fayda var; devam eden kayıtlarda İngiliz belgelerinden yararlanılmıştır. Kahire Konferansı'ndaki gelişmeleri dengeli bir biçimde aktarmak adına, bildiğim kadarıyla şu an hala kapalı olan Türk arşiv belgelerinin de incelenmesinde yarar vardır.

SAYFA 82

8 Aralık'ta Churchill'in Roosevelt'e yolladığı şahsi bir mesajdan öğrendiğimize göre, Türkler TBMM'ye danışmak için dört günlük süre istemiş; bu sırada da planın başlamasına izin vererek 250 Müttefik uzmanın derhal yollanmasını onaylamıştı. Churchill, "bütüne bakarsak, umutluyum," yorumunu yapmıştı.²⁰ Ertesi gün Churchill, kurmay başkanlarına "Satürn Harekâtı" başlıklı bir rapor sundu. Bu rapora göre Türk hükümeti, Kahire Konferansı'ndan sonra politikasının değişmediğini açıklayarak düşman şüphelerini gidermek için gerekli tüm önlemleri alacaktı. Fakat Türk hava alanlarının hazırlığı ve korunması tam hız devam etmeli; tüm gerekli donanım ve personel ülkeye yollanmalıydı. 6-7 haftalık bir süre bunun için yeterli olacaktı. İngiliz hava filoları 1 Şubat 1944'ten sonra (tam tarih, Türk hükümetine danışıldıktan sonra ve düşman hareketlenmeleriyle uyum içinde belirlenecekti) İngiliz hava filoları, Türk hava üslerine inmeye hazır hale gelecekti. Bunun için iki haftalık bir sapma kabul edilebilir; bu süre içinde de donanım ve personel son hız akmaya devam ederdi. 15 Şubat'a kadar hava filolarının varışı sonlanacaktı; o andan itibaren Türkiye'ye karşı hava saldırıları için hatırı sayılır derecede bir koruma sağlanmış olacaktı. Havaalanlarına konuşlandıktan sonra Türk hükümetine de danışılarak, İngiliz hava filoları, Sirenayka'dan orta menzilli bombardıman gruplarının desteğiyle Ege'de operasyonlara başlayacaktı. Hava koruması altındaki Doğu Akdeniz'deki İngiliz donanma güçleri gerek duyulursa takviye edilerek, Adalar'a ikmal malzemesi getiren düşman gemilerine ve konvoylarına saldıracaktı.

Türk hükümeti, Almanya ve Bulgaristan ile ilişkilerini son ana kadar devam ettirmeli; hazırlıklara devam ederken de yapacakları itirazlara diplomatik yanıtlar vermeliydi. Bulgaristan, Türkiye'ye karşı tehditkar bir tavır takınırsa Ruslar, Almanya'nın emriyle yapacağı bir saldırıda Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'a savaş ilan edeceğini belirtecekti. Bulgarlara, kendileri veya Almanlar tarafından İstanbul veya İzmir'e (Churchill bu şehirlere Constantinople ve Smyrna diyordu) atacakları her ton bomba için, Sofya'ya iki üç ton bomba atılacağını söylenip söylenmemesi konusunda hala bir karar verilmemişti. Rus orduları, Güney Rusya'da muzaffer ilerleyişlerine devam edecekti. Eğer Amerikan-İngiliz orduları Roma'da başarılı olursa Bulgaristan'ın Türkiye'yi işgale kalkışma ihtimali yoktu. Fakat Bulgaristan Yunanistan ve Yugoslavya sınırlarındaki dokuz adet bölüğünü Trakya'daki Türk sınırına yığabilirdi.

20. PREM 3/447/1: Churchill to Roosevelt, most secret and personal telegram, 8 December 1943.

Bu sırada, gelişmelerin baskısı altındaki Bulgaristan diğer üç Müttefikle ayrı bir barış imzalamayı talep edebilirdi. Türkiye'nin hiçbir aşamada savaş ilan etmesi önerilmiyordu. Savunma ekipmanlarını hazırlamalı ve düşmanın hareketini kollamalıydı.

Ege'ye hakim İngiliz hava donanma güçleri tarafından Mısır'dan Türkiye'ye deniz geçişi açılır açılmaz, askeri malzeme ve gereken desteği mümkünse Çanakkale Boğazı vasıtasıyla İzmir'e ulaştırmak için gereken her çaba gösterilmeliydi. Böylece, Türk ordusunun hazırlığı hızlanacak ve İstanbul'a gıda desteği en ivedi biçimde devam edecekti. İngiliz hava filolarının Türkiye'ye inişi tamamlandığında Türk hükümeti gerekli stoklarla birlikte sekiz denizaltının Karadeniz'e gizli geçitten geçişini sağlamalıydı. İkmal gemisi sağlanamadığı için İsmet'te (muhtemelen İzmir denilmek istendi) mümkünse kara tesisleri hazırlanmalıydı. Bu denizaltılar, Kırım'dan tahliye olan Almanlar ve Rumenlere ciddi kayıplar yaşatmaya ve Rumen siyasi tutumuna göre Rumen kıyılarına yapılacak Rus çıkarmalarına da yardım edebilecek yeterlilikteydi. Yalnız, böyle bir eylem Rus isteklerine bağlıydı. Rapor burada sona eriyordu. Bu rapor, Konferansın sonlanmasından hemen önce 7 Aralık'ta acil toplanan Müttefik Kurmayların yorumlarını da içeriyordu.²¹ 21 Ocak 1944 tarihli çok gizli bir mektupta, Dışişleri Bakanlığı'ndan Sir John Dashwood, Downing Sokağı 10 Numara'daki J.M. Martin'e, Churchill'in 6 Aralık'ta "Satürn Harekâtı" başlıklı bir belgenin eksiksiz bir kopyasını İnönü'ye verdiğini iddia etti.²²

Türkiye'nin Nihai Yanıtı

12 Aralık'ta ise İngiliz Ankara Büyükelçisi Sir H. Knatchbull-Hugessen, Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun Türk hükümetine savaşa girmesi için gönderilmiş davetiyeye verdiği cevabi notayı iletti.²³ Bu nota Türk hükümetinin, Türkiye ile Mihver devletleri arasında çıkan bir savaştan doğabilecek tüm sorunları geniş bir istişare ve dikkatli bir incelemeden sonra aşağıdaki görüşü benimsediğini belirtiyordu.

21. Ibid., Churchill's minute, 9 December 1943.

22. PREM 3/447/1.

23. FO 371/37479/R 13924/G: Knatchbull-Hugessen to Eden, most secret cipher telegram, Ankara, 12 December 1943.

SAYFA 84

Çatalca Hattına ve Gelibolu'ya karadan saldırı yapılması ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanıyordu. Bombardımanlarla ve Sovyetlerin Türkiye'ye karşı savaşa girmesini engelleyecek ultimatomu ile Bulgaristan'a baskı yapılırsa bile Türk Genelkurmay Başkanlığı, ortak Bulgar-Alman saldırısı ile Bulgaristan veya Yunanistan üzerinden Alman saldırısı ihtimallerini de göz önünde bulundurmak zorundaydı.

Ordu komutanlarının görüşlerinin desteğiyle Türk Genelkurmay Başkanlığı, eğer Türkiye'ye zaruri teçhizat yardımı yapılmaz ise Türkiye'nin işgal edilme riskinin varlığını ve bunun ani sonucunun da düşmanın İstanbul'a, Boğazlar'a ve kısmen iç bölgelere girmesi olduğunu dikkate alıyordu. Direnmeleri teçhizat takviyesine bağlı Çatalca ve Gelibolu Hatlarına Almanya mevcut gücüyle saldırarak kuvvetteydi. Başarılı olduğu takdirde Almanya'nın Boğazlar ve iç bölgelerdeki etkili kontrolü, Churchill'in Kahire'de sunduğu planı tamamen asılsız kılacaktı. Türkiye'nin desteği pekiştirilmedikçe; Müttefikler için de üzerinde mutabık oldukları planla birlikte ,Türk müttefiklerinden bekledikleri hizmetler etkili bir şekilde desteklenmedikçe Türkiye'nin savaşa girmesi, hem Türkiye hem de Müttefikler için ölümcül sonuçlar doğurabilirdi.

Nota, Türkiye'ye sağlanacak hava desteğinin, İngiliz ve Türk Genelkurmay Başkanlıkları tarafından savunma açısından özenle incelendiği belirtiyordu. Dahası, Hava Mareşali Douglas'ın Nisan 1943'teki Ankara ziyareti sırasında, Türk ve İngiliz uzmanların, Türk hava kuvvetlerine yapılacak teçhizat yardımının yanı sıra, verilecek İngiliz desteğinin 49 hava filosuna denk düştüğünü gösteren bir plan çıkardığı bir fikir teatisi gelişmişti.

Kısa bir süre sonra, Eylül 1943'te Tümgeneral George'un, daha önceden karar verilen planın yaz planı olarak değerlendirilmesi ve kış dönemi için yeni bir plan hazırlanması gerektiğini içeren önerisi Türk Genelkurmay Başkanlığı'na iletildi. Sonraki plana göre, 49 yerine 25 hava filosu temin edilecekti. Türk Hava Kuvvetleri ile birleştiğinde bile Türkiye'nin zaruri hava savunmasını karşılamayan bu desteğin tamamen yetersiz olduğu görüşünde olan Türk Genelkurmay Başkanlığı bu öneriyi kabul etmedi. Bu önerinin görüşmeleri esnasında Churchill tarafından verilen teklifte, Türkiye'ye gelecek İngiliz hava filolarının 17'sinden 12'si avcı uçaklarından oluşuyordu. Türkiye'nin savaşa girdiği tarih bu filoların varış tarihi olarak belirlenmişse de Türk Hava Kuvvetleri'nin yeni plana göre mevcut gücünde bir değişiklik olmayacaktı.

SAYFA 85

Türk uzmanlar bu yardım olmadan Türkiye'nin hayati merkezlerinin yıkıma açık hale geleceği ve bunun sonucu olarak da bir savaş durumunun ilk ortaya çıktığı andan itibaren ülkenin saf dışı kalacağı görüşündeydi. Bunun üzerine Türk Genelkurmay Başkanlığı, Hava Mareşali Douglas ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın mutabık olduğu üzere 49 filonun yurda iniş yapmasını teşvik etti. Bu teminatlar temelinde, Türk askeri yetkilileri, Adana Görüşmesinde sunulan listeden küçük bir kısım teçhizatla bile olsa Türk Hava Kuvvetleri'nin güçlendirilmesinin zaruri olduğu kanısındaydı. İngiliz orduları ile eş zamanlı eylemler için işbirliği planı, en kısa sürede oluşturulmalıydı. Hazırlık sürecinde Türkiye'nin maruz kalacağı tehlikeyi karşılamak adına, Türk hükümeti, yaklaşık 70.000 kişiyi ihtiyati kuvvet olarak, şu an belirlenemeyen bir bölgeye (orijinal dokümanın deşifre edilmemiş kısmından dolayı) ve Güney Gelibolu'ya destek için askere çağırdı. Ulaşım Bakanlığı ile müşterek hazırlanan Genelkurmay rakamlarına göre istenen malzemeler, Kahire'de önerilen deniz sevkiyatına ek olarak, 59.000 ton yerine 248.000 tonu buluyordu.

Nota, aynı zamanda Churchill tarafından filo sevkiyatı için belirlenen limitin aşıldığına dair İngiliz Büyükelçi'nin itirazına da atıfta bulunuyordu. Büyükelçi, ikmal malzemeleri taahhüdünün, etkili işbirliğinin gerçekleşmesine engel teşkil ettiğine dair bazı kişisel yorumlarda bulunmuştu. Menemencioğlu'nun İngiliz uzmanlarca paylaşılmadığını umduğu bu görüş onu, havaalanlarının hazırlığının çoktan kabul edildiğine ve 15 Şubat'ta İngiliz hava filolarının gelişinin, Büyükelçi'nin görüşüne göre mutlak olduğunu; hazırlık planı, Türk-İngiliz planındakinden daha az sayıda filonun gelişi için hava üslerinin tamamlanmasına göre sınırlandırıldığını düşünmeye itmişti. Türkler etkili bir savunma için bunu yeterli bulmuyordu. Menemencioğlu, Türk hükümetinin neden bu görüşü paylaşmadığını Büyükelçi'ye anlatmaya çalıştı. İngiliz uzmanların, Alman kara saldırısı ihtimalini ve talep edilen teçhizatın detaylarını veya miktarını görüşmek üzere hava yoluyla hemen gelebileceklerini ekledi. Büyükelçi aynı fikirde değildi; Menemencioğlu'nun sürekli ricaları üzerine Büyükelçi, İngiliz Generalleri Arnold ve George'un meseleyi General Orbay ile görüşmesine razı oldu.

Notaya göre, Türk hükümeti, en temel önlemler alınmadan Türk halkının önünde savaş ilan etme sorumluluğunu alamazdı.

SAYFA 86

Önlemler için gerekli bu asgari teçhizat Türkiye'ye varmadığı ve Türkiye'ye yollanması gereken hava kuvvetleri meselesi her iki tarafı memnun edecek şekilde çözülmediği sürece, İngiliz hükümetinin 15 Şubat'ta yollamayı teklif ettiği hava filoları talebine olumlu bir cevap veremeyeceklerini vurgulamak zorundaydılar.²⁴

Türk hükümetinden bu notayı almadan bir gün önce, İngiliz Büyükelçi, Eden'a Türklerin sadece oyalandığını söyledi.²⁵ Bu sırada, Türk Dışişleri Bakanı'nın Berlin'deki Büyükelçisine gönderdiği gizli bir telgraf, İngiliz istihbaratının eline geçti.14 Aralık 1943 tarihli mektup, Kahire'de Türkiye'nin en kısa sürede savaşa girmesi için zorlu ikna çabalarının ve taleplerin olduğunu belirtiyordu. Türk heyetin, muhalefet gösterdiği zaman birkaç tehdit bile almıştı.²⁵Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye'nin durumunu en açık şekilde Roosevelt ve Churchill'e anlatmıştı. Sonuç olarak, Türk heyeti, nihai kararlarını Ankara'dan bildireceklerini açıklayarak Kahire'den ayrılmıştı. Mektup şöyle devam ediyordu: “ Kahire'deki görüşümüzü daha fazla değerlendirmek mümkün değil. Meselenin dört bir yanını inceleyen Kabine, Müttefik tekliflerinin kabul edilmesinin mümkün olmadığı kararını aldı. Bu kararı gayet müsamahakâr bir şekilde uygulayacağız ve tabii ki aramızdaki müttefik bağına tehlikeden korumak için büyük çaba harcayacağız.”²⁶

Sonuç

1944 boyunca Türkiye savaşa girecek durumda değildi ve Ağustos'ta Almanya ile diplomatik bağlantılarını kesse de bazı kesimlerce oyalanmakla suçlandı. Batılı bir tarihçiye göre, Türk tavrı, İngilizlerin ve Amerikalıların Sovyet taleplerine daha çok kulak vermesine sebep oldu.

24. FO 371/37478/R 13144/G: Knatchbull-Hugessen to Eden, most immediate, most secret cipher telegram, Ankara, 13 December 1943.

25. FO 371/37479/R 13923/G: Ankara cipher telegram, 11 December 1943.

26. British Intelligence Reports, HW/2289, most secret, to be kept under lock and key, never to be removed from the Office. Turkish Foreign Minister to Turkish Ambassador in Berlin, Ankara, confidential no. 261, 11 December 1943. Burada sözü geçen tehdit Müttefiklerin Türkiye'ye, savaşa girmeyi daha fazla geciktirirlerse savaş sonrasında tamamen tecrit edilme riskini taşıdıkları uyarısıyla birlikte Kızıl Ordu ve Stalin'in talepleriye karşı karşıya kalacaklarına dair birtakım imalardı.

SAYFA 87

Şubat 1945'te Yalta Konferansı'nda Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklikler yapma kararı aldılar.²⁷ İlk kez San Francisco'da toplanacak Birleşmiş Milletler'de yer almak için Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya'ya nihayet savaş ilan etti.²⁸

Amerikalı tarihçi Roderic Davison'a göre Türk tarafsızlığına dair Amerikan ve İngiliz eleştirileri, Churchill dışındaki Müttefik liderlerin Türkiye'nin tarafsız kalmasını istediğini işaret eden kanıta karşı dengelenmişti. Türk cephesi açıp Nazi işgalini riske etmek, silahların, teçhizatın ve kargoların, Müttefiklerin toplayabildiği tüm kaynaklarını sevk etmesi gereken cephelerden uzaklaştırmak anlamına gelecekti. Böyle bir cephe açma planları yoktu. Türk ulusal çıkarlarına göre ve hatta Amerikan ve İngiliz çıkarları için Türk politikası haklıydı.²⁹

Diğer yandan, Müttefikler ne işgale dayanması için, ne de nihayetinde gerçekleşen Sovyetlerin Balkanları kontrolü hakkında Türk korkularını hafifletmek için, Türkiye'nin savunma ağını güçlendirme sözlerini tutmadılar. Müttefikler İsmet İnönü'nün ve Numan Menemencioğlu'nun Rus niyetlerine dair uyarılarını dikkate alsaydı Churchill, 8 Mayıs 1945'teki Zafer Günü'nden sonra askeri uzmanlarını "Olanaksız Harekât" için toplamak zorunda kalmayacaktı. Stalin, Batıdaki taarruzların kaosundan toparlanamadan ABD ve İngiliz kuvvetlerinin, Kızıl Ordu'ya saldırmasını öngören bu plan, Eylül 1998'de Londra Devlet Arşivleri Ofisi tarafından yayımlanan İngiliz savaş belgelerinin sayesinde ortaya çıkmıştı.³⁰

27. Zürcher, sf. 213.

28. Davison, sf. 169

29. Ibid.

30. Ayrıca bkz. British Press - *The Daily Telegraph* , 1 October 1998; *The Guardian*, 2 October 1998.

Prof. Dr. Abdel Vahab Bakr
Edebiyat Fakültesi
Zagazig Üniversitesi, Mısır

İnönü'nün iktidarı boyunca Türkiye, İngiltere ve Fransa ile kısmen yakın ilişkiler yürüttü. Mayıs 1939'da iki tarafın savaşın Akdeniz'e sıçraması halinde işbirliği yapacakları konusunda anlaştığı bir işbirliği anlaşması İngiltere ile imzalandı. Kırk beş gün sonra, benzer bir anlaşma Fransa ile imzalandı. Bu anlaşma ile Fransa, Hatay ilini Türkiye'ye bıraktı.

Türkiye'nin savaştaki pozisyonu kesin olmamasına rağmen, bu anlaşmalar İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Türk-Fransız ilişkilerinin gelişmesine katkı sağladı. 1941'de savaşın başında Alman zaferleri Batı Avrupa'da galebe çalmış; Yugoslavya ve Yunanistan Almanlarca ele geçirilmiş ve Bulgar, Roman ve Macar hükümetleri Nazilerle dostane ilişkiler kurarken Türkiye Almanya ile Dostluk Anlaşması imzalamıştı.

Türkiye'de savaş tehdidini önlemek adına birtakım önlemler alınmıştı. Bu önlemlerin içinde Şubat 1940'ta TBMM'nin kabul ettiği kanun ile gelebilecek her türlü tehlikeye karşı "ulusu korumak adına" hükümete tam yetki verildi. Bu önlemlerden bir diğeri, Haziran 1941'de Almanya ile imzalanan Saldırmazlık Anlaşması'ydı.

Almanya, SSCB'yi 1941 Haziran'ında işgal ettiğinde Türkiye tarafsızlığını ilan etti. Fakat bu ilan edilen tarafsızlık, Alman ve İtalyan savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin vermek gibi Almanya ile dostane ilişkilerini bitirmekten Türkiye'yi alıkoymadı. Savaşın ilk yıllarında Almanya'ya Türk ihracatının artması da önemlidir. Ayrıca, 1941-1942 yılları arasında Türkiye'nin ihracatının yarısının Almanya'ya yapıldığı söylenmektedir.

Türkiye muharebelere katılmamasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı ülkeyi ağır bir şekilde etkiledi. Devlet ekonomisinin harp ekonomisine kayması, bir milyon eri silah altında tutmak ve bütçenin üçte birinin askeri harcamalara ayrılması ülkenin önemli kaynaklarının harcanmasına mal oldu.

SAYFA 89

Alman savaş sahasında ise Hitler, Fransa'daki zaferini müteakip dikkatini doğuya yöneltti. İlk olarak Romanya'ya hareket düzenleyerek ülkeyi Bulgaristan ve Macaristan'a toprak vermeye zorladı. 1940'ın sonuna gelindiğinde Hitler, Romanya ve Macaristan'ı Mihver ittifakına katmıştı. 1941 yılında, Bulgaristan ve Yugoslavya'yı Mihver yörüngesine sokmuş; savaşı Türkiye'nin kapısına kadar getirmişti. Balkan devletlerinden yalnız Yunanistan kararlı bir şekilde Müttefiklerin tarafındaydı.

İtalyanların 1941'de Yunanistan işgalinde başarısız olması üzerine, Hitler Mussolini'nin durumundan utandığı; Yunanistan'a yardım etmek üzere İngiltere'nin ülkeye asker çıkarmasından endişelendiği ve Bulgaristan'la Yugoslavya'nın tarafsız tutumlarına geri dönmelerinden hoşnutsuz olduğu için Balkanlara hareketler düzenledi. 1941 Nisan'ında hem Yugoslavya'yı hem de Yunanistan'ı fethetmişti. Türkiye için tehdit daha da büyümüştü.

Bu yetmezmiş gibi, Hitler Rusya'yı işgal etti (Barbarossa Harekatı). İtalya ve Mihver uyduları - Romanya, Çekoslovakya ve Macaristan -Almanya ile müttefik oldu.

Aralık 1941'de savaşa giren ABD, zafer kazanana kadar Mihver güçleriyle savaşmak için müttefikleriyle konferanslar düzenlemeye başladığında genel durum bundan ibaretti. 4-6 Aralık 1943'te Kahire Konferansı, 1942-1943 yılları arasında İngiliz-Amerikan-Sovyet konferanslarının üçüncüsüydü.

23 Ekim - 4 Kasım 1942 yılları arasında Alman *Afrika Korps*'un El-Alameyn'deki yenilgisinden sonra bölgede tehdit ortadan kalktığı için Mısır, Kahire Konferansı'na davet edilmedi.

Buna rağmen Mısır, kendi topraklarında düzenlenen bu konferansa kayıtsız kalmadı. Mısır medyası, Konferansın detaylarını yakından takip etmek için elinden geleni yaptı.

Bu bildiri, Aralık 1943'te yayımlanan gazete ve dergileri değerlendirerek raporlarını incelemiştir.

El-Ahram (Piramitler) gazetesi, Mısır yetkilileri hakkında hiçbir bilgi vermiyordu. Bu sırada, Mustafa el-Nahas hükümeti iktidardaydı (4 Şubat 1942- 8 Ekim 1944) ve kendisi 1936'da imzalanan anlaşmanın hükümlerini uygulamak için elinden geleni yapıyordu. Anlaşmanın ev sahibi ülkeye şart koştuğu ittifaka göre, Mısır'ın bu konferansa en azından gözlemci olarak davet edileceği düşünülüyordu.

SAYFA 90

El-Ahram'ın Konferans hakkındaki haberinde Türk Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun konferansa Amerikan, İngiliz ve Rus hükümetlerinin daveti üzerine katıldığı söyleniyordu. *El-Ahram* resmi bildirimlerde her zaman yer alan övgü dolu dilden alıntılar yapmıştı (ittifak gücü, dostluk bağları, anlayış ve sadakat ruhu, İngiliz-Amerikan demokrasilerinin ve SSCB'nin çıkar ortaklığıyla birlikte Türkiye'nin bu ülkelerle olan geleneksel bağları vb.).

El-Ahram, katılımcı taraflar arasındaki diyalogların savaştaki çabalara dair müşterek bir politikanın kabulüyle sonuçlandığını; Balkanlardaki askeri, siyasi ve ekonomik meselelerin değerlendirildiğini ve savaşın muhtemel gelişmeleriyle geleceğe etkilerinin tartışıldığını yazmıştı.

El-Ahram aynı zamanda görüşmelerde geçen Yakındoğu'daki İngiliz-Amerikan-Fransız çıkarlarından, Balkanlarda ortaya çıkan devrimden ve bu bölgedeki devrimcilere yardım etmek için alınması gereken tedbirlerden de bahsediyordu.

El-Ahram'ın yazdığı en ilginç konulardan biri, "Konferansın Arap ve İslam dünyasına etkileriydi." *El-Ahram*, Arap dünyasının Türk ziyaretine dair ilgisinden bahsediyor ve bu ziyareti, Müttefiklerin Araplara verdiği sözleri yerine getirmesine dair Arap umutlarıyla ilişkilendiriyordu.

Kendi topraklarında yapılan bu konferansın hakkında, *El-Ahram*, bu topraklarda gerçekleşen tarihi konferansların sonucunda Müttefiklerin Arap dünyasına önemli yardımlar yapacağını söyleyerek Arapları ve İslam dünyasını yatıştırıyordu.

El-Ahram'ın Konferansla ilgili haberlerinde hükümet çizgisini takip ettiğini söyleyebiliriz. Konferansın gelişmeleri karşısındaki tutumunda tarafsız ve temkinli olmaya çalışıyordu.

Bir parti gazetesi olan *El-Masri* (Mısırlı) ise Konferans'la ilgili haber yapmak konusunda *El-Ahram* kadar istekli değildi. *El-Masri*, o dönem Mısır'ın en popüler partisi ve 1943'te iktidare gelen, El-Vafd Partisi tarafından yönetiliyordu. *El-Masri*'yi incelediğimizde Konferansla ilgili haberlerin ne kadar yüzeysel olduğunu farkediyoruz. Konferansın önemine dair küçük bir ima ve Alman ve Bulgar ordularının Trakya'da silahlandığına dair dedikoduların gölgesinde yapıldığına dair yorumlar dışında gazete, resmi açıklamaları yorumsuz olarak yayımlıyordu. Bu beyan haricinde haberleri betimleyiciydi.

SAYFA 91

Benim görüşüme göre bu tutumun sebebi, 1942-1952 döneminde El-Vefd'in politikalarına atfedilebilir. Vefd'in, bu yıllarda İngilizlerle ilişkileri kötüydü; İngilizlerin işgalci güç olarak varlığı da Mısırlılar arasında hoşnutsuzluk yaratıyordu. O dönemde, Mısır halkının yegane temsilcisi olan ve 4 Şubat 1942'de İngiliz Mısır Büyükelçisi Lord Killearn'in güç gösterisi sonucu iktidara gelen (1942-44) Vefd Partisi'nde bile bu politika kabul görüyordu.

Mısır siyasi hayatının liberal döneminde Vefd, Saray'a ve Mısır'daki İngiliz varlığına muhalif olarak büyük bir rol oynadı. Birçok kez, İngilizler Vefd'i iktidardan düşürdü.

Sayfalarındaki Konferans haberleri, Konferans oturumlarından sonra basına dağıtılan resmi açıklamaları geçmeyen *Vefd El Masri* parti yanlısı gazete (Vefdist) kardeş yayını Konferans konusunda *El Masri*'den daha hevessizdi. Her iki gazete de Vefd Partisi'ni desteklediği için bu tutumunun sebebi aynıydı.

Akher Saa (Son Saat) adlı haftalık dergi, Konferans hakkında haber yaparken farklı bir çizgi izledi. Sağ görüşlü gazete, Türkiye'nin savaşa girmesini, Alman-Türk ticari anlaşmasının feshini ve malum bir ülkenin gemilerine Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı tanınacağını yazıyordu! Dergi, söz konusu ülkenin Türklerin savaşa katkıları hakkındaki tutumu üzerine bilgiler veriyordu (Ruslar, Türklerin demokrasi meselesine katkılarını değerlendiriyor; Türkler Müttefikler'e ne sundu; Bolşevik Devrimi (1917-1920) sırasında Türklerin elde ettiği topraklar üzerindeki Rus talepleri; İngilizler'in Türk cesareti ve kararlılığına dair övgüleri; Amerikalıların Türkleri gizli takdiri).

Tarafsız görünen *El İttihad El Misri* (Mısır Birliği) gazetesi, Türk gazetesi *Ulus*'tan bir alıntı yaparak Tahran ve Kahire Konferansları hakkında bazı bilgiler vermişti. Mısır gazetesine göre Türk gazetesi, Türkiye'yi ilgilendiren savaşla ilgili meselelerin Cumhurbaşkanı İnönü'nün huzurunda Kahire Konferansı'nda masaya yatırıldığını ve Rus-Türk ilişkilerinin dostane bir çizgide ilerlediğini yazıyordu.

Batı yanlısı Suriyeli gazete *El Bessir* (Haberdar), Müttefiklere karşı sempatisini gizlemiyordu.

SAYFA 92

“Savaş ve Politika Düzlemleri” başlıklı bir makalede, konferans katılımcılarına övgüler düzüyor, son iki haftada düzenlenen üç büyük konferans haberinin harp haberlerini gölgede bıraktığını yazıyordu. Muharip olmayan bir devletin lideri İsmet İnönü’yü demokratik kutuptaki iki büyük muharip devletin liderleriyle bir araya getirdiği için Kahire Konferansı, büyük önem taşıyordu. Türkiye Cumhurbaşkanı’nın katılımı, Türkiye, ABD ve SSCB halkları arasındaki ittifakın gücünün açık bir kanıtıydı.

El Bessir, Kahire Konferansı’nın betimlemesini, Konferansın üst düzey bir diplomatik başarı olduğunu yazan Amerikan gazetesi *Washington Star*’dan alıntılamaştı.

Haftalık dergi *El Musavver*, Konferansa değişik bir yaklaşım sergilemişti. Seçkin gazeteci Fikri Abaza, haftalık köşesi “Dünya Çapında Seyahat”te şöyle yazıyordu: “Türkiye’ye gelirsek, siyasi durumu kritik buluyorum. Rus hayaleti Türkiye’ye sinsi sinsi yaklaşıyor. Tahran’da Türkiye’ye hafif bir uyarı yapıldığında Türkiye durumunu değerlendirmeye başladı. Kahire Konferansı, Türk-İngiliz anlaşmasına destekle ve güncel Rus-Türk ilişkilerinin netleştirilmesi ile sonuçlandı. Türk Dışişleri Bakanı, Türk-İngiliz ilişkileri gelişme gösterirken, Mihverle ilişkilerde böyle bir durumun söz konusu olmadığını söyledi.” Abaza şu soruyla yazısını bitirmişti: “Türkiye, Almanya ile yavaş yavaş savaşa mı girecek, merak içindeyim,”

Fikri Abaza’nın liberal bir gazeteci olduğunu ve görüşlerinin şahsi olduğunu göz önünde tutmalıyız.

Bu bildiride değerlendireceğimiz son gazete İngiliz yanlısı Suriyeli *El Mokattam* olacaktır.

El Mokattam’ın Konferansa dair değerlendirmesinin ana fikri, bazı kritik sorulardan oluşuyordu: “Türkiye demokratik Müttefiklere ne derece yardım sunacak? Müttefiklerin yanında savaşa girecek mi? Havaalanlarını ve limanlarını açarak Müttefik savaş gemilerinin Boğazlar’dan geçmesine müsaade edecek mi?”

El Mokattam, daha sonra askeri durumu değerlendiriyordu: “Türkiye muharip bir güç olarak Müttefiklere katılırsa, harpte 1.000.000 Türk askerinin varlığı Almanya ve Türkiye’nin eski düşmanı Bulgaristan’ı kesinlikle rahatsız edeceğinden Güneydoğu Avrupa’daki durum tamamen değişecektir. Eğer Türk yardımı sadece havaalanlarının, limanların ve Boğazların açılmasından ibaretse, Romanya’nın zengin petrol kuyularının konumlandığı Balkanlara Müttefikleri daha da yaklaştıracığından bu, savaş seferberliğine büyük katkı sağlayacaktır.

SAYFA 93

Fakat Cumhurbaşkanı İnönü'nün beraberinde askeri uzmanlar getirmediğini de göz ardı edemeyiz. Bu, Türkiye'nin savaşmak istemediğini mi ifade ediyordu; yoksa doğu Trakya'da hazır bekleyen üç Alman tümeniyle desteklenen Bulgar ordusuyla ağır bir harbi engellemek için eski düşmanı Bulgaristan'a Müttefiklere yardım ettiğini belli etmediği anlamına mı geliyordu?"

Konferansın resmi açıklaması ayrıntı içermediğinden, bu analizin tamamen varsayımlara ve tahminlere dayandığını not düşmek çok önemlidir. Buna rağmen bu analiz, *El Mokattam* için büyük bir başarıydı.

Aralık 1943 tarihli Konferansın basında yer alan haberleri üzerine bu araştırmada, siyasi görüşlerine göre Mısır gazetelerinin farklı tutumlarını resmetmeye çalıştım.

Ne yazık ki bazı teknik sebeplerden komünist ya da radikal gazeteleri araştırmaya dâhil edemedim. Varsayımlar, söylentiler, görüşmeler ve tahminler bir yana, bu hikâyede son söz Türkiye'ye aitti. Kendi çıkarlarına öncelik veren Türkiye, Şubat 1945'te hem Almanya'ya hem de Japonya'ya savaş ilan ederek kaderini Müttefiklerin değil, kendilerinin tayin edeceğini kanıtladı.

Kaynakça

Contemporary Turkey, Türk Araştırmaları Merkezi, Musul Üniversitesi Yayınları, 1987.

Stanford Shaw & Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Vol II, Cambridge University Press., 1977.

El Ahrām, günlük gazete, Kahire, 8 Aralık 1943, No. 21201

El Masri, günlük gazete, Kahire, 8 Aralık 1943, No. 2470.

El Vefd El Masri, Kahire, 8-10 Aralık 1943, No. 1698.

Akher Saa, haftalık dergi, Kahire, 12 Aralık 1943, No. 479.

El İttihad El Mısri, İskenderiye, 12 Aralık 1943, No. 10008.

El Bessir, günlük gazete, İskenderiye, 10 Aralık 1943.

El Musavver, haftalık dergi, Kahire, 21 Aralık 1943, No. 1002.

El Mukattam, günlük gazete, Kahire, 10 Aralık 1943, No. 17019.

SAYFA 94

PANEL PROGRAMI

- 10.00 - 11.00 **Açılış Konuşmaları**
 - Cemil Karaman
Türkiye Büyükelçiliği, Geçici Maslahatgüzar
 - Büyükelçi Faruk Loğoğlu
Müsteşar Yardımcısı
Türkiye Dışişleri Bakanlığı
 - Mahir El Gindi
Gize Valisi
 - Özden Toker
İnönü Vakfı Başkanı
- 11.00 - 11.30 **Kahve Molası**
- 11.30 - 13.15 **Panelist Sunumları**
- 13.30 - 15.00 **Öğle Yemeği**
- 15.00 - 18.00 **Panelist Sunumları**
- 19.00 **Türkiye Büyükelçiliği'nde Resepsiyon**

KATILIMCI LİSTESİ

1. Sami Kohen
Türkiye, *Milliyet* Gazetesi
Panel Moderatörü
2. Turgut Menemencioğlu
Türkiye, Emekli Büyükelçi
1943 Kahire Konferansı'nda Tercüman
3. Dr. Keith Hamilton
İngiltere, Dışişleri Bakanlığı
4. Prof. Dr. Edward Weisband
ABD, Virginia Politeknik Enstitüsü
Siyasal Bilimler Bölümü
5. Prof. Dr. Maria Antonia di Casola
İtalya, Pavia Üniversitesi
Siyasal ve Sosyal Bilimler Bölümü
6. Prof. Dr. Selim Deringil
Türkiye, Boğaziçi Üniversitesi
7. Prof. Dr. Salahi R. Sonyel
Misafir Akademisyen
Yakın Doğu Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
8. Prof. Dr. Abdel Vahap Bakr
Mısır, Edebiyat Fakültesi, Zagazig Üniversitesi

ARKA KAPAK

STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM), uluslararası ilişkiler ve bölgesel çalışmalar üzerine araştırma yapmak üzere kurulmuştur. Merkez, uluslararası ihtilafları inceler, ilgili meseleler üzerine akademik ve bilimsel incelemeler yapar ve çağın ilerisinde bir perspektiften Türk dış politikasını değerlendirir. SAM, farklı kaynaklardan bağımsız ve tarafsız görüşleri ve bulguları karar alıcıların dikkatine sunan ve Türk Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir danışma organıdır. Merkez, kanunla kurulmuş olup, Mayıs 1995'ten beri aktiftir.

SAM, benzer işlerle ilgilenen Türk ve yabancı üniversiteler, enstitüler ve uzmanlarla birlikte bu görevleri yürütmektedir. İlgili konular geniş bir yelpazede incelenmektedir. Bu amaçla Merkez, dış politika alanında uzman gazetecilerin yanında siyasi, ekonomik, finansal ve kültürel alanlardan uzmanlara da danışmaktadır.

- **Araştırma Merkezi**

SAM'ın temel görevi, sorunların derin analizlerine dayanan yorumsal sonuçlara ulaşmak; karar alıcılara esaslı araştırma, bilgi ve bağımsız görüş ve öneriler sunmaktır. SAM, hem kurum içi projelerle hem de akademik projeleri destekleyerek tarafsız araştırma yapmayı hedeflemektedir. Bu sebeple, uluslararası ilişkiler alanındaki uzmanlar ve kurumlar görevlendirilmekte ve benzer işleri icra eden bireyler ve kurumlarla görüş alışverişi ve işbirliği yapılmaktadır.

- **Müzakere Merkezi**

Araştırmaların yanı sıra SAM, uluslararası ilişkiler ve dış politika alanlarında aktif vatandaşlar ve yabancılar için münazara ve tartışma forumu olarak hizmet vermektedir. Seminerler, konferanslar ve panel tartışmaları düzenleyerek bu işlevini yürütür. Böylelikle, SAM bir düşünce kuruluşu olarak da faaliyet göstermektedir. Özel etkinliklere ev sahipliği yaparak özgür tartışma ve düşünce ifade etme fırsatı sağlamaktadır. Çalışmalar, fikirler ve görüşler değerlendirilip karar vericilere tavsiye ve öneri niteliğinde sunulmaktadır.

- **Yayımlar ve Belgeler**

Perceptions, SAM tarafından yayımlanan İngilizce bir dergidir. SAM bu dergide, farklı Türk ve uluslararası uzmanların ve akademisyenlerin görüşlerine yer vermektedir. *Perceptions*, bölgesel gelişmelere yoğunlaşan ve bu konuda önde gelen akademik bir kaynak olmayı amaçlamaktadır. *Perceptions* okurları, Türkiye'nin perspektifine dair bilgilerini ve anlayışlarını derinleştirecek bölgesel meseleler üzerine akademisyenlerin ve uzmanların görüşlerini inceleyebileceklerdir. İlaveten, SAM Papers da materyaller uygun oldukça yayımlanmaktadır.

- **Bilgi Havuzuna Doğru**

SAM, araştırmalar, akademisyenlerle görüşmeler, konferanslar ve panel tartışmalarından elde edilen bir bilgi havuzu oluşturmayı amaçlamaktadır. SAM, referans materyal sağlayan önemli bir merkeze dönüşecektir.